MAGYARORSZÁG
EGYHÁZTÖRTÉNETE
FŐBB VONÁSAIBAN
970-től 1900-ig.

IRTA:

Dr. KARÁCSONYI JÁNOS

NAGYVÁRADI KANONOK, A M. TUD. AKADÉMIA
ÉS A SZENT ISTVÁN-AKADÉMIA RENDES TAGJA.

Harmadik kiadás.

VESZPRÉM, 1929.
EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.

Nihil obstat.

Dr. Josephus Lukesics
censor dioecesanus.

4584.
1929.

Imprimatur.

Vesprimii, 1929. nov. 19.

† FERDINANDUS
episcopus.

62833

5483

R 1965

R 2

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1930 évi 589 sz.

ELŐSZÓ

A HARMADIK KIADÁSHOZ.

Minél tovább élek, annál jobban megismerem a Báthory István lengyel királytól hirdetett, nagy igazságot: Az Isten három dolgot fenntartott magának.

E három dolog második: a jövőbe látni.

1915-ben, midőn e mű második kiadása megjelent, én még azt véltem, hogy nemsokára vége lesz a háborunak s aztán majd megjelenik egy új, jobb és terjedelmesebb történet Magyarország vallási mozgalmairól s így az én művem fölöslegessé válik.

De a háboru sokáig tartott, utána pedig a lelkek még borzasztóbb zajgása következett.

Nem jelent meg az új, magyar egyháztörténet. Kénytelen vagyok tehát az enyémet némi javításokkal ujra közrebocsájtani. Hátha sokan okulást és megnyugvást szereznek belőle.

Nagyváradon, 1928. szeptember 18.-án.

Dr. Karácsonyi János
váradi nagyprépost, a M. Tud. Akadémia
és a Szent István-Akadémia rendes tagja.

A MŰ TARTALMA ÉS FELOSZTÁSA.

I. KORSZAK. 970—1074.

Lap.

A magyar nemzet áttérése a keresztény katholikus vallásra . . . . . 3—11

II. KORSZAK. 1074—1526.

A magyar nemzet mint a keresztény kath. vallás követője és oltalmazója . . . . . 15—102

I. SZAKASZ.

Az országos vallásügyi állapotok 1074-től 1526-ig 13—54

I. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1074-től 1241-ig . 16—26

II. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1241-től 1403-ig . 27—38

III. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1403-tól 1526-ig . 39—54

II. SZAKASZ.

Magyarország és az apostoli szék összeköttetése 1074-től 1526-ig . . . . . 55—64

III. SZAKASZ.

A szerzetesrendek 1074-től 1526-ig . . . . . 65—75

IV. SZAKASZ.

Az iskolák és hittudomány 1074-től 1526-ig . . 76—80

V. SZAKASZ. Lap.

A ker. kath. papság jogai, kötelességei, előléptetése, jövedelme és fegyelme 1074-től 1526-ig 81—88

VI. SZAKASZ.

Az istentisztelet és egyházi fegyelem 1074-től 1526-ig . . . . . 88—94

VII. SZAKASZ.

A görög szertartásu keresztények 1074-től 1526-ig 95—102

III. KORSZAK. 1526—1711.

A katholikus és protestáns vallás küzdelme . . . 105—231

I. SZAKASZ.

Az országos vallásügyi állapotok 1526-tól 1711-ig 105—162

I. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1526-tól 1541-ig . 105—113

II. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1541-től 1564-ig . 113—122

III. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1564-től 1604-ig . 122—130

IV. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1604-től 1621-ig . 131—138

V. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1621-től 1670-ig . 138—146

VI. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1670-től 1686-ig . 147—154

VII. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1686-tól 1711-ig . 154—162

II. SZAKASZ.

Magyarország és az apostoli szék összeköttetése 1526-tól 1711-ig . . . . . 163—175

III. SZAKASZ. Lap.

A szerzetesrendek 1526-tól 1711-ig . . . . . 176—183

IV. SZAKASZ.

Az iskolák és hittudomány 1526-tól 1711-ig . . 184—194

V. SZAKASZ.

A ker. kath. papság jogai, kötelességei, előléptetése, jövedelme és fegyelme 1526-tól 1711-ig 195—200

VI. SZAKASZ.

Az istentisztelet és egyházi fegyelem 1526-tól 1711-ig . . . . . 201—209

VII. SZAKASZ.

A görög és örmény szertartásu katholikusok 1526-tól 1711-ig . . . . . 210—220

VIII. SZAKASZ.

A nemkatholikus felekezetek nevezetesebb belső eseményei 1526-tól 1711-ig . . . . . 220—231

IV. KORSZAK. 1711—1900.

Az államnak az egyházakhoz való különböző viszonya . . . . . 233—375

I. SZAKASZ.

Az országos vallásügyi állapotok 1711-től 1900-ig 235—291

I. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1711-től 1780-ig . 235—248

II. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1780-tól 1790-ig . 249—252

III. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1790-től 1848-ig . 253—263

IV. Fejezet.

Országos vallásügyi állapotok 1848-tól 1867-ig . 263—270

V. Fejezet.

Lap.

Országos vallásügyi állapotok 1867-től 1900-ig . 271—291

II. SZAKASZ.

Magyarország és az apostoli szék összeköttetése 1711-től 1900-ig . . . . . 292—300

III. SZAKASZ.

A szerzetes rendek 1711-től 1900-ig . . . . . 301—317

IV. SZAKASZ.

Az iskolák és hittudomány 1711-től 1900-ig . . 318—333

V. SZAKASZ.

A keresztény kath. papság jogai, kötelességei, előléptetése, jövedelme és fegyelme 1711-től 1900-ig . . . . . 334—342

VI. SZAKASZ.

Az istentisztelet és egyházi fegyelem 1711-től 1900-ig . . . . . 343—349

VII. SZAKASZ.

A görög és örmény szert. katholikusok 1711-től 1900-ig . . . . . 350—361

VIII. SZAKASZ.

A nemkatholikus felekezetek nevezetesebb, belső eseményei 1711-től 1900-ig . . . . . 362—375

Függelék . . . . . 379—408

Első korszak.

896—1074.

A magyarok áttérése a keresztény kath. vallásra.

A magyarok a keresztény vallást részint az itt talált és meghódított ó-szlovén népektől, részint a nyugatról idehurcolt foglyoktól ismerték meg. Az itt talált ó-szlovén népeket ők a maguk nyelvén tótoknak (azaz rabszolgáknak) nevezték. Ezek az ó-szlovén s a mai csehtótoktól különböző tót népek már róm. kath. (latin szertartásu) keresztények voltak, mert részint olasz, részint német papok már megtérítették őket s Methód abbeli törekvése, hogy új, szláv szertartást honosítson meg köztük, az ő halálával († 885.) meghiusult.[1] Ennélfogva a magyarok családi körükben 896 óta már keresztényekkel érintkeztek és a keresztény igazságokról, szokásokról maguknak fogalmat szerezhettek. A nyugatról idehurcolt foglyok közt pedig keresztény papok is voltak. Ezeket tolmácsoknak használták[2] s így azoknak is alkalmuk volt a magyarok előtt Jézus szent hitének említésére. Mindamellett kezdetben sokkal büszkébbek voltak, hogysem a tőlük annyiszor legyőzött keresztények vallását fölvették volna s ebben akadályozta őket, kivált a vezérlőosztályt, a folytonos kalandozás is. Csak a lechmezei nagy vereség és a 970 táján bekövetkezett

A kereszténység vallás megismerése.

békesség után lehetett a keresztény vallás terjesztésére gondolni. A görög iróknak 1080 táján kelt állításai Gyula és Bulcs vezérek 950-iki megtéréséről mind merő mesék s egyedül abból az eseményből keletkeztek, hogy 1047-ben a Bolgárországba menekült besenyőket a görögök a magyarokra alkalmazott mesében leirt módon térítették meg és Ajtony csanádi lázadó főúr sikertelen kisérletét régebbi időre áttéve, általánosították.[3] Piligrim passaui püspöknek a magyarok térítéséről irt levele is hiú, 985 táján készült dicsekvés.[4]

A fejedelmi család megkeresztelkedése.

A magyarok megtérése a fejedelmi családból indult ki s azért volt sikeres. Gyécse fejedelem 970 táján korlátlan urrá lett a magyar nemzet felett. Nemsokára, 973-ban nőül vette a lengyel fejedelemnek, I. Mieskónak unokatestvérét, Belekneginát, keresztény nevén Adelhaidot. E hatalmas nő lassan-lassan rávette férjét, hogy hajlandónak nyilatkozott a keresztség felvételére. 983-tól kezdve Csehország püspöki székén lángbuzgalmú férfiú, Szent Adalbert ült s ő a magyar fejedelemasszonynak távoli rokona is volt. Őt hivták meg tehát Gyécse fejedelem és neje avégre, hogy a fejedelmet és a magyarok főembereit a kath. egyházba fölvegye. Szent Adalbert 985 táján meg is jelent és kellő tanítás után Gyécsét és fiát, a 975-ben született Vajkot megkeresztelte. Mivel a keresztelés karácsony ünnepe előtt történt, a naptárban legközelebb eső szentet, Szent István első vértanut választották ki Vajk pártfogójául és így ő István nevet nyert.[5] Hogy Szent István már kereszténynek született volna, csak Pauler Gyulának 1892-ben keletkezett és teljesen hibás állítása.

Szent Adalbert.

Szent Adalbert rendelt ugyan a fejedelmi családhoz papot, de püspökségek szervezésére nem volt felhatalmazva. Azonkivül saját egyházmegyéjének ügyei

rendkivül elfoglalták s elkeserítették. Ennélfogva később nem érdeklődhetett a magyarok megtérítése iránt s így püspökök, papok nélkül a magyarok csak félkeresztényekké lettek. Annyira mégis gyökeret vert a keresztény vallás, hogy 995 őszén a Csehországból menekülő benedekrendi szerzeteseket szivesen látták s hihetőleg Zoboron, Nyitra mellett, letelepítették.

Szent István.

Nagy hatással volt a keresztény vallás megerősödésére az is, hogy Gyécse fejedelem fia számára 996-ban előkelő feleséget szerzett. Gizella volt ez, Szent Henrik bajor herceg, a későbbi német császár huga, a német császári család tagja. Gyécse ezután nemsokára, 997 elején meghalt.

A keresztény vallás igazi elterjesztője, megerősítője, a rendes egyházi szervezet megalkotója fia és utódja, Szent István (Vajk) lőn. Ő szivvel-lélekkel keresztény volt s mivel a keresztény vallás parancsainak megtartását másoktól is követelte, nemsokára trónralépte után a somogy- és zalamegyei magyarok föllázadtak ellene. Ezeknek élére Szent István unokabátyja, Koppány (keresztény néven Mihály) állott s egyuttal trónjáról is le akarta taszítani Szent Istvánt. Rokonságukat mutatja ez a tábla:

Taksony

Szár (Szerénd)

Gyécse
970—997.
∞ Beleknegina

Koppány (Mihály)
† 998.

Szent István
997—1038.

Ilona
∞ Urseolo Ottó

Vászoly
† 1038.

Szár László

Péter
1038—1046.

Endre, Béla, Levente
1046—1061. † 1063. † 1048.

Bogyoszló
1042.

Szent István fogadalmat tett, hogy Szent Márton tiszteletére monostort épít és Veszprémnél a lázadókat széjjelverte. Győzelme emlékére s fogadalmának beváltására építette a pannonhalmi monostort.

Külföldi papok beköltözése.

Győzelmének hirére bátorsággal költöztek hazánkba a német, francia, másként vallon olasz papok. Különösen sokat nyert Szent István Asrik szerzetes-apát beköltözésével. Ez Asrik előbb Szent Adalbert papja volt s vele lakott Rómában. Utóbb 996—999-ig Lengyelországban meserici apát volt s innen vonult szerzeteseivel hazánkba. Szent István hazánk déli részén, Baranyamegyében a pécsváradi monostort jelölte ki számukra. Mivel ekként volt már elegendő tudós férfiu az egyházi szervezet megalkotására s mivel Szent István tettel is megmutatta, hogy méltó a keresztény király nevére és díszjelére, Asrikot egy követség élén a római pápához küldötte. A követség a pápát Ravennában találta s mivel éppen akkor a Róma városából kiűzött, szomorkodó német császár lemondott világuralmi törekvéseiről, a követség célját elérte. A pápa megerősítette, illetőleg felállította a magyar kath. püspökségeket, Szent Istvánnak koronát és keresztet küldött és így befogadta őt a független keresztény királyok sorába. Viszont Szent István felajánlotta országát az apostoli szentszéknek, de nem hűbéri értelemben, hanem csak abban, hogy a vallási ügyekben az apostoli szék határozatait elfogadja, végrehajtja és némi, akkoriban szokásos tiszteletdíjat fizet.

A szentkorona küldése.

A követség visszatérése után 1001. aug. 17.-én Szent István Esztergomban, hazánk akkori fővárosában megkoronáztatta magát, megalapított legalább négy püspökséget, megtartotta az első keresztény országgyülést s megvetette a jogi rend és igazságszolgáltatás alapjait.

1003-ban újra fegyvert fogott Szent István a keresztény vallás érdekében. Prokuj nevü anyai nagybátyja a tiszáninneni és túli részeket birta s a keresztény vallástól elpártolt. Szent István legyőzte őt, fogságba ejtette s országát a keresztény hitre térítette. A keresztény vallás terjesztése.

Később legyőzte Szent István azt a Keán vagy Kaján bolgár vezért, aki Erdély északnyugati részén akart kis fejedelemséget alkotni. Végre megsemmisítette Ajton nevü magyar főurat, aki 1025 táján fellázadt, a Temesközt magához ragadta és szinleg a görög szertartású keresztény vallásra tért.

Szent Istvánnak a keresztény vallás elterjesztésében segítői voltak: *a)* Anasztáz előbb brevnói (Csehországban), utóbb pannonhalmi apát, 1001—1028-ig pedig esztergomi érsek (az első!); *b)* Radla, Szent Adalbert iskolatársa, 995-től kezdve Magyarországon működő szerzetes, utóbb győri püspök († 1008 táján); *c)* Asrik, a pécsváradi apát, majd kalocsai érsek; *d)* Bonipert pécsi püspök és *e)* Szent Gellért, Szent Imre herceg nevelője, utóbb csanádi püspök és számosan mások. *f)* Egy ideig Querfurti Szent Brunó († 1009. mint vértanu Poroszországban). Szent István segítőtársai.

A keresztény hit fenntartására alapította Szent István először is az esztergomi érsekséget és az ehhez tartozó győri, veszprémi, pécsi, váci és egri püspökségeket. Utóbb a Duna-Tiszaköz és a Tiszántúl megtérítése után 1010 táján alapította a kalocsai érsekséget s ehhez csatolta a bihari, erdélyi s végre 1030-ban a marosvári (csanádi) püspökséget. Benedekrendi apátságok keletkeztek Zoboron, Pannonhalmán, Pécsváradon, Szalavárott és utoljára Szent Gönthér hires német apát tanácsára alapította Szent István az elmélkedő életre szánt bakonybéli monostort. Székesfehérvárt a maga és családja temetkezőhelyéül a Boldog- A kath. egyház szervezése.

ságos Szűz tiszteletére nagyszerü egyházat építtetett Szent István, a püspököket pedig pénzzel és pártfogással segítette, hogy székhelyükön állandó templomokat építhessenek s azok mellé káptalanokat, iskolákat helyezzenek. Szent István neje, Gizella a leányok nevelésére és a női kézimunkák meghonosítására az ő rendes lakása, a veszprémi vár mellé apácákat telepített. Az itt készült egyházi ruhák közül egy ma is megvan s ez a székesfehérvári egyháznak 1031-ben felajánlott miseruha, most királyaink koronázó palástja. A másik ilyen miseruhát 1026 táján XIX. János pápának küldötték ajándékba Szent István és neje, de ez a francia forradalom borzalmai közt megsemmisült. Ellenben napjainkig fennmaradt az a gyönyörü, drágaköves arany kereszt, amelyet Gizella királyné édesanyjának sirjára, Regensburgba küldött.

Keresztény törvényszerzés.

Üdvösséges törvényekkel is igyekezett Szent István a keresztény vallást meggyökeresíteni. A szentmisehallgatást, a böjtök megtartását, a betegek gondviselését törvényeivel sürgette, a vétkezőket világi büntetésekkel sujtotta. Viszont, ahol a büntetteket csupán világi törvényekkel meg nem akadályozhatta, segítségül hivta az egyházat az ő lélekreható törvényeivel, oktatásaival. A püspökök és papok megélhetéséről a termés tizedének felajánlásával és behajtásával gondoskodott. Megparancsolta, hogy 10 falu egy templomot építsen s a pap fenntartására szükséges telket és szolgát adjon, felszerelésről a királynak, a papról és a könyvekről pedig a püspöknek kellett gondoskodnia.[6]

A kereszténység vallás műszavai.

Így lassan-lassan áthatotta a magyar népet s annak uralkodó osztályát is a keresztény hit. A magyar nyelvben mindjárt kezdetben természetesen bajos volt szavakat találni a keresztény vallás igaz-

ságainak és szertartásainak kifejezésére s azért az ily szavakat kölcsönvették egyrészt az akkori közlatinságból, másrészt az ó-szlovén nyelvből, a beléjök olvadt rabszolgák nyelvéből. A közlatinból vették át a *keresztyén* (utóbb könnyebb kiejtés kedvéért keresztény), *pápa, püspök, plébános, pogány, ostya, angyal, dékán, kápa, evangyelium, kántor, szombat* szavakat, ellenben az ó-szlovénektől kölcsönözték, vagy legalább azok közvetítésével tanulták meg ezeket: *malaszt, pokol, eretnek, apát, apáca, pilis, szerda, csütörtök, péntek, parázna, bérmál, kehely, pünkösd, hála, keresztel, oltár, szent, vecsernye, zsoltár, zsinat, alamizsna.*[7]

Szent István maga személyesen nem prédikált, de mégis buzgalmával megnyerte az Istentől azt az örömet, hogy élte vége felé nemzetét teljesen a keresztény kath. egyházban láthatta. Az akkoriban egyedül a római pápát illető apostoli (apostolicus) nevet nem kapta meg és nem is viselte, de 1015 után az apostoli szentszék őt egypár, csak az ő személyét illető kiváltsággal tüntette ki. Ő jelölte ki a püspökségek határait, ő nevezte ki az első püspököket, megvizsgálhatta a monostorokat és ekkor a szerzetesek őt püspököt megillető szertartással fogadták. Szent István kitüntetése.

Így aztán mindenki azt az erős reményt táplálhatta szivében, hogy a keresztény hit az első nehézségek legyőzése után teljesen nyugodtan működhetik a szivek meghódításán, a kegyetlen, pogány indulatok megfékezésén, a nép megszelidítésén. De nem így történt. Itt Magyarországon is nagy viharokat kellett kiállnia a kereszténység fájának, hogy annál mélyebben és erősebben ereszthesse le gyökereit Magyarország földjébe.

A trón-öröklés.

Szent Istvánnak csak egy fia, Szent Imre ért nagykorúságot. 1031 szept. 2-án ez is meghalt. Szent István nem bizott s nem bizhatott unokaöcscsében, Vászolyban, mert ez bosszúból atyja 997-iki vereségéért nem kereszteltette meg fiait. Ennélfogva a keresztény hit megmaradásáért aggódó Szent István megváltoztatta a trónöröklés rendjét és hugának fiát, Urseolo Pétert jelölte ki utódjául. Vászoly ennek hallatára Szent István élete ellen tört, de összeesküvése kitudódott. Erre Szent István őt megvakíttatá és fiait hazánkból számüzeté. E mindkét részre rettenetes összecsapás után Szent István 1038 aug. 15.-én meghalt és nemzetének könnyei közt a székesfehérvári egyházba temettetett.

Péter és Aba hibái.

Péter roppantul méltatlan volt arra a pártfogásra, amelyben őt Szent István udvara részesíté. Idegenekkel vette magát körül, buja életü lett, az ország kormányzásában nagy hibákat ejtett, Szent István özvegyét üldözte és fogságba helyezte. Ezek miatt meggyülölték a magyarok s egyszerre oly erővel támadtak ellene, hogy csaknem egyedül futott III. Henrik német császárhoz, hogy tőle kérjen segítséget a magyar trón visszaszerzésére. A helyébe választott Aba Sámuel nem volt se okos kormányzó, se jó keresztény s három évi véres háború után erőszakos halállal múlt ki. Péter újra magyar király lőn, de életét nem javította meg s azért 1046 őszén újra felkelés tört ki ellene. Zámor faluban egy udvarházban körülvették őt, elfogták és Vászoly megvakíttatásának megbosszulására őt is megvakították.

A pogány-lázadás.

A rettentő háborúk zivataraiban a magyarok egyrésze visszatért régi pogány vallására, mert az idegen királyban s annak utálatos magaviseletében a keresztény vallást is megutálta. Az 1046-iki fölkelés

alkalmával ezzel sem elégedtek meg, hanem a keresztényeket üldözni is kezdték s a királynak meghivott Endre, Vászoly fia, nem birta, vagy egyelőre nem merte őket ebben megakadályozni. Így történt, hogy 1046 szept. 24-én a Székesfehérvárról Ó-Buda felé tartó püspököket Vata vezérlete alatt egy csapat pogánnyá vált magyar a mai Szent Gellért-hegy oldalán megtámadta s közülök Szent Gellértet, Bődöt és Beszteredét számos világival együtt meggyilkolta.[8]

Endre Székesfehérvárt trónra lépvén, a keresztények üldözését megtiltotta. Az 1061-ben kitört testvérháború zajában egy kis csoport újra követelte a pogány vallás helyreállítását, de I. Béla ügyesen szétjelverte őket. Mind I. András, mind I. Béla, nemkülönben első Béla fiai, I. Gyécse, Szent László és Lambert buzgó keresztények valának és példájukkal, új egyházak és monostorok építésével a keresztény vallást igyekeztek felvirágoztatni.

Második korszak.

1074—1526.

A magyar nemzet mint a keresztény kath. vallás követője és oltalmazója.

I. SZAKASZ.

Országos vallásügyi állapotok
1074-től 1526-ig.

A magyar kath. egyház és állam barátsága.

E korszak a kath. vallás megerősödésének, virágzásának és az állammal való barátságának kora. Voltak ugyan e korszakban is másvallásuak Magyarországon, de számuk csekély, joguk semmi, helyzetük csupán türt volt.

A kath. egyháznak és az államnak barátsága, mintegy egybeforrása azonban három fokozatot mutat. 1241-ig támogatják ugyan egymást, de azért mindegyik igyekszik függetlenségét megőrizni. — 1241-től 1403-ig a két társaság úgyszólván egybeforr. A kath. főpapság lesz az állam, a világi hatalom első, világi dolgokban is vezérlő osztálya, az alpapság lesz a törvények egyik végrehajtója, viszont azonban az állam is mindinkább nagyobb befolyást gyakorol az egyházi ügyekben s az ő kérése, indítványozása majdnem mindig döntő. — 1403-tól kezdve az állam a főpapi javadalmakat és vele a papságot egészen kezére keríti s úgyszólván egyedül az állam céljaira használja föl.

E szerint e korszak országos vallási ügyeit 3 fejezetre osztjuk.

I. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok 1074-től 1241-ig.

I. Gyécse működése.

Egy év sem telt el VII. Gergely pápa trónralépte után, Magyarországon is trónváltozás történt. I. Bélának jogtalanul és oktalanul üldözött fiai: I. Gyécse és I. László 1074 márciusában a mai Rákospalota mellett (Mogyoródtól délre) Salamon király seregeit megverték s tőle az országot, egy-két város kivételével, elfoglalták.[9]

Mind I. Gyécse, keresztény néven Magnus (1074—1077), mind öcscse, I. vagy Szent László (1077—1095), a keresztény vallásnak őszinte hivei és buzgó pártolói voltak. Megmutatta ezt I. Gyécse a garamszentbenedeki és a mogyoródi monostorok alapításával, továbbá azzal, hogy a váci püspökség számára alkalmatosabb helyen új székesegyházat építtetett.[10]

Szent László.

Szent László nemcsak buzgó keresztény, hanem a keresztény vallásnak a vad pogányság ellenében lelkes, öntudatos védője is lett. Az ő példájára a magyar nemzet is ilyenné alakult. A pogány kunok 1085-iki és 1091-iki betörésük alkalmával különösen a keresztény egyházakat pusztították, a magyarok pedig velük szemben épp azokat védték és újraépítették.

Előmozdította a magyarok buzgóságát s a keresztény hit szeretetét Szent Istvánnak 1083-iki felmagasztalása is. Csodás események közt emelték ki tetemeit sirjából és őt a szentek közé, követendő példaképül, iktatták. Vele együtt fiát, Szent Imrét is szentté avatta a magyar püspöki kar.[11]

A kunok ellen viselt, részben vallási harcok szükségessé tették a püspökségek rendezését az ország déli és keleti felében.

A püspökségek rendezése.

I. Gyécse és Szent László idejében a Szerémség keleti fele is végleg magyar kézre jutott s azt egyházilag a kalocsai érsekséghez csatolták. Egyúttal Szent László az érsek székhelyét Bácsra tette át, (meghagyván Kalocsán is a káptalant), hogy igy az érsek megyéjét könnyebben kormányozhassa és különösen közelebb legyen a Szerémséghez. Ezért ettől kezdve a kalocsai érseket gyakran „bácsi"-nak is irják.[12]

A kunoktól kétszer is megtámadott és 1091-ben feldult Bihar vára helyett Szent László a bihari püspöknek Nagyváradon adott biztos helyet és épített ott székesegyházat.[13]

Állandóan megszállván a magyarság a Maros-völgyét, az erdélyi püspök számára Gyulafehérvárt jelölte ki székhelyül s ott épített számára székesegyházat.[14]

1083-ban a Dráva-Száva közének nyugati részét is meghódították a magyarok. Szent László tehát itt 1083—89 közt Zágráb székhellyel püspökséget alapított, azt a bácsi (kalocsai) érsekséghez csatolta és székesegyházát az első magyar szent király (Szent István) tiszteletére építteté fel.[15]

Más népek beköltözése.

Győzedelmes fegyvereinek hire és az itt lakatlanul álló területek a szomszédos szlovéneken kivül más településeket is csalogattak hazánkba Szent László idejében.

Francia-olaszok.

A mai Belgiumnak déli és Franciaországnak keleti részéről a hivatalosan Latinus-oknak (máskor Gallicus-nak és Francus-nak) nevezett olaszok (vallonok) vándoroltak be és Baranya-, Szerém-, Bihar-, Zemplénmegyékben alapítottak községeket (Francavilla, Olaszi).[16]

Besenyők. Délkelet felől a besenyők felbomlott birodalmából költöztek át sokan. Ezeket Szent László bölcsen az ország különböző részein szétszórtan telepítette le. Így azután keresztényekké lettek. Legnagyobb csoportjuk Fejérmegyében a Sárviz mentén és Csanád- (most Torontál) megyében kapott lakóhelyet.[17]

Böszörmények. De a távolabbi keletről egy másik, török eredetü és mohamedán vallású nép is költözött hazánkba s alkotott külön falvakat. Először a görögök telepítették őket a Szerémségbe s midőn azt Szent László végleg Magyarországhoz csatolta, magyar alattvalókká lettek. E nép a muszulmán szót törökösen böszörbénynek ejtette ki s a magyarok egy *b* hang változtatásával böszörménynek hivták őket. Mivel pedig a mohamedán vallás ama felekezetéhez tartoztak, amely nem a bagdadi kalifát, hanem Ali prófétának Izmail nevü utódát tartotta igazi főpapnak, hivatalosan iszmaelitáknak, másként sarracenus-oknak (azaz szerecseneknek) irták őket.

Mindjárt Kálmán király idejében kisérletet tettek a magyar kormányférfiak, hogy e böszörményeket keresztényekké tegyék és a magyarokkal teljesen egybeolvasszák. Evégből elrendelték, hogy a böszörmény falvak lakosságának fele keresztény faluba költözzék, üresen maradt telkeiket pedig keresztény magyarok foglalják el. Továbbá megparancsolták, hogy a böszörmények leányaikat csak magyar keresztényekhez adják férjhez s viszont ők csak magyar leányokat vegyenek el. E törvények céljukat nem érték el és egy század mulva a böszörmények nemcsak megvoltak, hanem gazdag, vagyonos osztályt is alkottak. Ellenkezőleg e törvények okozták, hogy a böszörmények különösen a Tiszántúl sokfelé elterjedtek.[18]

Zsidók is laktak ez időszakban hazánk területén, de csekély számmal. Mindamellett Kálmán király megtette az intézkedéseket, hogy a kereszténveket el ne csábíthassák s keresztény szolgákat ne tartsanak. Csakis a püspöki városokban lakhattak, hogy felügyelet alatt legyenek. Később azonban II. Endre korában nagy hatalomra vergődtek.[19] Zsidók.

Félig pogány oroszok is kezdtek beköltözni, de kis csoportokban szerteszéjjel (Mosony-, Nógrád-, Kraszna-, Bihar-, Temes- stb. megyékben s főleg Erdélyben) telepedvén le, római katholikusokká lettek s utóbb egészen magyarokká változtak. Oroszok.

A délvidéken a XIII. század elején beszivárgó, gyérszámú és még vándorló gör. keleti szlávok és oláhok nem keltettek feltünést. Még nem építettek itt állandó templomokat s még kevésbbé alkottak külön vallásfelekezetet. Voltak ugyan görög szertartású monostorok hazánkban pl. Visegrádon és Szávaszentdemeteren (Mitrovicán), de ezek nem tekinthetők görögkeletieknek, mert pl. a szávaszentdemeteri a pápa felsőségét elismerte. E görög szert. monostorok (legfeljebb csak 3) csak az egyes görög és orosz származású királynék (I. Gyécse felesége, Kálmán második neje) kedvéért épültek s éppen azért, mert hiveik nem voltak, a XIII. század elején hanyatlásnak indultak.[20] Görög monostorok.

Visszatérve Szent László uralkodásához, e nagy király nemcsak a külső ellenségek ellen oltalmazta a keresztény vallást, hanem mindent elkövetett avégre is, hogy a keresztény vallás gyakorlatába becsúszott visszaélések megszünjenek és a ker. kath. hit a magyar népet egészen áthassa. 1038-tól 1074-ig a folytonos háborúk és pártviszályok idején mind a papok, mind a világiak nagyon könnyen túltették magukat A vallásos élet és fegyelem javítása.

a keresztény vallásnak önmegtagadást rendelő törvényein. A papok nagyobbrészt nősek voltak, a világiak Krisztusnak a házasság felbonthatatlanságáról szóló szigorú törvényeit semmibe sem vették. A baj oly nagyra nőtt, hogy az 1083 táján egybegyült zsinat még kénytelen volt eltürni, hogy a nős papok továbbra is szolgálhassanak, sőt még a másodszor nősült papok is, ha vélt feleségük beleegyezett és elvált, régi állomásaikat visszanyerhették. Nős papokból azután nős püspökök is kerültek az egyházak élére s a zsinat ezt csak úgy igyekszik meggátolni, hogy a nős embernek püspökké való előmozdítását felesége beleegyezésétől tette függővé, mert ily esetben a nőnek férjétől távol (magánbirtokán s nem püspöki jószágon!) különválva kellett élnie. Eltűrte a zsinat, hogy házasságtörés esetén az ártatlan fél uj házasságra léphessen s ha valaki csak azért, hogy gyűlölt feleségétől szabaduljon, szolgaságra juttatta magát, neje férjhez mehetett.[21]

De azért már ez az 1083 táján tartott zsinat is hasznos javításokat tett és a további romlást megakadályozta.

Még nagyobb reményt nyujtott ahhoz, hogy a ker. kath. vallás törvényei ujra érvényre jutnak, az 1091. év. Ekkor alapítá Szent László a somogyvári apátságot. Ennek szerzetesei egyenesen a franciaországi Szent-Egyed (Saint-Gilles) monostorból költöztek át s azzal 1204-ig állandó összeköttetésben maradtak. A ker. kath. vallásért buzgó, a javításokért lelkesülő, a visszaéléseket üldöző férfiak voltak ezek. Velök jött II. Orbán pápa követe, Teuzo is.[22]

A szabolcsi zsinat.

Mindjárt a következő évben, 1092. május 20.-án, Pünkösd hetében az összes püspökök és apátok Szent László király és a főurak jelenlétében Szabol-

cson hires zsinatot tartottak. E zsinat már csak ideiglenesen, mig a pápa mást nem tanácsol és csupán kegyelemképpen engedi meg az első házasságban élő papoknak, hogy papi teendőket végezzenek, de már egész szigorúsággal lép fel a másodszor nősült papok ellen. Az ily másodszor nősült papok asszonyait nem ismeri el valódi házastársnak és megparancsolja, hogy okvetlenül el kell őket választani. A nő azután férjhez mehet, mert házassága érvénytelen volt. Helyreállítá e zsinat a házasság felbonthatatlanságát s a házasságtörés miatt csak a különválást engedte meg új házasság nélkül, kibékülni azonban kibékülhettek.

Segítségére sietett Szent László e zsinaton a ker. kath. egyháznak a pogány szokások eltörlésében és a vasárnapok megtartásában is. Már az 1083 táján tartott zsinat (40 napos, vagy 7 napos) bünbánatot szabott a pogány szertartásokat követőkre, de ez nem volt elég. Szent László tehát beleegyezett, hogy az ilyeneket egy ökör elvételével büntesse az előljáróság; az pedig, aki a vasárnapokon és ünnepeken vásárra megy, lovát, aki vadászatra fordítja a vasárnapot vagy ünnepet, vadászebeit és lovát veszítse, de lovát ökörrel váltsa meg.

Kérte a zsinat a király segítségét az olyan falusiak ellen, kik a templomukat elhagyták és másfelé költöztek, továbbá az olyan püspök ellen, aki még a másodszor nősült vagy ágyasttartó papoknak is javadalmat adott vagy őket szolgálni engedte.

Ekként Magyarországon is megindult a keresztény kath. egyház felszabadítása és javitása. Bekövetkezett az az idő, hogy „a magyar nemzet, — mint Alberich, Kálmán király törvényeinek egybegyüjtője mondja, — önként a keresztény hit lovagja lőn s a megismert igazságtól a halál sem térithette el!“ [23]

Meg nem akadályozta ezt a nagy viszály sem, ami ugyanekkor a külföldi összeköttetések változása és részben Horvátország elfoglalása miatt Magyarország és II. Orbán pápa közt támadt.

Horvátország miatt viszály a római szentszékkel.

Horvátországot Szvinimir (Zvoinimir) Demeter, horvát király 1076-ban az apostoli széknek ajánlotta föl. Ezt az apostoli szék már oly értelemben vette, mint a minő volt a sziciliai királyság 1054-iki felajánlása s Horvátországot az apostoli szék hűbérének tartotta. A maga joga erős megsértésének tartotta tehát azt, hogy Szent László 1091-ben ezt az országot, a dalmát városok kivételével meghódította. Az ellentéteket hirtelen elsimítani nem lehetett; Magyarország érintkezése VII. Gergely utódjával, II. Orbánnal nagy nehézségekbe ütközött, különösen Szent Lászlónak feltétlenül II. Orbánhoz ragaszkodó neje meghalt. Mindezek, továbbá a cseh fejedelemmel való rokonság arra ösztönözték a magyar kormányférfiakat, hogy Magyarország eddigi álláspontján változtassanak. Megtörtént tehát, hogy 1092-ben Szent László IV. Henrik német császárral kibékült és ezzel együtt Magyarország kormánya és papsága IV. Henrik pápáját, Guibert ravennai érseket (III. Kelemen néven ellenpápát) ismerte el egyházi fejének.[24]

Kálmán király trónraléptével Magyarország egyházi álláspontja egyenlőre nem változott, sőt a magyar kath. egyház még inkább a király hatalmába került. Ő adományozta a püspökségeket (investitura), követelte, hogy a püspökök őt háborúba is kisérjék, az egyházi vagyon felett rendelkezett és némely adományt visszavont.

De ugyancsak Kálmán király idejében megkezdődtek a keresztes-hadjáratok. A keresztes seregek nagy része hazánkon vonult keresztül s némelyek

talán azért is viselkedtek oly ellenségesen a magyarok iránt, mert ők, mint II. Orbán hivei, a magyarokban az ellenpápa követőit látták. Mindamellett az ő lelkesedésük, esetleges szemrehányásuk nem maradhatott hatás nélkül a magyar papságra és népre; továbbá II. Orbán 1099-ben diadallal tért vissza Olaszországba, Guibert ellenben (1100-ban) meghalt s igy a magyar király nem tarthatta fenn az 1092-iki álláspontot, hanem visszatért az igazi pápához.

1103-ban II. Orbán utóda, II. Paschalis pápa már Kibéküles.
apostoli követet küld Magyarországba. Szintén ő erősíti meg ez évben a pannonhalmi apátság jogait.[25] 1105-ben Kálmán király elfoglalta a dalmát városokat (Zárát, Spalatót stb.), de egyszersmind kénytelen volt belenyugodni abba, hogy e városok kiváltságaikat s többi közt a szabad püspökválasztást is megtartsák. Ha megengedte ezt birodalma egyik részében, megengedhette a másik részben is. Viszont az apostoli szék Magyarország teljes kibékítését és a magyar kath. egyház szabadságának visszaszerzését többrebecsülte a kétséges értékű horvát hűbérségnél.[26]

Igy aztán Magyarország és az apostoli szék közt teljes egyetértés jött létre. Kálmán király 1106-ban követséget küldött a guastallai zsinatra s ott egészen lemondott az investiturárol s biztosította a káptalanokat, hogy egész Magyarországon szabadon, az egyházi törvények szerint választhatják püspökeiket.[27]

Ezután a magyar kath. egyház egészen VII. Gergely javítása értelmében szervezkedett. A papság a világi biráskodás alól felszabadult, a papok házasságát, mint célszerűtlent, az 1112-ben összehívott országos zsinaton eltörölték, a papokat a hivatásuk buzgó teljesítésére hasznos törvényekkel segítették

és kimondották, hogy érvényes házasságot csakis az egyházban a pap előtt lehet kötni.[28]

1106-tól 1241-ig más, megrendítő vallásügyi esemény nem fordult elő. Nyugodtan és szabadon fejlődhetett a magyar kath. egyház.

Uj bevándorlások.

A nagyobb részt cseh-tótokkal benépesült Trencsénmegye számára 1115 táján alapították a nyitrai

Cseh-tótok.

püspökséget.[29] Egymásután, főleg királyaink segítségével meghonosították nálunk az uj, mindig más- és más keresztény jóságok gyakorlatát hirdető szerzeteseket: a ciszterciákat, a premontreiket, a jánoslovagokat, a XIII. században pedig a domonkos- és ferencrendieket. Továbbá királyaink és főuraink új társas káptalanokat alapítottak, a titelit, aradit, vasvárit, szepesit[30] stb. és 1169-ben királyaink lemondottak a püspökségek időközi jövedelmeiről is.[31]

Szászok.

Sok és buzgó hivővel gyarapodott a magyar kath. egyház 1150 után a Közép-Rajna mentéről beköltözött németekkel. Ezeket nem nemzetiségükről, hanem a települést jelentő insassen szóról hivták szászoknak, hivatalosan Saxones-nek. Legnagyobbrészt a tiszáninneni és erdélyi részeken alkottak nagyszámu és virágzó városokat meg községeket. Egyik csoportjukra a szepesi, másik részükre a nagyszebeni prépost viselt gondot s ezek az esztergomi érsekséghez csatoltattak, mert az esztergomi érsek nyújthatott nekik legnagyobb védelmet.[32]

Böszörmények, zsidók elhatalmasodása.

1217-ben, mint a nagy keresztény család tagja, a magyar nemzet is kivette részét a Szentföld birtokáért folyt harcokban. De nemsokára saját hazájában kellett megvédenie a keresztény vallást. A böszörmények és zsidók vagyonilag a nemzet nyakára nőttek és gazdagságukat nemcsak saját kényelmük előmozdítására, hanem vallásuk terjesztésére is felhasz-

nálták. Keresztény rabokat tartottak, azokat a maguk vallására csábították, sőt maga a szegénység és nyomorgatás némely kereszténynyt arra kényszerített, hogy elnyomója vallására térjen. Hiába kisérlették meg világi törvényszerzés útján, hogy a böszörmények és zsidók pénzügyi elhatalmasodását (és igy a keresztény hit elhagyásának okát) megakadályozzák. Azért 1232-ben Róbert esztergomi érsek egyházi tilalom alá helyezte az országot s ekként birta rá II. András királyt, hogy a böszörményeket és zsidókat annyira pártoló kormányférfiakat elbocsássa.[33]

Patarénok.

Az ország déli részén a XIII. század elején egy inkább pogány, mint félkeresztény, rajongó vallásfelekezettel is kellett küzdenie a magyar kath. egyháznak. Bosnyákországban a bogumil vagy patarén vallás veszedelmesen elterjedt és a Száván innen is kezdett a tudatlanok közt hódítani. Ennek megakadályozására a magyar király Bosnyákországban újra megerősíté fennhatóságát. II. András második fia, Kálmán, a száműzött orosz király, 1226-tól kezdve pedig Szlavonia hercege, különösen buzgólkodott e bogumil eretnekség megakadályozásán és a kath. vallás terjesztésén. Evégből 1237—39-ben keresztes hadjáratot is vezetett Bosnyákországba és a bosnyák püspökséget ujraszervezte.[34]

Uj püspökségek.

A Száva jobb partjára eső Szerémség megtérítésére Csák Ugron kalocsai érsek 1229-ben a szerémi püspökséget alapitá; ennek számára a régi Szirmium város mellett az egykori Szent Irenaeus, magyarosan Szent Ernye, szerémi püspök és vértanu († 304.) tiszteletére székesegyházat épittetett, biztos jövedelemforrásul és menedékül pedig a bánmonostori, másként kövi apátságot szerzé meg. Innen van, hogy e püspökséget háromfélekép is nevezték (szeréminek, szent-

ernyeinek és kövinek).[35] Az ekkor már Magyarországhoz tartozó Horvátországban 1160 táján keletkezett a zengi (ejtsd: szényi) püspökség, 1185-ben pedig a spalatói érseki zsinat a korbavai püspökséget alapította. Mind a zengi, mind a korbavai püspökök akkor még a spalatói érsek joghatósága alá tartoztak.

A horvát-dalmát érsekségeknek és püspökségeknek Magyarországhoz való tartozása abban nyilvánult, hogy káptalanjaik gyakran magyar papokat választottak főpapjaikká. (Pl. 1180-ban Péter, 1220-ban Göncöl nevü magyar papok lettek spalatói érsekké.)[36]

Része volt a magyar főpapságnak és szerzeteseknek az Alduna és Kárpátok közt lakó kunok térítgetésében is. Pál nevü magyar domonkesrendi szerzetes ment hozzájuk és Róbert esztergomi érsek keresztelte meg egyik főurukat. Ezután 1229-ben alapították a megtért keresztény kunok számára a mai Foksán tájékán a milkai (milkovi), másként kún nevü püspökséget.[37]

Nagy reményeket fűztek a magyar kath. egyház fejei a német lovagrendnek a Barcaságba (a mai Brassómegyébe) való letelepítéséhez 1211-ben. De e rend idővel e tartományt a szerződés ellenére el akarta szakítani Magyarországtól és önálló fejedelemséggé akarta tenni. Ezért 1225-ben II. András király elűzte őket. Az árván maradt barcasági plébániák az esztergomi érsek joghatósága alá kerültek és ez belőlük külön, dékánságnak nevezett kerületet szervezett, éppen úgy, mint a nagyszebeniből.[38]

II. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok
1241-től 1403-ig.

A tatárjárás. A tatárjárás hazánk vallásügyi állapotában is nagy változást okozott.

A kath. egyház roppant sebektől vérzett. Hiveinek ezrei elhullottak, ezrei fogságba, a megmaradottak pedig inségre jutottak. Hat püspöksége csaknem teljesen tönkrement, a többi is erősen megsérült. A megölt papok helyébe újakat nevelni, a gyulafehérvári, egri, nagyváradi, csanádi, kalocsai és váci székesegyházakat ujra kellett építeni, a falusi templomokat romjaikból kellett feltámasztani.

Szerencsére a rettenetes csapás hatalmas lángra lobbantotta a vallásos buzgóságot és áldozatkészséget. A királyi család, a papság, a főnemesség és az alsóbb osztályok egymást buzdítva imádkoztak és építettek. A leromboltak helyébe új monostorok (mint pl. a margitszigeti, a csőti) keletkeztek, sőt egészen új magyar szerzet (a pálos) is alakult. A királyi család oly vallásos életet folytatott, hogy annak köréből Szent Kunigunda, Boldog Margit és Boldog Jolánta kerültek ki s főurak özvegyeiből alázatos szerzetesnők váltak.[39]

Másfajta népek betelepítése. A megfogyott lakosságot részben telepítésekkel igyekeztek szaporítani. Ekkor jöttek Körmöcbánya és Besztercebánya vidékére a bányász és erdőírtó németek; ekkor nyomultak előbbre a Vág és Garam völgyében a cseh-tótok. Ezek kath. keresztények voltak.

Kunok. Azonban az ország védelmére ujra betelepített másik nép, a kún, még nagyobbrészt pogány volt. Közülük azok, akik szétszórtan kaptak lakóhelyet (pl. Bars-, Nyitramegyékben) csakhamar kereszténnyekké

lettek. De akik egyesomóban szálltak a Duna-Tisza közén és a Tisza balpartján, sokáig pogányok maradtak, többek közt azért, mert a keresztény vallástól vándor életmódjukat, ruházatukat, szokásaikat féltették.

Az 1279-iki budai zsinat e tekintetben megnyugtathatta volna őket, mert nyiltan megengedte nekik, hogy ruházatukat, hajviseletüket és sátoraikat megtartsák. Meg is igérték, hogy igy már megkeresztelkednek, de a bekövetkezett zavarok alatt, a mikor IV. László is melléjük állott, eszük ágába sem volt az igéret beváltása.[40] Csak 1321 után, főleg pedig Nagy Lajos idejében, a ferencrendi szerzetesek élete és prédikálása szelidítette meg őket annyira, hogy mind keresztvizre állottak és lassan nemcsak keresztényekké, hanem magyarokká is váltak.[41]

Jászok. A IV. (Kún) László idejében a tatár birodalomból idemenekült jászokat (másként osszétok-nak ismerték őket) Nagy Lajos idejében szintén a ferencrendiek térítették meg.

Bolgárok. A tiszántúli és erdélyi magyarságot a tatárjárás annyira megritkította, hogy az erdélyi és keletmagyarországi hegyvidék benépesítésére (a székelységet kivéve) nem vállalkozhatott. Ide tehát 1241 után nagy csoportokban kezdett huzódni nagyobbrészt bolgár és szerb telepítők (kenézek) vezetése alatt a balkán-félszigeti zavarok, háborúk elől menekülő románság (oláhság). I. Károly idejében (1335) szándékosan is hivták őket. Később (1370) politikai viszályok miatt nemcsak Bolgárországból, hanem Oláhországból (az 1918 előtti Románia nyugati feléből) is költöztek át egyes főuraik.[42]

Oláhok.

Kisoroszok. Északkeleten a pogány litvaiaktól (litvánoktól) és tatároktól zaklatott (kis) oroszok kezdtek beköltözni Sáros-, Zemplén-, Ungmegyék hegyei közé.[43]

Mind a románok, mind ezek az új oroszok már erősen gör. keleti vallású, a kath. egyháztól irtózó népek voltak. Tehát Magyarország keleti felében a vallásegység megsemmisült.

A régi böszörmények mind elpusztultak vagy a tatárokkal együtt kivonultak, mert 1241 után hazánkban se hirük, se hamvuk.

Zsidók.

Azonban zsidók a szomszédos osztrák tartományokból számosan költöztek be. Pénzre szüksége volt mind a királynak, mind a főuraknak és igy befogadták őket. IV. Béla 1251-ben szabadságot adott nekik, sőt iskoláikat középületekül ismerte el.[44] A budai zsinat ismertetőjelek viselésére kötelezte őket, de vajjon végrehajtották-e ezt a törvényt? Bizonytalan. Nagy Lajos királyunk 1360-ban kiüzte őket, de ingóságaikat, pénzüket magukkal vihették. (Az ingatlanok abban az időben nem voltak a lakosoké, hanem a földesuré.) Öt év mulva azonban visszatérhettek és csekély, a földesuroktól meghatározott számban, az ország nyugati városaiban megtelepedhettek. A Garayak 1398-ban Kőszegen, a Kanizsayak 1388-ban Kismartonban telepíték meg őket Német- és Csehországból.[45] Kiváltságaikat a királyok később is megerősíték.

Külső ellenségek.

Külső ellenségek ellen is fegyvert kellett a keresztény vallás védelmére a magyar nemzetnek fognia.

1285-ben az országba törő tatárokat űzte vissza. 1345-ben Moldvából verte ki hatalmas seregüket a székelyek lelkes csapata.

A pogány litvaiak ellen Nagy Lajos először 1349-ben küldött csapatokat, 1351-ben, 1352-ben és 1377-ben pedig személyesen is harcolt hű magyarjai élén ellenük.

1365-ben küzdöttek először a magyar vitézek a török seregek ellen, mert ezek a magyar királyt tá-

madó Sisman bolgár cár segítségére siettek. 1390-től kezdve a törökök a Temesközbe és a Száva vidékére jártak rabolni s a magyar nemzet védekezése ellenük mindinkább vallási háboruvá vált.

A magyar kath. egyház külső szervezete kivált a délvidéken ebben az időszakban nagyot fejlődött.

Bosnyák püspökség.

1247-ben a pápa a bosnyák püspökséget a kalocsai érsekséghez csatolta. Még előbb, 1244-ben IV. Béla királyunk e püspökségnek adta a nagyterjedelmü diákóvári uradalmat, részint azért, hogy jövedelme, részint azért, hogy menedékhelye legyen a bosnyák püspöknek. Ekként a bosnyák püspök egészen a magyar főpapság tagja lett.[46]

Uj püspökségek.

Az 1254-ben felállított s a Száva jobb partján, a Drina és Morava folyók közt eső mácsai (Mácsó, Mácsva) bánság keleti részére Nándorfehérvárt 1290 előtt alapítottak püspökséget. Ez 1295 táján megszünt, mert e bánság a gör. keleti szerbek kezére került. De I. Károly a mácsai bánságot 1319-ben visszahódította s három év mulva (1322) a nándorfehérvári püspökséget feltámasztotta.[47]

Nagy Lajos még nagyobb gondot fordított arra, hogy a kath. vallás a délvidéken terjedjen és megerősödjék. 1365-ben elfoglalván Bolgárország nyugati részét, Bodonban (Widdin-ben) kath. püspökséget állított fel, de ez csak rövid ideig, legfeljebb 1386-ig állott fenn.[48]

Nemsokára 1381-ben a Havaselyben, másként Nagy-Oláhországban, vagyis az 1918 előtti Románia délnyugati részein lakó szétszórt katholikusok részére I. Lajos kérésére az apostoli szék felállította az argyasi (ardsis-i) püspökséget. Azonban 1386-ban I. Dán oláh vajda fellázadván a magyar király ellen, e püspökség is megszünt. Szenteltek ugyan fel ké-

sőbb is argyasi püspököket, de ezek megyéjüktől távol Magyarországon éltek és más püspököket helyettesítettek.[49]

I. (Nagy) Lajos ujra meghódítván egész Dalmáciát (1357), sőt még Raguza is az ő főhatóságát ismervén el, a dalmát érsekségek u. m. a spalatói, zárai és raguzai a magyar királyság tagjaivá lettek s az érsekek a hozzájuk tartozó püspökökkel együtt a királyi oklevelek végén a többi főpapok közé iktattattak.[50]

Primás.

Ez időszak végén 1395-ben történt először, hogy a pápa az esztergomi érseket a maga tartományában primássá és pápai született követté tette. 1396-ban kiterjeszté ugyan hatalmát a kalocsai érseki tartományra is, de e felhatalmazás csak az akkori esztergomi érseknek, Kanizsay Jánosnak életére szólt.[51]

1382-ben I. (Nagy) Lajos halála évében a magyar kath. egyház is hatalmának tetőpontján állott. Összefoglalva tehát addigi fejlődését, egyházi rangfokozatáról (hierarchiájáról) ezt az áttekintést nyujtjuk:

I. Az esztergomi érsekség.

Ennek felügyelete alatt voltak a:

1. győri
2. veszprémi
3. pécsi
4. váci
5. egri
6. nyitrai püspökségek.

II. A bács-kalocsai érsekség.

Ehhez tartoztak az:

1. erdélyi
2. váradi (nagyváradi l. sz.)
3. csanádi
4. zágrábi
5. boszniai (diákóvári)
6. szerémi (szenternyei, kövi)
7. nádorfejérvári
8. argyasi
9. bodoni (vidini) püspökségek.

III. Spalatói érsekség.

Ennek zsinatján szavazó (suffraganeus) püspökök voltak a:

1. traui
2. szebenikoi
3. szkardonai
4. nonai
5. tinnini (knini)
6. korbavai
7. zengi
8. fári (hvari).

IV. A zárai érsekség 1154 óta.

Ehhez csatolta a pápa az:

1. osseroi
2. vegliai
3. arbei püspökségeket.

V. A raguzai érsekség.

Ennek felügyeletére bízott püspökségek közül a magyar királyok levelei csak a makarit említik.

Királyok beleszólása az egyházi ügyekbe.

A magyar állam és a kath. egyház összeköttetése mind szorosabb és barátságosabb lett. Éppen azért a magyar királyok és azok kormányai mind nagyobb befolyást gyakoroltak a magyar kath. egyház és különösen a kath. főpapság sorsára. Nem hagyhatjuk tehát figyelmen kivül az ez időszakbeli magyar királyok és kormányaik magaviseletét az egyházzal szemben.[52]

IV. Béla a tatárjárás után nemcsak mint magánember, hanem mint király is nagyon támogatta és szerette a kath. egyházat. Ennek fejében azonban követelte, hogy az egyházi ügyek intézésében az ő szavát is hallgassák meg. Különösen követelte, hogy a káptalanok a püspökválasztások előtt a megválasztandó személyére nézve kikérjék az ő beleegyezését. E tekintetben néha fényes sikereket ért el. 1252-ben pl. megakadályozta, hogy Bancsa István, aki a kardinálisi méltóságért elhagyta az esztergomi érseki széket, arra visszatérjen. De felszólalását nem lehetett mindig

tekintetbe venni. 1245-ben pl. az ő előleges beleegyezése nélkül választotta meg a veszprémi káptalan püspökéül Kaplyon Zalányt (Zlandus, Zelandus). IV. Béla emiatt magánál a pápánál tett panaszt, de Kaplyon Zalány megmaradt veszprémi püspöknek. 1262-ben éppen a király biztatására a zágrábi kanonokok olyat választottak püspökül, akinek nem volt meg az egyházi törvényektől megkivánt képesítése. Emiatt ebben az egy esetben a zágrábi káptalan elvesztette választói jogát s az egyházi törvény értelmében ez alkalommal a pápa nevezett ki Zágrábba püspököt: Timótot, a volt zalai főesperest. IV. Béla ebbe nem akart belenyugodni s azt a kifogást tette, hogy Timót alacsony, csaknem szolgai származású. Viszont a pápa az ilyen kereszténytelen kifogást nem fogadta el, utalván magára Jézus Krisztusra, aki szegény halászokat választott apostolaivá. IV. Béla tehát kénytelen volt engedni.[53]

Ez eseteket kivéve a király meg lehetett elégedve a káptalanok választásaival, mert azok legtöbbnyire az előtte kedves főúri nemzetségek tagjait, vagy a királyi kancellária vezetőit szemelték ki püspökökül. Így pl. 1262-ben esztergomi érsek volt Türje Fülöp (Dénes volt nádor unokaöcscse), kalocsai érsek volt Zsámbéky Smaragd, egri püspök Hont-Pázmány Lampért, pécsi püspök Záh Jób stb., mindmegannyi főúri ivadék.[54]

Az ilyen főpapok természetesen mind származásuknál, mind hatalmuknál fogva nem csupán az egyház, hanem az ország ügyeinek vezetésében is döntő részt vesznek. Azokban a viszályokban, amelyek az öreg király s a kis király közt 1261-től 1266-ig tartottak, a főpapok a békítők és a kiküldött vegyes bíróságok tagjai.[55]

V. István rövid uralkodása alatt sok adomány- és kiváltságlevél megerősítésével mutatta meg jóindulatát a kath. egyház iránt.

Püspökök közös fellépése a ker. hit védelmére.

Annál kevesebb támogatást kapott a kath. főpapság a királyi kormány részéről IV. vagy Kún László idején. Megfordítva, neki kellett az eláradt belvillongások közt a királyt s az országot a teljes felfordulástól oltalmaznia, az egyházat ért nagy sérelmeket pedig csak egyházi fenyítésekkel orvosolhatta. Így közösen lépett föl a főpapság a Kőszeghy-kényurak ellen a zágrábi püspöknek okozott károk miatt,[56] együtt kelt védelmére az erdélyi püspöknek a gyulafehérvári székesegyházat 1277-ben felgyújtó szászok ellen.[57]

A magyar kath. főpapságnak főrésze volt abban is, hogy a királyi család támogatására és IV. László megjavítása végett hazánkba küldött pápai követ, Fülöp fermoi püspök, kötelességeit teljesíthette és 1279-ben Budán nemzeti zsinatot tarthatott. IV. László, mint valami makrancos, rossz gyermek, (17 éves volt!) úgy viselte magát a pápai követtel szemben. Eleinte nem akarta az országba bocsátani, de azután nagyon örült, mikor közvetítésére a Kőszeghyek meghódoltak, a kunok pedig a keresztény vallás elfogadását megigérték. De pár hét mulva egy előkelő, szép, kún asszonyért elhagyta ártatlan kis feleségét és a követ intésére azzal felelt, hogy megparancsolta a budaiaknak, ne eresszék be a zsinatra menő papságot a várba.

Budai zsinat.

A királyi tekintély rovására a budaiak nem engedelmeskedtek s a pápai követ a zsinatot befejezhette. Majd Pozsonyba vonult és az országban egyházi tilalmat hirdetett, hogy így kényszerítse IV. Lászlót a megtérésre. Ez hatott. IV. László vissza-

hivta a követet Budára és 1279. okt. közepén magyar módra kezet adva igért javúlást.

E javúlás nem volt tartós és a király kedves emberének, az annyira erőszakolt esztergomi érsekjelöltnek, Miklósnak temetésekor előfordult sajnálatos félreértés miatt IV. László az ő vad kunjait a pápai követre uszította és azokkal fogságba tétette. Viszont azonban a magyar főurak ezen annyira megriadtak, hogy ők meg IV. Lászlót fogták el. A kunok ekként kénytelenek voltak a pápai követet szabadon bocsátani. IV. László is megszabadult és harmadszor is javulást igért.

Mindjárt IV. László uralkodása elején a királyi kormány olyan erőszakosan avatkozott bele Miklós alkancellár érdekében az esztergomi érsek választásába, hogy a káptalan kétfelé oszlott és a 4 választás dacára az érsekség 6 évig üresen állott (1273–79.) Utoljára tehát az apostoli széknek kellett kiválasztania a sok érdemetlen versengő mellőzésével az uj érseket. Választása Monoszlai Ladomérra (a volt váradi püspökre) esett. Ladomér tettei mutatták meg, mennyire sikerült választás vala ez. Ő lett ezentul, 1279-től kezdve az ország és a király főtámasza, nélküle és a magyar kath. főpapság nélkül IV. László már 1285-ben elveszti trónját s hazánk a kényurak martaléka lesz.[58] Ladomér érsek.

Ismeretes, hogy III. András főleg Ladomérnak és püspöktársainak köszönhette, hogy vetélytársait megelőzve megkoronáztatott s magát az ország birtokában megerősíthette. Nem is volt addig semmi nagy baja, mig Monoszlai Ladomér meg nem halt s III. András az ő helyébe választott Bicskey Gergelyel, saját volt kancellárjával 1298-ban össze nem veszett. Mindamellett a magyar kath. főpapság túl- Bicskey Gergely.

nyomó része, élén a kalocsai érsekkel 1298-ban is III. András pártján maradt és Bicskey mozgalma III. András haláláig († 1301. jan. 14.) sikertelen volt.

Éppen Bicskeynek I. Károly érdekében kifejtett idétlen, fenyegető erőszakoskodása okozta, hogy 1301-ben a magyar kath. papság nagyobbrésze a cseh királyfihoz, Vencelhez csatlakozott. Csak lassan, főleg a pápa 1303-iki helyes ítélete és Bicskei halála után (elesett VIII. Bonifác védelmében Anagni városában 1303. szept. 7.) csatlakoztak I. Károlyhoz.[59] Az I. Károly támogatására küldött apostoli követ, Montefiore Gentilis, már főleg a magyar kath. főpapság segítségével érte el célját. Gentilis egyuttal Budán 1309-ben nemzeti zsinatot is tartott és a magyar kath. egyház megerősítésére sok, hasznos törvényt alkotott.[60]

A kath. egyház sérelmei I. Károly idejében.

Mindamellett, hogy a kath. papság, kivált 1309—1321. közt I. Károly ügye miatt roppant sok kárt vallott s azért sokat áldozott, I. Károly mégis hálátlanul viselte magát iránta. Nem tartotta tiszteletben jogait, lefoglalta az üresedésben levő egyházak időközi jövedelmeit, idegen rokonait, majd keresztkomáját, Telegdy Csanádot erőszakolta az esztergomi és veszprémi egyházak élére, majd 1335-ben rátette a kezét a győri püspökségre és igy kivitte, hogy a győri káptalan 1337-ben az ő törvénytelen fiát, Kálmánt, 21 éves létére püspökké választotta, a pápa pedig, mivel az ily választás az egyházi törvények értelmében semmis vala, a fenntartás jogánál fogva e Kálmánt kinevezte győri püspökké, elengedvén neki a máskülönben szükséges kellékeket.

A káptalani választásokba való beleavatkozások okozták, hogy azok nálunk is mindinkább szabálytalanokká váltak s igy ok és alkalom volt arra, hogy a pápák azokat felfüggesszék. I. Károly 1325-ben

maga is határozottan kérte a pápát, hogy a győri püspökség betöltését magának tartsa fenn, mert a pápánál könnyebben keresztül vihette az ő jelöltjének kinevezését. Igy aztán az ő uralkodása végén bekövetkezett a pápai kinevezés, különösen a püspöki javadalmakra, de gyakran a kisebbekre is. A király pedig hatalmas befolyását a pápai udvarnál kérő levelek utján érvényesítette.[61]

A kath. egyház virágzása I. Lajos alatt.

A tiszta életü és igazságos I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt az ő édesanyjának, a sokat szenvedett, mélyen vallásos, öreg Erzsébetnek pártfogásával a magyar kath. egyház fénykorát élte. A magyar nép vallásos lelkesedéssel harcol a pogányok és félhitüek (schismaticusok) ellen, szivesen ontja vérét az apostoli szék érdekében (1357—1380), a régi székesegyházak fényes, csúcsíves épületekké alakulnak át (Esztergom, Eger, Várad), tudós, külföldi egyetemeken tanult papok emelkednek a főpapi székekre, pedig előbb sokszor egyszerü szerzetesek voltak (mint pl. Vasvári Vid, Szigeti István), az iskolák látogatottak lesznek, a monostorok felélénkülnek, Pécsett egyetem létesül (1367), irodalmi működés fejlődik ki és bekövetkezik az az idő, hogy a melléktartományok lakosainak nyelvén a magyar és katholikus egyet jelent.[62]

Nagy Lajos 1350-ben seregestül együtt résztvett a jubileumi búcsún.[63] Ezzel és nagyváradi zarándoklataival, továbbá több szigorú szerzetes kolostor építésével (pl. lövöldi a kartauziak, márianosztrai a pálosok számára) rendkivül előmozdította a vallásos életet. Édesanyja pedig az óbudai nagyszerü klarissza-kolostor alapításával a magyar nők nevelésére és buzdítására tett sokat.

Nagy Lajos halála után a szörnyü belviszályokban a magyar kath. egyház is sokat szenvedett, különösen

a délvidéken. A nándorfehérvári, bodoni és argyasi püspökségek névlegesekké váltak. A zágrábi Horváthy Pál volt püspök lázadása miatt sok ideig kormányzó nélkül állott.

Zsigmond és az idegen papok.

Zsigmond trónraléptével attól lehetett tartani, hogy idegen papok özönlik el az országot. Azért az ország rendei 1387-ben esküvel megigértették vele, hogy idegen pap kinevezéseért nem folyamodik az apostoli székhez.[64] Mindamellett Zsigmond módját tudta ejteni annak, hogy igéretét kijátssza. Általában azonban az 1387-iki igéret kötelező volt s tiz év mulva a temesvári országgyűlésen megerősítést nyert.[65] Ennek lehet tulajdonítani, hogy ritkán ült a főpapi székeken annyi gyökeres, magyar főúr, mint a XIV. század végén. 1395-ben pl. esztergomi érsek volt Kanizsay János, kalocsai érsek Bebek Miklós, pécsi püspök volt Alsáni Bálint (egyúttal kardinális); győri püspök volt Héderváry János, egri Pomázi Czikó István, váradi Órévy Lukács, zágrábi Szepesy János, szerémi Ludányi Tamás.

Az időszak vége felé a nyugati egyházszakadás vészes következményei nálunk is kezdenek mutatkozni. Zsigmond nejének halála után mindinkább idegen befolyás alá kerül, mindig önkényesebb lesz, az apostoli szék iránt való tisztelete elvész s ekként mind IX. Bonifác pápát, mind a magyar főpapság és nemesség túlnyomó részét nemcsak elkedvetleníti, hanem jóformán kényszeríti is arra, hogy nagyobb veszedelem elhárítása végett Zsigmond elmozdítására lépéseket tegyenek.

III. FEJEZET.

Országos vallásügyi viszonyok
1403-tól 1526-ig.

Zsigmond király és bátyja, Vencel római császár, 1398-tól kezdve a francia királlyal, az ellenpápa (Luna Péter, XIII. Benedek) főpártolójával kezdettek tárgyalásokat és hajlandók lettek volna a törvényes pápát, IX. Bonifácot cserbenhagyni. 1402-ben azonban egymásközt is összevesztek és Zsigmond bátyját fogságba ejtette. Emiatt a pápa Zsigmondot nem tartotta érdemesnek a trónra és régi ellenfelének, Kis Károly király fiának, Nápolyi Lászlónak 1402 végén elismerte a magyar királysághoz való jogát.

Zsigmond belebonyolódása az egyházszakadásba.

Magyarországon is mind a főpapok, mind a főurak (egy pár kivételével) roppantúl elégedetlenek voltak Zsigmonddal. Mutatja ezt 1401-iki fogsága is. Az elégedetlenség 1402 végén újra lángralobbant, mert Zsigmond Magyarországot az osztrák hercegek kezére akarta játszani. Nagy lelkesedéssel karolták föl tehát mind a világiak, mind az egyháziak 1403 elején Nápolyi László ügyét. Királyválasztó gyűlést tartottak s azon Nápolyi Lászlót alkotmányos módon Magyarország királyává kiáltották ki. Erre az esztergomi érsektől kezdve jóformán az összes főpapok, káptalanok elpártoltak Zsigmondtól s örömmel várták Nápolyi Lászlót az országba.

Az 1403-iki felkelés.

De Nápolyi László gyáva volt a rávárakozó feladat megoldására. Atyja sorsától remegett; későn indult, csak Záráig jött és hiába biztatták őt a nádor, az esztergomi érsek, nem nyomúlt előre.

Emiatt párthívei Magyarországon rettentő zavarba jutottak. Zsigmond gyorsan visszatért s mivel éppen a hadbanjártas főurak közül 4—5 mellette

A Nápolyi László-párt bukása.

maradt, ezek segítségével a felkelést leverte, Győrt, Esztergomot, Veszprémet, Egert elfoglalta. A Hatvannál álló két, Nápolyi László-párti erdélyi vajda emiatt nem merte az összes nemességet a végveszedelemnek kitenni és általános kegyelem kikötésével szintén meghódolt.

A kath. egyház igábahajtása.

A győzelmes Zsigmond már most 1403 november elején rabigába hajtotta a magyar kath. egyházat. IX. Bonifácnak az engedelmességet felmondotta, de a másik pápát sem fogadta el.

A kalocsai érseket, az egri, váci, veszprémi püspököket száműzte, javadalmaikat lefoglalta és világi kormányzók (Garai Miklós, Stiboriczi Stibor, Lévai Cseh Péter, Szécsy Miklós) kezére bizta.

1404 ápril. 4-iki rendeletében az összes, világi földesurak kegyuraságához nem tartozó javadalmak adományozását magának tartotta fenn.

E hatalmával csakugyan bőven élt, de a magyar nemzet kárára, mert a főpapi javadalmakat jóformán mind idegeneknek adta. Igy kapta a német Alben János előbb a veszprémi, majd a pécsi püspökséget, a cseh Hinkó a nyitrai, az olasz Scolari András a váradi, a lengyel Stibor az egri püspökséget.[66]

Kath. ország azonban pápa nélkül el nem lehetett! Kénytelen volt tehát Zsigmond másfél év mulva 1405-ben IX. Bonifác utódjával, VII. Incével kibékülni, ahhoz, valamint XII. Gergelyhez követeket küldeni s viszont a pápai követeket itt elfogadni.[67]

Azonban IX. Bonifác törvényes utódai semmiképen sem akartak beleegyezni abba, hogy az egyházi javadalmakat (hivatalokat) a magyar király adományozza s a tőle kinevezett püspököknek fölhatalmazást nem adtak.

Kibékülés a pápával.

Ezért is, de főleg azért, hogy a római (német) királyságot elnyerhesse 1410-ben Zsigmond a harma-

dik pápához, XXIII. Jánoshoz (a pisai zsinatból választott V. Sándor utódjához) fordult. Scolari Fülöp és Kapy András nevü követeit küldötte meghódolása jeléül Bolognába (mert e pápa ekkor itt tartózkodott). XXIII. János sem teljesítette Zzigmondnak abbeli hő óhajtását, hogy az egyházi javadalmakat a király osztogathassa, de másrészről személyi kívánságait mind tekintetbe vette s egyszerre 6 püspöknek (1 kivételével idegen származásuaknak) adott felhatalmazást.

Ekként ha irásban nem is, tettleg Zsigmond elérte célját s ezentúl a javadalmakkal ő rendelkezett. Ha üresedésbe jöttek, az időközi jövedelmeket lefoglalta.

A konstanci zsinaton való részvétel.

Az 1415-iki konstanci zsinaton a nyugati nagy egyházi szakadás végre megszünt. Magyarországon is nagy reménnyel néztek eléje, de a remény nálunk nem valósult meg. A zsinaton a magyar kath. egyháznak számos tagja vett részt, de külön tevékenységet nem fejthetett ki, mert a zsinat tagjai nem egyenként, hanem nemzetenként szavaztak s a magyar püspökök nem voltak ott annyian, hogy külön nemzetet alkothattak volna. Ennélfogva a magyar papi követek a német nemzethez csatoltattak s azzal együtt szavaztak.

Eszerint a német nemzettel kötött egyességnek Magyarországon is érvényesnek kellett volna lennie s a magyar kath. egyháznak, legalább részben, 1403 előtti szabadságát vissza kellett volna nyernie. Csakhogy Zsigmond ezt nem fogadta el, a káptalanok választásait megakadályozta (legfeljebb akkor választatott, ha azzal az apostoli székre hatni akart) s a főpapok kinevezését továbbra is maga gyakorolta. Sőt a káptalani kisebb javadalmakat is ő adományozta s egy-egy püspök vagy prépost pl. kanonokságot csak akkor adományozhatott, ha a király a

káptalani javadalmak kegyuraságát hivatalos okirattal őreá ruházta.

Az apostoli szék rettentő bajok közt lévén, kénytelen volt ezt tűrni s a királytól kinevezett főpapokat rendesen megerősítette, illetőleg az apostoli szék teljes hatalmából újra kinevezte.

Egy dologra nézve a konstanci zsinat és az apostoli szék szivesen adott kiváltságot Magyarországnak. Kimondotta, hogy az egyházi pereket 1419-től kezdve csakis Magyarországon az itt levő, elsőfolyamodásu törvényszékeknél szabad kezdeni (a római kúriában pedig nem) és csak fellebbezés útján lehetett azokat Rómába vinni.[68]

Zsigmond erőszakoskodásai.

Nem csoda ennélfogva, hogy a magyar egyházi állapotok a konstanci zsinat után sem változtak meg. Zsigmond folytatta azon 1403—15-iki szokását, hogy a főpapi székeket teletöltötte idegen, másutt lakó vagy politikai követségekben járó püspökökkel. Ilyenek voltak Hohenlohe György esztergomi érsek (1421), Uski János veszprémi püspök (1426), Alben (János) pécsi püspök (1421), Scolari Carman (1419), s majd Buondelmonte János (1424) kalocsai érsekek, Frigyes bambergi püspök egyúttal a váci püspökséget is elnyerte. Még szerencse volt eszerint, ha valamelyik nagyhatalmú, magyar főúri család egyik fiát papnak neveltette, mert ezek szintén nyerhettek Zsigmondtól főpapi javadalmakat. Elkezdődött tehát a helyettesítések korszaka. A kormányzói teendőket végezte a vicarius in spiritualibus (az általános helytartó), a püspöki szertartásokat valamelyik szegény, elenyészett püspökség nevére felszentelt püspök, mint vicarius in pontificalibus (püspökrendü helytartó), a plébánosokat végre a főesperesek igazgatták jó pénzért.

A spalatói és zárai érsekségek kisiklottak a magyar nemzet kezéből s 1409-től, illetőleg 1419-től kezdve a velencei köztársasághoz tartoztak. Csupán a tinnini, korbavai és zengi püspökök ismerték el ezentúl a magyar király fennhatóságát. A magyar kancellária azután évtizedeken át üresedésben állóknak jelzi ez érsekségeket és a velük együtt elszakadt 6 püspökséget (pedig azok be voltak töltve), hogy a magyar királynak azokhoz való jogát fenntartsa, de persze sikertelenül.[69]

A szomorú állapotokat növelte 1420 után a huszi- Huszíták.
ták betörése. Ezek a felvidéken tömérdek templomot dúltak fel. Kegyetlenségeik azonban visszatartották a felvidék népét attól, hogy tévedéseiket elfogadja.

Ellenben a délvidéken, ahol e féktelen, romboló huszitákat tapasztalatból nem ismerték, voltak félrevezetett emberek, akik vallásukat elfogadták, persze egyelőre csak titokban. Az 1436—37. években azonban Márkai (Marchiai) Jakab nevü lángbuzgalmú, szentéletü ferencrendi szerzetes kinyomozta s vagy megtérítette, vagy megbüntette őket. A büntetés elől egy csomó makacs tévedő 1439-ben Moldvába szökött.[70]

A szerzetesrendek közül Zsigmond a jánoslovagokat egészen elnyomta s csaknem megsemmisítette. Ellenben a német-lovagokat megkísérlette meghonosítani. Nekik adta a szörényi bánságot 1430-ban, de nem tudták magukat ott fenntartani, csak 5 évig.[71]

Zsigmond halála után mégegyszer fellángolt a Felbuzdulás a ker. vallás védelmére.
magyar katholikusok buzgalma. Az idegen főpapok eltüntek, áldozatrakész, magyar származásuak léptek helyükbe, a magyar főurak és nemesek lelkesedéssel karolták föl a keresztény hit és Magyarország védelmét és nemcsak a köznép, hanem az ország rendei is örömmel fogadták az apostoli szék követeit. A papság

1450-ben Esztergomban és egyebütt zsinatokat tartott. 1450-ben Magyarország túlnyomó része ájtatosan és bűnbánólag vett részt a búcsúkban és szivesen áldozott a szent és jótékony célokra. A ferencrendi és pálos szerzetesek újra felvirágzottak. Maguk a várnai (1444.) és rigómezei (1448.) csatavesztések sem ijesztették meg. 1456-ban Capistrano Szent János szavára ezren és ezren tűzték fel a keresztet és amit nem birt elérni a hadi tudomány, elérte a keresztesek lelkesedése. Július 22-én Nándorfehérvárnál Hunyadi János és Capistrano János vezetése mellett megverték Mohamedet, Konstantinápoly meghódítóját, úgy hogy csaknem egy századra visszavetették a török-veszedelmet. Méltán hirdeti ennek emlékét a déli harangszó s a győzelem emlékére rendelt aug. 6-iki Urunk színeváltozásának ünnepe.

A királyi főkegyuri jog erőltetése.

Tartós azonban e javulás nem lehetett, mert az egyházi közigazgatás terén, a papság nevelése, a hivek tanítása körül az egyház szabadságát nem nyerte vissza. Albert, I. Ulászló idegenek voltak s idejük sem volt Zsigmond hibáit jóvátenni. Hunyady János a maga személyére lelkes keresztény volt, de latinul se tudott s így annál kevésbbé volt alkalmas, hogy más útra lépjen. Kancellárja, Szrednai Vitéz János, a váradi püspök s ennek barátjai vezették. Ezek pedig célszerűbbnek látták, ha a királyi kegyuraság az utolsó kanonokságig kiterjesztve továbbra is fennmarad. Sőt maguk az országos rendek is (jegyzőjük állítása szerint) 1445-ben úgy nyilatkoztak, hogy a püspökségeken nyugszik az ország gyámolításának és védelmezésének, továbbá kormányzásának és gondozásának legnagyobb része. Tehát az egyházi hivatalokat állami hivatalokká alakították át.

Ennélfogva Hunyady és a kormánytanács, bár

nem voltak királyok, mégis maguk rendelkeztek az egyházi javadalmakkal és nem engedtek még akkor sem, mikor pl. a pápa a dömösi prépostságot egy buzgó, magyar pálos-szerzetesnek ajándékozta, pedig abból a vallásosság fellendülése következett volna.

Mennyire káros volt, hogy a királyok a püspökségek felett való kegyuraságot is elajándékozhatónak vélték, kitünt a zágrábi esetből. A zágrábi püspökség kegyuraságát Albert özvegye, Erzsébet 1440-ben a Cillei grófoknak ajándékozta, ezek pedig kétszer egymásután idegent neveztek ki. Így aztán 1440-től 1457-ig a zágrábi püspökség Magyarországtól csaknem teljesen el volt szakítva.

Mátyás király Vitéz János primás vezetése alatt.

I. Mátyás uralkodása a magyar kath. egyház iránt való viselkedése tekintetében két részre osztandó. 1471-ig elég jóindulattal volt az egyház iránt. Hallgatott Vitéz Jánosra, előbb váradi püspökre, 1465-től kezdve már esztergomi érsekre s ha hibázott, részben ennek tulajdonítható. A zágrábi püspökség vitás ügyét szerencsésen intézte el (1465) s így közreműködött abban, hogy ez egyház püspöke újra a magyar főpapság tagja lett. A korbavai püspökség székhelyét a törökök becsapásai miatt 1460-ban át kellett tenni Modrusba s így annak püspöke is közelebb került Magyarországhoz, ellenben távolabb esett a velencei köztársasághoz tartozó spalatói érsektől. Sajnos, a bosnyák püspökség területe túlnyomó részét 1463-ban, a bosnyák királyság bukásával elveszítette.

Mátyás kényúri intézkedései.

1471-ben Mátyás legyőzte az ellene irányúlt, politikai okokból származott felkelést és az abban résztvett esztergomi érseket, Vitéz Jánost, meg ennek unokaöccsét, Csezmiczei János pécsi püspököt (a hires Janus Pannoniust). Ugyanekkor erkölcsileg is elbukott, mérhetetlen gőg és bujaság foglalta el szivét;

1473-ban már törvénytelen gyermeke született. Ettől kezdve türtőztette ugyan magát a fegyvert és pénzt kezükben tartó főurakkal és nemesekkel szemben, de erőszakos kényúrrá vált a magyar kath. egyházzal szemben. Mind egyházi, mind nemzeti szempontból menthetetlen hibákat követett el. Idegeneknek adta a a legjelesebb főpapi javadalmakat. 1472-ben a sziléziai Beckensloer Jánost, 1480-ban a 17 éves arragoniai Jánost és 1486-ban Estei Ipoltot (Hippolytot), ezt a 7 éves gyermeket jutalmazta az esztergomi érsekséggel. Váradon (1475—90) a morva Filipec János, Egerben (1475—1486) az olasz Veronai Rangoni Gábor, Pécsett (1474—1505) a német Ernuszt Zsigmond húzták a püspökségi jövedelmeket. Másrészt pedig a kancelláriában szerzett politikai érdemeket jutalmazta főpapi javadalmakkal. Nagylucsey Orbán, a királyi kincstartó, előbb győri, majd egri püspök, Váradi Péter a kalocsai érsek, Bakócz Tamás, a kapzsi, nagyravágyó és kétszínű győri püspök mind innen léptek a püspöki méltóságokba. De másrészt úgy is bánt Mátyás e főpapokkal, mint rabszolgáival s pl. Váradi érseket egy szerződés elhibázása miatt börtönbe vettette. Az egyházi jószágokat teljesen állami vagyonnak tekintette, pl. egy időben a nyitrai püspökséget megakarta szüntetni. 1480-ban pedig a modrusi (korbavai) püspökség ügyében, noha ezt nem magyar király alapította s ennélfogva itt kegyuri jogra sem hivatkozhatott, a pápát elpártolással (schismaval) fenyegeti.[72]

Nem csoda, hogy ilyen lelkületű ember nem törődik a kath. vallás uralkodói állásának megőrzésével. Belenyugszik, hogy gör. keleti fejedelem veti meg lábát Magyarországon (1475) és segítséget nyújt ahhoz is, hogy gör. keleti püspök gyakoroljon Magyarországon joghatóságot.

Maga a tudomány művelése és a könyvek gyűjtése sem vált I. Mátyás korában a vallásosság emelésére, mert nem a keresztény, hanem a pogány művek voltak a legkedvesebbek s itt Magyarországon sem tettek akkoriban különbséget a pogány művek nyelvezete és tartalma között. A szép latin nyelvvel a földies gondolkodást is eltanulták e művekből, mint azt Csezmiczei Jánosnak egynémelyik, nem hogy püspökhöz, de még világi kereszténynek sem méltó verse elárulja. Szükségesebb lett volna a király részéről a pécsi egyetem helyreállítása és a pozsonyi egyetem támogatása, de ez elmaradt. A pogány könyvek terjedése.

A királyi és püspöki udvarokból aztán szétáradt a romlás az alsóbb osztályokba is. A káptalanok inkább közjegyzői hivatalokká és törvényszéki végrehajtókká válnak; a monostorok elnéptelenednek, összedűléssel fenyegetnek, világi kormányzók kezére jutnak és sikertelen az a gyarló kísérlet is, amit a király tesz megmentésükre.

I. Mátyás halála után maguk az országos rendek is látják a magyar kath. egyház sokféle baját. Országos törvényekkel parancsolják, hogy a király csak arra méltó, tudós papoknak adja a javadalmakat, nem pedig idegeneknek; elrendelik azt is, hogy egy papnak csak egy javadalma legyen.

Csakhogy tudjuk, hogy II. Ulászló, bár érzületére nézve elég jó keresztény vala, nem bírta e törvényeket végrehajtani. I. Mátyás megújította, ő pedig nagy mértékben gyakorolta azt a szokást, hogy némely püspöki, préposti és apáti egyházak felett a királyi kegyuraságot (bár az országos törvények ezt is tiltották) egyes főúri családoknak ajándékozta. Ezek pedig az ő méltatlan fiaiknak, vagy rokonaiknak juttatták e javadalmakat. Igy lett (hogy csak pár példát A főkegyúri jogok helytelen kiterjesztése. II. Ulászló.

említsünk) Perényi Imre nádornak Ferenc nevű fia 9 éves korában erdélyi, 14 éves korában váradi püspök. A csanádi püspökség és a leleszi prépostság kegyuraságát a Pálóczy-család nyerte el s így tették kiskorú rokonukat, Csaholyi Ferencet csanádi püspökké.

A királyi kancellárok pedig egész vásárt űztek a jobb javadalmakkal s egymásután más és más püspökségre léptették magukat elő, csupán azért, mert annak több jövedelme volt. Mutatja ezt főleg Szatmáry György kancellár pályafutása, aki egymásután nyerte el a veszprémi, váradi, pécsi püspökségeket s végre (1521) az esztergomi érsekséget.[73]

Bakócz Tamás.

Nagyhírű főpap volt II. Ulászló és II. Lajos idejében Bakócz Tamás. Ez 1491-ben Győrből Egerbe tétette át magát. Utóbb, mivel az ország rendei nem akarták tűrni, hogy az ország első főpapi székén egy idegen gyermek üljön, Estei Ipolttal cserére lépett s 1498-ban ő lett az esztergomi érsek. Rengeteg birtokszerzése és kincsei sok irígyet és ellenséget szereztek neki; így tehát nem volt képes a keresztény vallás szeretetét a szívekben fellobbantani. Megnyerte a pápától, hogy a primási és született követi méltóság állandóan az esztergomi érsekséghez köttetett, de másrészt nagy hibát követett el azzal, hogy a brassai püspökség felállítását, illetőleg a volt milkai (milkovi) püspökségnek oda való áthelyezését meggátolta. Mikor meghalt (1521), kincseit mindjárt elragadták és a török háború költségeire fordították.[74]

II. Ulászló a maga részéről szivesen látta és tőle telhetőleg előmozdította a benedekrendiek újjászervezését célzó mozgalmat is (1516—1522), de a főpapság ellenzése miatt e nehéz munka nem vezetett óhajtott sikerre.[75]

Mindent összevéve tehát az a romlás, amely 1471 után az állami erőszakos beavatkozás következtében a magyar kath. egyházban beállott, II. Ulászló és II. Lajos alatt is feltartóztatás nélkül haladt tovább. A püspöki udvarok üresek, vagy katonák tanyái, az egyházmegyéket helytartók és főesperesek kormányozzák, ezek is gyakran csak helyettesek által, a pusztuló monostorok részben kormányzók kezében vannak s oda behúzódik az élvezetvágy, részben püspökségekhez csatoltattak, némelyek a királyi városoknak adattak (pl. Jászó Kassának, Kerc Nagyszebennek).[76] Csak a szegény ferencrendiek és pálosok ragaszkodnak még Krisztusnak önmegtagadást hirdető szavaihoz, de példájuk a nagyokéval szemben hatástalan marad. Romlás képe.

Az alsópapság közt is eltűnik a theologiai tudás s még inkább az önfeláldozás. Terjed köztük az ágyasság, rabszolgái lesznek kegyuraiknak, mert csak úgy kapnak javadalmat, ha megígérik, hogy a földesurat és jobbágyait egyházi törvényszék elé nem idézik.[77] Sőt tünedezni kezd a tanító és tanuló egyház közti különbség is. A földesurak azt hiszik, hogy amint egészen ők rendelkeznek az egyházi vagyonnal, akként a vallási igazságokat is ők határozzák meg. Kapzsiság, hűtlenség, erőszakoskodás árad el a köznemesség közt is.

A köznép pedig elhagyatva, elnyomatva, tenger rossz példától félrevezetve gyorsan felejt minden keresztény igazságot! Mily rettentő látvány, hogy 60 év sem telt el a keresztesek nándorfehérvári diadala óta s 1514-ben, mikor a magyar köznépet újra keresztes hadjáratra szólítják, urai ellen fordítja fegyvereit, mert nem kell neki a keresztény hitért való hősi halál s az égi jutalom, hanem kell neki a krisztustalan bosszú, Pórlázadás.

a rablott kincs, a nemesi szűz és asszony megfertőzése![78]

Török-pusztítás.

Amint az államhoz való viszonyában és a belső meggyőződés dolgában mindinkább hanyatlott a kath. vallás, akként külső állapotában is. Hívei fogytak. A délvidéken a török feltartózhatatlanúl nyomúlt előre és ezer meg ezer számra vitte őket rabságba idegen országba. Házasságok felbomlottak, gyermekek árván maradtak.

Az elraboltak helyébe nem lehetett megint katholikusokat telepíteni, mert egy földesúr sem szivesen eresztette el jobbágyait. 1514-től kezdve pedig a kath. jobbágyoknak nem is volt szabad költözniök. Röghöz voltak kötve.

Gör. keletiek terjedése.

Az üresen álló falvakba tehát gör. keletiek jöttek és pedig főként szerbek. I. Mátyás korától, főleg 1478-tól kezdve szándékosan is telepítették át, csak azt kötötték ki, hogyha olyan telket vesznek át, amelyet előbb keresztény katholikus művelt és attól tizedet adott, a tizedet ők is megfizessék. A pécsi, kalocsai és csanádi egyházmegyék déli részei ekként megteltek gör. kel. lakosokkal, a szerémi püspök pedig jóformán összes hiveit elvesztette.

1459-ben Brankovics György szerb fejedelem fiai elvesztették fővárosukat, Szendrőt (Szemendriát) és a Száva mellett eső Kölpény nevű (ma Kupinovo) várukba költöztek át. Példájukat más szerb főurak is követték s ezek együtt harcoltak a magyarokkal a törökök ellen. Senki sem merte őket vallásuk gyakorlatában, monostorok, templomok építésében megakadályozni, sem abban, hogy némelyik monostor élére püspököt állítsanak.

Erdélyben először I. Mátyás adott földesúri joghatóságot a moldvai gör. keleti fejedelemnek, azután

pedig II. Ulászló 1510-ben a havaselyi (oláhországi, transalpinai) fejedelemnek. Hogy ezek hitfeleiket, a gör. kel. románokat pártfogásukba vették, természetes.

Magyarország északkeleti hegyes vidékein is mindinkább szaporodtak a gör. kel. oroszok. Püspökségüket II. Ulászló már oklevélben elismerte, habár törvénybe nem iktatta s a magyar hivatalos állam nem vett tudomást róla.

Igy aztán Magyarország mindinkább távozott Nagy Lajos birodalmának végső céljától s 1520-ban, ha nem is jogilag, tettleg már 4—5 gör. keleti püspök járt-kelt hazánkban.[79]

A keresztény katholikusokból ez időszakban külön felekezet nem vált, mert amint láttuk, a huszitizmus nálunk nem verhetett gyökeret. Hibás dolog Giskrának és társainak (1440—61) vallási befolyást, templomok építését tulajdonítani. E csehek nem templomokat építettek, hanem (részben rabló) várakat.[80]

Zsidók.

A zsidók Zsigmond korában kivált az ország nyugati szélein nagyon elszaporodtak.[81] 1480 táján I. Mátyás számukra külön prefekturát (előljáróságot) állított fel. Ez szedte be tőlük az adót és intézkedett pereikben. Máskülönben semmi bántódásuk nem volt. Ha az időszak végén Szerencsés Imrét üldözték, azt nem vallásáért, hanem pénzügyi műveleteiért cselekedték.

Az ország vallásügyi állapotait a hitújítás (reformatio) 1526-ig meg nem változtatta ugyan, de mégis röviden meg kell emlékeznünk arról az álláspontról, amelyet e roppant heves, napjainkig tartó vallási zivatarral szemben Magyarország az 1520—26. években elfoglalt.

Hitújítás.

A magyar katholikus egyház Luther hitújítása idejében, mint láttuk, nagyon szomorú állapotban

volt. Voltak ugyan templomai, javadalmai, kiváltságai, de nem voltak lelkes papjai és buzgó hivei. A főpapi állásokat a királyi udvar, helyesebben az akkori kormány lefoglalta az állam számára s azokat főúri gyermekeknek vagy politikai szolgálatokat tett férfiaknak ajándékozta. Az államférfiak közé tartoztak: Szalkai László esztergomi, Tomory Pál kalocsai érsekek, Várdai Pál egri, Szalaházy Tamás veszprémi püspökök. Szalkai már birta a váci és egri püspöki javadalmakat, sőt elnyerte az esztergomi érsekséget is és még mindig nem volt felszentelve. Csak 1525 husvét ünnepén a pápai követ sürgetésére vette fel előbb a miséspapi, majd a püspöki rendeket. Tomoryt, bár nagyon tiszteletreméltó ember vala, nem papi, hanem hadvezéri tudománya emelte a kalocsai székre. Különben az összes püspökök jövedelmeikből jóformán semmit sem fordíthattak egyházi célokra, hanem katonákat kellett tartaniok az ország védelmére.

Egyházi állapotok.

Városokban és falvakban az egyházi ügyek vezetése egészen kisiklott a püspökök kezéből. A városokban egészen a tanács rendelkezett. A falvakban és kis városokban pedig a földesurak, mint kegyurak egészen a magukénak tartották a templomot és javadalmakat s azoknak adták, akiknek akarták. Az 1514-iki pórlázadás leverése után a nemesek és főurak e tekintetben egészen korlátlanúl intézkedtek.

A vallási állapotok felforgatását (vagy mondjuk átalakulását) elősegítette az is, hogy ez időben hazánkban két óriási párt versengett a hatalomért: a nemzeti párt és a német (vagy udvari) párt. A nemzeti párt az idegen befolyást akarta megszorítani, az ország jövedelmét fokozni s a király halála esetén magyart akart választani. E párt feje Zapolyay János,

A pártoskodások.

főszónoka pedig Verbőczy István vala. A német vagy udvari párt II. Lajos uralkodását igyekezett fenntartani s halála esetén a Habsburg család trónra emelését kivivni.

A Luthertől hirdetett vallás és társadalmi tételek olyanok voltak, hogy azok természetesen mind megragadták azoknak figyelmét, akik az ő könyveit értették. Ilyenek voltak a magyarországi németek. Köztük papok és világiak egyaránt akadtak olyanok, akiknek e tételek tetszettek. Azonkivül a fentérintett állapotok miatt bátran bejöhettek Magyarországba Luther vallásának hirdetői és jöttek is kivált Sziléziából, mert e tartománnyal Magyarország élénk kereskedelmi összeköttetésben állott. Kresling János és Kordatus Konrád káplánok voltak az elsők, akik Körmöcbányán Luther tételeit hirdették. De csakhamar elfogták őket és az országból száműzték. Nagyszebenben egy Sziléziai György nevű, hitehagyott szerzetes Hecht János városi tanácsos házában igyekezett lutheranus községet alapítani, de a szebeni dékánság papsága ellenállott és a kisérlet egyelőre abbamaradt. Első prot. hithirdetők.

De legveszedelmesebbnek látszott Luther vallásának elfogadása Budán, mert a lutheranizmus itt a királyi udvarnál tartózkodó Brandenburgi Györgyben, II. Lajos király nevelőjében, továbbá Schneidpeck János császári követ személyében hatalmas pártfogókra talált, sőt ezek némileg megnyerték Mária királynét, II. Lajosnak vallási tekintetben könnyelmű nejét is, úgy hogy a magyar főurak kemény fellépésére volt szükség, hogy a királyné 1525 elején elbocsássa a pápát gyalázó udvari hitszónokot. Protestáns pártfogók.

Éppen azért, mert a lutheranizmust az udvari párt főemberei pártolták, a magyar nemzeti párt

nagy gyűlölettel viseltetett a lutheranusok iránt. Mivel pedig az 1523-iki és 1525-iki országgyűlésekben a nemzeti párt túlnyomó többségben volt, az első lutheranusok ellen roppant szigorú törvényeket alkottak. Az 1523-iki országgyűlés fej- és jószágvesztést szabott rájuk, az 1525-iki májusi országgyűlés pedig a magyar főpapság befolyása nélkül, sőt bizonyos tekintetben annak ellenére szerzette a hirhedt „Lutherani comburantur" törvényt. Ezt a jul. 2—11-én tartott hatvani országgyűlés is megújította. Ámde ez időben az országgyűlések tekintélye nagyon megfogyatkozott. Törvényeiket épen annak az udvari pártnak kellett volna végrehajtania, amely ellen irányozva voltak. Nagyon természetes tehát, hogy e vallásügyi törvényeket sem hajtották végre, sőt az 1526 áprilisi országgyűlésen az udvari párt felülkerekedvén, a 17-ik §-ban el is törülték azokat. Ennélfogva nem tudjuk, hogy azt a lutheranust, akit 1525 aug. 9-én a budai tanács a hatvani országgyűlés törvénye szerint halálra itélt, megégették-e? Az a lutheranus könyvárus, aki Magyarország szélén máglyára került, nem az 1525-iki törvény, hanem az illető földesúr rendeletére égettetett meg, mert ez az eset még az 1525-iki törvény megalkotása előtt történt. A libetbányai pap és tanító, továbbá egy pár besztercebányavidéki embernek megbüntetése pedig az 1526 elején kitört bányászzavargásokkal volt összefüggésben s az illetők legalább is nem csupán vallásukért szenvedtek.

Az 1523—26. évi vallásügyi törvények.

El lehet tehát mondani, hogy hazánkban a lutheranizmus 1526 előtt önálló egyházközségeket még nem alapított.[82]

II. SZAKASZ.

Magyarország és az apostoli szék összeköttetése.

1074—1526.

Már az országos vallásügyi állapotok ismertetésében többször érintettük, mily nagy, néha döntő befolyást gyakorolt Szent Péter utóda, a római pápa és annak udvara Magyarországra. E befolyás nagysága követeli, hogy hazánknak az apostoli székhez való viszonyát külön is méltassuk. VII. Gergely szeretete Magyarország iránt.

Midőn I. Béla fiai: I. Gyécse és Szent László Salamon királyt megverték és tőle az országot egy pár város kivételével elfoglalták, a küzdőfelek ügyüket VII. Gergely pápa elé terjesztették. I. Gyécse Salamontól igazságtalanúl üldöztetvén, már előbb is kérte védelmét. VII. Gergely határozottan rosszalta, hogy Salamon Magyarország függetlenségét elárulta és az országot IV. Henrik császárnak hűbérül ajánlotta fel, mert azt vitatta, hogy olyan országot, amelyet az apostoli szék a nemes keresztény királyságok közé emelt, nem szabad az apostoli szék sérelmével hűbérré tenni. Felszólította a pápa Salamont, hogy a hűbéri ajánlatot vonja vissza. Salamon ezt nem tette meg s ezért VII. Gergely 1075 március 23-án I. Gyécse pártjára állott, követeket is küldött hozzá, hogy a

keresztény vallás védelmét célzó, akkoriban szokásos esküt azok előtt tegye le. VII. Gergely sem Salamon megfosztására, sem új király kinevezésére nem tartotta magát jogosítottnak. Tehát Szent István ama tettét, amellyel Magyarországot felajánlotta Szent Péternek, nem tartotta hűbéri ajánlatnak.

Szent László uralkodása kezdetén (1077 ápr. 25.) szintén bejelentette hódolatát és trónralépését a pápának.[83] Ugyanő nemsokára VII. Gergelynek és utódjainak nagyon erős támasza lőn IV. Henrik ellen. 1087-ben pl. 20 ezer lovast ajánlott föl a pápa ellenségeinek megtörésére.[84] Roppant nagy, de előttünk nem eléggé ismeretes okok lehettek tehát azok, amelyek őt és főpapjait 1092-ben arra bírták, hogy IV. Henrikkel szövetkezzék és így az ellenpápához csatlakozzék. Azonban, mint említők, legalább is 1103-ban Magyarország a törvényes pápához tért vissza.

Pápai követek.

Az apostoli szék ezentúl egészen 1403-ig minden nagyobb akadály nélkül gyakorolta hazánkban az ő felsőségi jogait az egyházi téren. Követeket küldött ide, egyházi jogokat osztogatott, a javadalmakkal az egyházi törvények keretén belül rendelkezett, az egyházi törvények végrehajtásában, az egyház szabadságának megőrzésében közreműködött. Említésre méltó követei voltak:

1103-ban Ágoston kardinális.

1112-ben Kuno kardinális.

1169-ben Albert kardinális.

1176-ban Valter kardinális.

1185-ben Theobald, a kardinálistestület első tagja, ostiai püspök.[85]

1233-ban Pecorari Jakab, palestrinai kardinális-püspök.

1279-ben Fülöp, fermoi püspök.

1291-ben Ugoccione János, jesi-i püspök.

1301—2-ben Boccasini Miklós, ostiai kardinális-püspök, később XI. Benedek néven pápa.

1308—11-ben Montefiore Gentilis kardinális.

1352-ben Guidó kardinális.

1356-ban Campelloi Boniohannes, fermoi püspök (egykor csanádi püspök).

1372-ben Cardailhac János, tiszteletbeli alexandriai pátriárka.

1378-ban Prato Pileus kardinális.

Ezen kivül kisebbrangú pápai biztosok, hiradók (nuntiusok) néha éveken át tartózkodtak hazánkban. Ilyenek voltak pl. Egyed, pápai káplán az 1228—31. években, Velasco apostoli gyóntató 1251-ben és 1263-ban, Szebeni Rufinus az 1317—19. években.

A pápaság és a német császárság közt folyt második nagy harcban (1159—1177) Magyarország és királyi udvara a törvényes pápa, III. Sándor mellett állott és Barbarossa Frigyes hiába igyekezett őket eltántorítani.

Pápák mint békebirák hazánkban.

A többi események megértése végett szem előtt kell tartanunk, hogy az apostoli szék, e kor szokása szerint a keresztény család feje és a keresztény királyok viszályainak birája vala. Ennélfogva hazánk világi ügyeiben is gyakran volt közbenjáró és itélőbiró. 1173-ban ő döntötte el a vitát III. Béla és öccse, Gyécse herceg között s ő adott felhatalmazást a kalocsai érseknek, hogy az esztergomi érsek vonakodása miatt kivételesen ő koronázza meg III. Bélát. 1198-tól 1204-ig III. Ince pápa gyakran felszólalt és itélt az Imre király és II. András herceg közt támadt harcokban s 1200-ban az ő követe létesített közöttük megegyezést. 1232-ben IX. Gergely pápa azért küldi hires követét, Pecorari Jakabot, a pa-

lestrinai kardinális-püspököt Magyarországba, hogy a királyt és papságot az elvont illetékek miatt támadt nagy perben kibékítse. Ez 1233-ban a beregi egyességben sikerült is.

Sajnos, hogy 1241-ben IX. Gergely pápát II. Frigyes türhetetlen erőszakoskodása megakadályozta abban, hogy Magyarországnak segítséget nyujtson. Aztán pedig majd két évig a pápai szék üresen állott. De mihelyt az üresedés véget ért, az 1243. június 25-én választott IV. Ince pápa mindjárt lépéseket tett, hogy Magyarország védelmére keresztes hadjárat hirdettessék. Az 1245-iki I. lyoni egyetemes zsinat egyik feladatául is Magyarország megsegítését tűzte ki. Ugyanekkor az apostoli szék tekintélyével kijelentette a pápa, hogy az az esküvel is erősített hűbéri ajánlat, amelyet IV. Béla II. Frigyes császárnak arra az esetre tett, ha a tatárokat hazánkból kiűzi, érvénytelen, mert II. Frigyes a föltételt nem teljesítette.

Ugyancsak IV. Ince pápa a magyar nemzet iránti szeretete jeléül felvette az első magyart: Bancsa István volt esztergomi érseket a kardinálisok közé. Ezzel akkoriban még az a kötelezettség járt, hogy az új kardinálisnak Rómába, a pápai udvarhoz kellett költöznie. Bancsa István teljesíté is e kötelezettséget és 16 évig (1252—68) volt a pápai udvarnál a magyar nemzet pártfogója.

Mily buzgón igyekezett az apostoli szék IV. László uralkodása alatt a hazánkban támadt zavarokat megszüntetni, a királyt törvényes nejének megbecsülésére, igaz keresztény életre bírni, előadtuk. 1276-ban szakértő bizottságot is küldött hazánkba Árpádházi Margit (IV. Béla leánya) szentté avatása ügyében, hogy a tanukat kellőképen hallgassák ki.

IV. László halála alkalmával az apostoli szék hazánk függetlenségét a külföldi országok előtt szerencsésen védelmezte. Habsburg Rudolf német császár ugyanis Magyarországot, mint birodalmi hűbért, fiának, Albrechtnek ajándékozta. De az apostoli szék ez ellen tiltakozott és Magyarországot olyan független országnak hirdette, amelyben a trónöröklés rendje felett az apostoli szék határoz. A pápák hazánk függetlenségéért.

E jogot 1301-ben III. András halála után csakugyan érvényesíteni kellett. A pápa maga akart dönteni a trónkövetelők állításai felett, de ezt azok a magyarok, akik csak a fiúág örökösödését ismerték el és annak kihalása esetén szabad királyválasztást akartak, megakadályozták és Vencelt királlyá választván, megkoronázták. Mások ellenben a már előbb, de szokás ellenére megkoronázott I. Károlyhoz ragaszkodtak. A pártviszályok lecsillapítására VIII. Bonifác pápa Boccasini Miklós kardinálist (a későbbi XI. Benedek pápát) küldötte hazánkba „a béke angyala"-ként. El is jött a pápai követ hazánkba, de nem sikerült neki az ellentéteket kiegyenlítenie. Azért a pápa őt visszahívta és 1302. június 10-én mind a két trónkövetelőt maga elé idézte. Hosszú tárgyalás és megfontolás után végre 1303. május 31-én úgy döntött a pápa, hogy I. Károly közelebbi rokona az utolsó Árpád-ivadéki magyar királyoknak, V. Istvánnak és IV. Lászlónak, mint Vencel és így a magyar korona I. Károlyt illeti. Pártoskodások lecsillapítása.

Ezt az itéletet azután Magyarországon mindenütt kihirdették és lassan-lassan érvényre juttatták.

Az 1308-ban hazánkba érkezett pápai követ, Montefiore Gentilis kardinális olyan szerencsés volt, hogy bátor fellépésével legalább egy időre meghódolásra kényszerítette Trencséni Csák Mátyust, Kő-

szeghy Henrik bánt és László erdélyi vajdát. Igy aztán meg lehetett tartani az 1308. november 27-iki országgyűlést s ott pártkülönbség nélkül I. Károlyt kiáltották ki királynak, a pápai követ pedig e választást megerősítette. — Így óvta meg az apostoli szék Magyarországot, hogy részekre nem szakadt s nem járt úgy, mint 1526 után.

Pápai tized.

Hogy ezentúl 1403-ig még szorosabb volt az összeköttetés Magyarország és az apostoli szék közt, az természetes. A magyar papság tettleg is megmutatta az apostoli szék iránti hódolatát az 1332—37. években, mert akkor jövedelmeinek tizedét a pápának fizette. Az egybegyűlt tizedek harmadát a pápa a királynak engedte át.

Bonyodalom az aversai gyilkosság miatt.

Nagy Lajos öccsének, Endrének szomorú vége miatt 1345—51. években a magyar királyi udvar és az apostoli szék közt roppant sok és heves levélváltás, meg követjárás következett be. Maguk a magyar nemzet főbbjei a királyi családot híven támogatták mind abbeli igyekezetében, hogy Endre herceg meggyilkolásáért bosszút álljon, mind abban, hogy a sziciliai (nápolyi) királyságot a királyi család számára megszerezzék. Az apostoli szék, sajnos, nem teljesíthette a távolból és a szerető szív elfogultságával ítélő királyi családnak összes kívánságát, de másrészről kéréseken, intéseken kivül semmit sem tett Nagy Lajos hadjáratainak megakadályozására. Hogy Nagy Lajos királyunkat Melfinél a pápa követe egyházi átokkal sújtotta volna, merő tévedés.

Mind e politikai bonyodalmak és veszedelmek az egyházi érintkezéseket hazánk és az apostoli szék közt nem háborgatták.

1352-ben Nagy Lajos az elfoglalt nápolyi részeket a pápának visszaadta s a fogoly nápolyi hercege-

ket (és pedig ingyen!) szabadon bocsátotta. Ettől kezdve élte végéig, 1382-ig ő volt a római pápák legkedvesebb fia, Magyarország pedig az apostoli szék erős támasza. 1357-ben magyar seregek veszik vissza a pápák részére a Bologna környékére eső és lázadó kényúrak kezére jutott várakat. 1360-ban és 1361-ben a magyar seregek a pápai államot Visconti Barnabás milanói kényúr ellen oltalmazták. 1370-ben is Nagy Lajos ajánlata, hogy Visconti ellen rendes háborút indít, kényszeríté ezt, hogy a pápával kibéküljön. Végre 1380-ban magyar seregek élén nyomult Durazzói Károly Nápolyi Johanna ellen és győzelmével a törvényes pápát, VI. orbánt, a közelebbi veszélytől megmentette.

Nyugati nagy egyházszakadás.

A nyugati nagy egyházszakadás idején 1403-ig Magyarország állandóan ragaszkodott VI. Orbánhoz és utódjához, IX. Bonifáchoz. Ezektől a magyarok éppen úgy kértek kegyelmeket, felmentéseket, javadalmakat, mint elődeiktől. Eleinte maga Zsigmond király is teljes készséggel elismerte az apostoli szék intézkedéseit és hivei, kegyeltjei számára számos kitüntetést, kegyelmet kért.[86]

1403-ban, mint említők, az összeköttetés mintegy másfél évre megszakadt.

Ennek aztán roppant és századokra terjedő hatása volt. 1403-tól kezdve az apostoli szék nem adományozott magyarországi javadalmakat s 1418-tól kezdve nem lehetett közvetlenül nála megindítani az egyházi pereket. — Zsigmond király, mint előadtuk, kibékült ugyan 1405-ben s majd 1410-ben a pápával, de másrészt annyira akadályozta az apostoli szék hatalmának gyakorlását, hogy az összeköttetés hazánk és az apostoli szék közt többé oly gyakori, oly benső és őszinte nem lehetett. Castiglione Branda

kardinális, aki 1410—12-ben és Dominis János kardinális, volt raguzai érsek, aki 1419-ben pápai követekként hazánkban működtek, a régi tiszteletet helyre nem állíthatták.

Pápai támogatás a török ellen.

Zsigmond király halála után Magyarország és az apostoli szék közt új, részben már politikai összeköttetés és viszony keletkezett. Szövetségesekké lettek a török ellen. Az apostoli szék Magyarországot, mint a kereszténység bástyáját segítette, hazánk pedig az apostoli szék buzdítására a török ellen háborút viselt. Ezentúl a pápai követek, mint a hires Caesarini Julián kardinális 1442-től 1444-ig és Carvajal János kardinális 1447-től 1449-ig, majd 1455—60-ig, főként a török háborúk érdekében fejtettek ki sokszor bámulatraméltó tevékenységet. Hogy a pápák mennyire igyekeztek Magyarországot a török ellen hadakkal, hajókkal s főleg pénzzel megsegíteni, mutatja e töredékes összeállítás:

1443-ban pápai pénzen toborzott cseh vitézek vesznek részt a diadalmas, hosszú hadjáratban.

1459-ben a pápa 20 ezer aranyforintot küldött.

1464-ben a kardinálisok küldtek 40 ezer darab aranyat.

1465-ben a pápa 57 ezer aranyforintot küldött.
1466-ban „ „ 10 „ „ „
1476-ban „ „ 71 „ „ „

1501-ben és 1502-ben a pápa és a kardinálisok összesen 106 ezer darab aranyat küldtek.

Sajnos, I. Mátyás 1479-től kezdve a török háború folytatását egészen elejtette és az apostoli szék minden erre vonatkozó buzdítása sikertelen volt.

Ugyancsak I. Mátyás más tekintetben is kegyetlenül bánt az apostoli székkel. Követeit nem fogadta kellő tisztelettel, kétszinü játékot űzött az olmüci

püspökség ügyében s a pápa lázadó alattvalóit, az ankonaiakat támogatta. Az ily magaviselet a barátságos összeköttetést nem erősíthette.

Szerencsére I. Mátyásnak és udvarának rossz példája a magyar nemzet közép és alsó osztályára nem, legalább gyorsan nem hatott. Bizonyítja ezt az, hogy 1500-ban még nagyszámú nemes és köznép ment Magyarországból Rómába a jubileumi búcsú elnyerése végett.[87]

II. Ulászló és II. Lajos idejében a barátságos összeköttetés zavartalan volt. Az egyik pápai követ, Isvalies Péter reggioi kardinális-érsek 1501—1503-ban nemcsak a királyi udvarnak, hanem az ország rendeinek elismerését is kivívta, annyira, hogy ezek beleegyezésével a nyitrai, majd a veszprémi püspökség jövedelmeit húzta.[88]

Hogy az 1524—26. években Campeggio Lőrinc pápai oldalkövet és Burgio Antal állandó hiradó (nuncius) mennyire igyekeztek a pártokat kibékíteni és hazánkat a mohácsi vésztől megmenteni, ismeretes. A háborúra szükséges első költségeket a pápai nuncius adta, ő vett a sereg számára 16 ágyut és 1526 augusztus 29-én 4000 pápai katona küzdött a mohácsi mezőn.[89]

Római magyar zarándokház.

Az apostoli székkel való összeköttetést nagyon előmozdította a Szent Istvántól alapított római magyar zarándokház. Ez ebben az egész korszakban fennállott és a XV. századtól fogva igazgatói magyar papok voltak. 1423-ban és 1498-ban az épületeket helyreállították. 1454-ben a magyar pálos szerzetesek a San Stephano-Rotondó egyházat és a mellette levő monostort kapták. Ettől kezdve állandóan laktak magyar szerzetesek is Rómában.[90] Az ájtatoskodó magyarok részére az apostoli szék magyar gyóntató

atyát is tartott a pápai udvarnál, még akkor is, midőn a pápai udvar Avignonban tartózkodott. Hires ilyen apostoli gyóntatók voltak: Kaposi Bálint pálos (1440-70) és Lászai János (1517—23) előbb erdélyi kanonok és főesperes.[91]

III. SZAKASZ.

A szerzetesrendek.

E korszak hazánkban a szerzetesrendek aranykora volt. Alig alakult új szerzet olyan, amely hazánkban szerzetházzal és számos taggal ne birt volna. A benedekrendieken kivül megtelepedtek a ciszterciták, premontreiek, az ágostonrendi kanonokok, a kolduló szerzetek, a lovagrendek és a női szerzetek különféle nemei. Itt Magyarországon is támadt új, virágzó, nagyérdemü szerzet: a pálosoké.

Benedekrendiek.

Az egyes szerzetek története röviden a következő:

a) A benedekrendiek a XI. században még erősen terjedtek. A 6 (zobori, pannonhalmi, pécsváradi, zalavári, bakonybéli és csanádi) Szent István korabeli monostoron kivül ekkor alakultak a tihanyi (1055), szekszárdi (1062), kolosmonostori (1062), a már említett garamszentbenedeki (1075) és mogyoródi (1075), a bátai (1090 körül) és a szentjobbi (1088 táján) királyi monostorok. A családi monostorok közül 1065 táján már megvolt a zselic-szentjakabi (Somogym.), legalább is a XII. században épültek a bulcsi, eperjesi és biszrai vagy biszerei a Marosmentén, az abauj-széplaki és a kapornaki (Zalamegye).

Erdélyben Kolosmonostoron túl nem terjedtek. Ellenben ők (s nem gör. keleti szerzetesek) emeltek először monostorokat a szerémségi Fruskagora hegységben Dombón és Szentgergelyen (most Gergurevci).

A XIII. század elején már sokat viszálykodtak a püspökökkel, mert mindenik jelesebb monostor legalább is az esztergomi érsek joghatósága alá akart tartozni.

Három ízben akarták e szerzetet javítani és szigorúbb fegyelem alá vetni: 1225-ben, az 1332—1342-ik évtizedben és 1510-ben. Az első igyekezet sikertelen maradt; a második maguktól a benedekrendiektől indult ki és Magyarországon is szép eredményeket ért el. A harmadik javítást Tolnai Máté pannonhalmi főapát kezdette a XV. században főleg a kormányzók (commendatariusok) miatt beállott nagy hanyatlás után, de már sem a magyar főpapok, sem a szerzetesek részéről nem talált kellő elismerésre.[92]

Ciszterciek. *b)* A ciszterciákat II. Gyécse király telepítette le 1142-ben Czikádoron, azaz a mai Báttaszéken. Később nagy pártfogójuk volt III. Béla. Az ő idejében épültek az egresi (a Maros mellett 1179), a zirci (1182), a pilisi, szentgotthárdi (1184), a pásztói (1190) és borsmonostori monostorok. A később épültek közül nagy jelentőségüek voltak a kerci (az Olt mellett, Fogarasmegyében; alapíttatott 1202), a közönségesen szepesinek hivott styavniki (1223), a bélháromkúti (1232), a péterváradi (1235), a Drávántúl a gotovi (kuttyevoi, Pozsega megyében, alapíttatott 1232) és a topuszkai (1205). Egyházaik nagyobbrészt a Bold. Szűz tiszteletére voltak szentelve s a szerzet a Bold. Szűz tiszteletének terjesztésére sokat tett. A XV. században e szerzet is nagyon hanyatlott és a szerzetesek száma nagyon megfogyatkozott.[93]

c) A premontrei szerzetes-kanonokokat III. Béla király idejében 1179 előtt először Mikodin székesfehérvári prépost (később győri püspök) telepítette meg a nógrádmegyei Garáb faluban.[94] Mivel e szerzet lelkipásztorkodással is foglalkozott, csakhamar közkedveltségre tett szert és a XIII. század végéig királyaink, főúri családaink egymásután építik nekik a kisebb-nagyobb monostorokat, mert azok egyúttal plébániák is lettek. Nevezetes, királyi alapítású monostoraik voltak a váradelődhegyi (alapíttatott 1180 táján), a jászói (1220 táján), a turóci (1248) és csőti (1264). A váci püspöktől, Bogyoszlótól 1205 táján épített leleszi is csakhamar királyivá vált. A főúri családoktól alapítottak közül jelesebbek voltak a bényi (al. 1217 előtt), az ipolysági (1235 táján), mindkettő a Hontpázmány nemzetség alapítása, a csornai (al. 1220 előtt), az Osli, a mórichidi a Pok, a türjei a Türje nemzetségek alapításai. A szerzet az építés terén is nagyon kivált, mint azt a zsámbéki és ócsai (Pestm.) monostorok egyházai ma is mutatják. Premontreiek.

A XV. században e szerzet hazánk déli részén csaknem teljesen kihalt. A jászói és turóci monostorok is alig tudták magukat fenntartani.[95]

d) A premontreiekhez hasonlók voltak és velük egyidőben virágzottak az ágostonrendi karinges (superpelliciatus) kanonokok. Kivált Dunántúl kedvelték őket. Nevezetesebb monostoraik voltak a sopronmegyei márcfalvi (1223), a somogymegyei lulyai (1301), a tolnamegyei apori (1335), a tótországi vaskai (1293), bieniki (1230 körül). Utoljára Stibor vajda épített számukra monostort (1410 körül) Vágujhelyen.[96] Ágostonrendi kanonokok.

E két kanonoki szerzetnél valamivel hamarabb kezdettek terjedni hazánkban a lovagrendek és pedig főként a jánoslovagok.

Jánoslovagok.

e) A jánoslovagokat már II. Gyécse meghonosította 1155 körül. Nálunk rendesen „keresztes"-eknek hivták őket. Első székhelyük vagy az esztergomszentkirályi, vagy a székesfehérvári volt. Győrött, Esztergomban, Buda-Felhévizen ispotályokat és amellett fürdőket tartottak fenn s azért nálunk méltán hivták őket ispotályosoknak is. Az ilyen ispotályokban azonban nemcsak betegeket, hanem elaggottakat és utasokat is ápoltak. Hadi érdemeik is nagyok. 1242-ben ők kisérték vissza IV. Bélát Dalmáciából hazánk belsejébe s ők védelmezték. 1247-től 1258-ig az annyi veszélynek kitett szörényi bánságot védték meg a magyar király számára. 1312-ben a rozgonyi csatában hősiesen küzdöttek I. Károly mellett.

Nevezetes házaik voltak még az említetteken kivül a csurgói (Somogy m.), az újudvari (Zala m.), a soproni és a tordai (Erdélyben). A templomosok eltörlése után a vránai perjelséget is ők kapták meg s 1345-től kezdve ennek perjele lett az összes magyarországi jánoslovagok feje. Előkelő magyar főurak is beléptek e szerzetbe, mint pl. Bebek Imre, Gúti Ország János. De Zsigmond, mint említők, működésüket megbénította s ez időtől kezdve hanyatlásnak indultak.[97]

Templomosok.

f) A templomosok 1169-ben telepedtek meg először Dalmáciában. Ekkor adta nekik a pápa az apostoli széknek egykoron felajánlott vránai (auranai) monostort. 1180 körül Prodán zágrábi püspök Glogoncán telepítette meg őket. Nevezetesebb házaik voltak még Bélán (Bélavár, Kőrös m.) és Esztergomban. Magyarországon nem voltak sokan (a Duna balpartján és a Tisza mentén már se házaik, se birtokaik nem voltak) és semmi jelesebb dolgot nem müveltek. 1311-ben házaik a jánoslovagokra szállottak.[98]

g) A német-lovagokat 1211-ben telepítette le II. András király a Barcaságban s nekik adta Brassómegye területét, hogy azt a kunok becsapásai ellen oltalmazzák. A lovagok e területet be is népesítették, de 1224-ben el akarták szakítani a magyar királyságtól s a pápa főhatósága alatt ott önálló országot akartak alapítani. Ezért II. András 1225-ben kiűzte őket hazánkból. Hogy 1431-ben Zsigmond király sikertelenül igyekezett őket megtelepíteni az Al-Dunánál, már említők.[99] Német-lovagok.

h) A domonkosrendieket 1221-ben Magyar Pál volt bolognai jogtanár, Szent Domonkos tanítványa, telepítette át hazánkba. Itt csakhamar közkedveltségre tettek szert. Olyan főur is, mint Hahót Buzád bán, belépett soraikba. Lángbuzgalmuk nem ismert akadályt. Bosnyákországban a bogomil eretnekeket, a szörényi bánságban és Kúnországban a kúnokat térítették. A IX. században elszakadt magyarok felkeresésére indultak. Sajnos, hogy a tatárok 1238-ban Kúnországban és 1241-ben Magyarországon sokat megöltek közülük. Hahót Buzádot is a tatárok verték agyon a pesti kolostor templomában. 1238-ig Kúnországban 90 szerzetesük halt meg. Domonkos-rendiek.

Kolostoraik voltak az összes püspöki városokban, továbbá Budán, Pesten, Selmecbányán, Kassán, Kolozsvárt, Segesvárt, Besztercén, Nagyszebenben, Brassóban stb. Tehát, mint látszik, hazánk németajkú lakosai különösen szerették őket. Budai kolostoruk a Mátyás templomtól északra állott s benne I. Mátyás korában nagyhírű hittudományi iskola volt. Pesti kolostoruk helyén ma az Angolkisasszonyok temploma emelkedik.[100]

i) A ferencrendieket pedig különösen a magyar ajkúak kedvelték meg. 1229-ben Győrött és Eszter- Ferenc-rendiek.

gomban telepedtek le először. Azután nemcsak a nagy központokon, hanem majd minden jelentékeny vidéki városban voltak kolostoraik. A budavári, a vizivárosi kapu mellett a mai várszinház helyén állott. Az esztergomi IV. Bélának, nejének és fiának, Béla hercegnek síremlékéről volt nevezetes.

A XIV. században a ferencrendiek két ágra oszlottak: a konventualisokra és szigorúakra. Az előbbiek szerint a testületnek lehetett némi ingatlana, csak az egyeseknek nem, a szigorúak szerint a szükséges kolostoron kivül a testületnek sem volt szabad valamit birnia. A szigorú ferencrendiek 1327-ben Bosnyákországban telepedtek meg, mert ott rájuk bizták az eretnekek megtérítését. Innen először Diakóvárra hivták őket 1347-ben. 1365-ben a bodoni (widdini) bánság lakosainak megtérítésére hivta őket Nagy Lajos. Ekkor a magyar főurak közül sokan megismerték őket és az Al-Duna mentén számos kolostort építettek számukra. Mivel nem barna, hanem szürkeszinü, (szlávúl cseri, seri = szürke) daróc-kámzsát viseltek, ruhájukról e szigorú ferencrendieket a magyarok „cseri-barátok"-nak hivták. Orsovai, hacoki, (hátszegi) karánsebesi, cseri és borosjenői kolostoraik főleg a gör. keleti szerbek és románok megtérítése végett épültek. 1444-ben már annyira voltak a szoros értelemben vett Magyarországon, hogy el kellett válniok a Bosnyákországban működőktől és így a magyar kolostorok ezentúl külön tartományt alkottak „provincia sanctissimi Salvatoris" néven. E magyar tartomány a szétválás után hatalmas gyarapodásnak indúlt. Nemcsak új kolostorokat építettek számukra, hanem a konventualis ferencrendiek kolostorait is egymásután nekik adták. Ők kapták meg a budai, pesti, esztergomi régi

kolostorokat is, úgy, hogy 1520-ban már 9, őrségnek nevezett kerületük és körülbelül 70 (legalább is 63) kolostoruk volt. A havaselyi és moldvai katholikusok gondozása is 1460—1526. között hozzájuk tartozott.[101]

j) A harmadik kolduló-szerzetnek, a karmelitáknak az eddigi adatok szerint csak 3 helyen: Budán (al. 1372), Pécsett (1442—64) és Eperjesen (1526 előtt) voltak kolostoraik.[102] Karmeliták.

k) A XIII. században Olaszországból áttelepítették a villermita nevű (Vilmos = Guillelmo = Villermo nevű alapítójuk után így hivott) remete-szerzeteseket is. Ezek szerzetét 1256-ban más remete-szerzetekkel egyesítették és ágostonrendi-remete-szerzetnek nevezték. Magyarországon azonban még sokáig csak villermitáknak hivták e szerzet tagjait. Nagysáros on (1270), Esztergomban (al. 1272 körül), Pozsonyszentgyörgyön (1279), Pápócon (al. 1360), Gyulafehérvárott és a délvidéken voltak jelesebb kolostoraik. A XV. század végén még új kolostorokat kaptak.[103] Ágostonrendi remeték.

l) Sokkal nagyobb kedveltségre és elterjedettségre tettek szert a pálos-remeték. Azért hivták őket így, mert Remete Szent Pált választották példaképül és védőszentül. Szerették őket kiválóan, mert a magyar kereszténységnek voltak hajtásai. Pálos-remeték.

Már a tatárjárás előtt akadtak férfiak, akik magánosságban élve, csupán ájtatos foglalkozások közt töltötték idejüket. Ilyenek voltak a Pécs mellett eső patacsi remeték s ezek már 1225 táján némi összeköttetésbe léptek egymással. De a tatárjárás rettenetes csapása még több emberrel megszerettette a remete életet. Ezek közül különösen kivált Özséb, volt esztergomi kanonok. Ő neki volt a buzgóság mellett kellő tudása is ahhoz, hogy társait rendes

szerzetbe egyesítse. E szerzet először csak az egyes püspökök joghatósága alatt állott. 1295 táján az esztergomi érseki tartománybeliek egy közös perjelt választottak. 1308-ban V. Kelemen pápa és követe, Gentilis megengedte nekik, hogy Szent Ágoston szabályait kövessék. Ezzel azután a többi szerzetesekkel egy rangba jutottak. Végre 1327-ben I. Károly király kérésére a pápa kiveszi őket a püspökök joghatósága alól és külön, csakis a pápai igazgatás alá tartozó felügyelő hatalma alá veti őket. Eközben gyorsan terjedtek és búcsújárásokra, lelki visszavonúlásokra alkalmas, eleinte kicsiny kolostoraik egymásután épültek föl. Buda körül estek a pilisszentkereszti (al. 1260 körül), azután a kékesi, másként pilisszentlászlói (al. 1290 körül), a budaszentlőrinci (al. 1300) kolostorok. Nagy Lajos király nagyon szerette őket és ő építtette nekik a márianosztrai (1352), máramarosremetei (1363) és máriavölgyi (1377) kolostorokat. Még I. Mátyás is elismerte buzgóságúkat és érdemeiket. Kolostort nem alapított ugyan számukra, de legalább átadatta nekik a pusztulásban levő csőti és zsámbéki prépostságokat (1475), továbbá az óbudai Fehéregyházat. Kegyes jótevők hivására eljutottak a tengerpartig, (Zeng és Novi mellett voltak kolostoraik), sőt elterjedtek külföldi országokban is, különösen Lengyelországban. Opolyi László herceg, a volt magyar nádor itt alapította számukra a censtochovi híres kolostort 1384-ben. Virágzásuk tetőpontján 192 kolostoruk volt s ebből 131 a magyar szent korona országaiban állott.

Nevezetes kolostoraik voltak még a gombaszegi (1370), a diósgyőri (1304), a sátoraljaujhelyi (al. 1300 táján), a kápolnai (Váradtól félmérföldre al. kb. 1321 táján), a kalodvai (Aradm.), az örményesi (Zala

m. újból alapíttatott 1392), továbbá Drávántúl a remetei (Zágráb mellett 1291), garicsi (1295), sztrezai (1373) és a lepoglavai (1400).

Hogy kolostoraikban a tudományokat és művészeteket ápolták, fennmaradt kéziratai és kolostoraik romjai mutatják.[104]

m) A pálosokénál még szigorúbb életü szerzetesek voltak a kartauziak, magyarosan néma barátok. Ezeket IV. Béla 1238-ban sikertelenül igyekezett Ercsiben letelepíteni. A második, 1285-iki tatárjárás után a szepesmegyei plébánosok fogtak hozzá a kartauziak meghonosításához és fáradozásaik következtében alapíttatott a Lőcsétől délnyugatra eső menedékkövi vagy létánfalvi kolostor 1299-ben. Ezt 20 év mulva követte a lechnici, másként dunajeci kolostor alapítása. 1364 táján keletkezett a felsőtárkányi (Eger mellett) és a lövöldi (Veszprémm.). A lövöldi Nagy Lajos alapítása vala s 1378-ban lett teljesen kész. A szepességi kolostorokat 1431-ben és 1433-ban a husziták elpusztították, de 1450 táján helyreállottak. Könyvírás és gyógyítás voltak mellékfoglalkozásaik. Legnagyobb volt a lövöldi kolostor, mert itt 12 miséspap-szerzetes szolgált az Úrnak.[105] Kartauziak.

n) A férfiszerzetek virágzásával lépést tartottak a nőszerzetek is. Mindjárt Szent István korában megalakult a veszprémi vár alatt Gizella királyné buzgólkodására a veszprémvölgyi apácamonostor. Ezt követte az esztergomi és a somlyóvásárhelyi (másként tornavai vagy tornai). Mindezekben benedekrendi apácák imádkoztak és dolgoztak. III. Béla korában a ciszterci apácák is megtelepedtek egyes helyeken pl. Pozsonyban (1241 előtt). Annyira kedvelték őket, hogy néha a benedekrendi apácák monostorait is nekik adták át. A veszprémvölgyi híres Apácák.

monostor 1240—1400 között a ciszterci apácák kezén volt.[106]

Még nagyobb elterjedést nyertek a nőszerzetek a XIII. században a kolduló-szerzetek meghonosodása után. A domonkosrendi apácák számára először Bertalan veszprémi püspök épített kolostort Veszprém vára alatt s 1240-ben állította ki az alapítólevelet. Nemsokára ezután keletkezett a székesfejérvári kolostor. Nagyon nevezetessé vált a IV. Béla királytól épített nyúlszigeti vagy mai nevén margitszigeti kolostor Buda mellett. 1250-ben vették meg ennek alapját és 1252-re lett kész. E kolostorban annyi főúri szűz között élt és virágzott az igazi királyleány, boldog Margit († 1270 jan. 18.). Voltak még a domonkosrendi (dominikána) apácáknak kolostoraik Sárospatakon, Pécsett, Kolozsvárt, Besztercén.

A klarisszáknak hivott ferencrendi apácák is csakhamar követőkre találtak Magyarországon. Első kolostoraik közül valók a nagyszombati. 1297-ben kapták a ciszterci apácáktól elhagyott pozsonyi kolostort. Innen költöztek az 1340-ben Báthory András püspöktől újra alapított nagyváradi kolostorba. Ezzel egyidőben keletkezett az óbudai hires klarissza-kolostor Nagy Lajos király anyjának, id. Erzsébetnek buzgólkodásából. 1334-ben kért és kapott engedélyt a pápától e nagyszabású kolostor építésére Erzsébet királyné s az épület 1346-ban lett kész. E fényes kolostor az ország nőnevelésére roppant hatást gyakorolt.

A klarisszákon kivül még majd mindenütt, ahol ferencrendi szerzetesek laktak, voltak harmadrendi, begináknak vagy „sesztrák"-nak hivott nőszerzetesek is. Ezek is nagyobbrészt egy házban és felügyelet alatt tartózkodtak, de nem zárkóztak el egészen a

világtol, kézimunkával keresték kenyerüket és leányokat tanítottak. Esztergom, Buda, Jászberény, Lippa, Csanád, Gyula, Marosvásárhely városokban, továbbá Tótországban Ivanicson voltak házaik.

Kisebb szerzetek.

o) Kevesebb számú monostorral bírtak és így csekélyebb hatást gyakoroltak a szentsír kanonokjai, a Szent Antal-lovagok és Szent Lázár-lovagok. A szentsír kanonokjai Glogoncán (Kőrösmegyében) és Landeken (Szepesmegyében) laktak. Az orbáncos betegeket gyógyító Szent Antal-lovagoknak Pozsonyban és Szepes-Darócon voltak kórházaik. A bélpoklosokat gondozó Szent Lázár-lovagoknak csak esztergomi házuk ismeretes.[107]

Jámbor társulatok.

Ami jót a szerzetesek nem gyakorolhattak, a szegények, betegek, elhagyottak gondozását, ifjak nevelését, azt pótolni igyekeztek az ájtatos társulatok, a confraternitasok. Ilyenek majd minden jelentékeny városban alakultak, különösen az Oltáriszentség tiszteletére (Corporis Christi confraternitas).[108]

Mig a ker. kath. hit áthatotta a lelkeket, a lelki jóságok és jócselekedetek illata tölté be Magyarországot.

IV. SZAKASZ.

Iskolák és hittudomány.

Falusi iskolák.

A keresztény vallás és istentisztelet maguk után vonták az iskolákat. A keresztény papoknak olvasniok és énekelniök kellett, tehát először is a papságra vállalkozó magyaroknak meg kellett tanulniok az olvasást és éneklést. De egymagában a pap az istentiszteletet nem végezhette még a falvakon sem. Tanítaniok kellett tehát néhány gyermeket, hogy velük együtt énekeljenek. A papságra készülők számára felállították a káptalani és monostori iskolákat, az éneklő (ministráló) fiúk számára pedig a falusi iskolákat.

Káptalani iskolák.

Biztos, hogy már Szent István idejében megvoltak a székesfehérvári, pannonhalmi és csanádi iskolák. A pécsi püspök mindjárt kezdetben 1008 táján iskolai kézikönyvet (Priscianus grammaticáját) kért Franciaországból. 1028 táján Esztergomban rendes egyházi énekiskola állott fenn. A XII. századtól kezdve a káptalanok különváltak a püspököktől s ettől kezdve a káptalani iskoláknak rendes, állandó elöljáróik voltak. A lector volt köteles tanítani a latin nyelvet és a többi szükséges ismereteket, a cantor pedig az éneket.

A XIV. századtól kezdve a magyar káptalanok tagjait mindinkább elfoglalták az országos és egyházmegyei ügyek, nevezetesen: a hiteleshelyi teendők és a szentszéki biráskodások. Emiatt a lectorok és cantorok ettől fogva rendesen helyetteseket, sublectorokat és succentorokat tartottak és ezek tanítottak.

Városi iskolák.

Városokban a XIV. századtól kezdve a plebános egymaga nem taníthatta az összes gyermekeket s azért ott külön tanítót, vagy mint akkor hivták, mestert fogadtak. Ez eleinte szintén pap volt, később, a XV. században világi ember is lehetett.

Hasonlókép a falvakban is a XV. századtól kezdve a plebános mellett s annak felügyelete alatt külön énekvezetőket (scolasticus, scolaris) tartottak és annak lakásán egy szoba volt a tanulók részére.

A XVI. század elején már minden plebániai templom mellett iskola állott fenn, noha az iskolába járás nem volt kötelező. Ez iskolákban azonban csak annyit tanultak, amennyi a templomi énekléshez szükséges volt.

Káptalani és monostori vagy kolostori iskolákban az egész latin nyelvet, továbbá a gondolkodást (logikát) és a szónoklást tanították. Ennek megtanulása után, ha az illetőnek megvolt a kora, fel is szentelték. A veszprémi káptalani iskolában 1276-ig az egyházjogot is tanították, nemkülönben a felső osztály (quadrivium) tárgyait, u. m. számvetést, földmérést, zenét és csillagvizsgálást. Aki még több tárgyat akart tanulni, az az egyetemre ment.[109]

Egyetemek.

Magyarországi egyetemek voltak 1367-től kezdve 1410-ig a pécsi; 1395-től 1397-ig, majd ismét 1410—1437-ig az óbudai, s végre 1465—1490-ig a pozsonyi egyetem. A pécsi egyetemen csak a jogot és a bölcseleti tudományokat tanították, de az óbudai és a

pozsonyi egyetemeken a jogon kivül már a hittudományt is, továbbá az orvosi és bölcseleti tudományokat is előadták. A bölcseleti tudományokat akkoriban hét szabad-művészetnek, helyesebben (a kézművességgel ellentétben) szellemi mesterségnek hivták. A domonkosrendi szerzetesek számára a budai kolostorban 1480 táján I. Mátyás király segítségével külön hittudományi intézet létesült.[110]

Külföldi egyetemek.

Akik a hittudományban vagy a jogban még nagyobb jártasságra akartak szert tenni, azok a külföldi egyetemeket látogatták. A XII. században Párisba jártak a tudnivágyó magyarok egész 1241-ig. 1241 után pedig különösen a bolognai egyetemet keresték fel a magyar tanulók és itt annyian gyűltek össze, hogy külön nemzetet (testületet) képeztek. Sok jogtudós és egyházi jogismerő került innen hazánkba s így nem csoda, hogy egész 1526-ig mindig szívesen jártak ide a magyarok. Bologna mellett a pádovai, majd 1440 után a ferrarai egyetemeket látogatták még a magyar tanuló ifjak. Ámde már közelségénél fogva is 1364 óta többen mentek a bécsi egyetemre, különösen a német származásúak, úgy, hogy itt is külön magyar nemzetet (testületet) alkottak belőlük. Végre a XV. század vége felé sokan keresték fel a krakkói egyetemet. Ide vonzotta őket az is, hogy itt külön társházuk (bursájok) volt. Ide különösen a színmagyar származásúak jártak.[111]

Hittudományi művek.

A hittudomány első művelője nálunk Szent Gellért, csanádi püspök volt, de ő ismereteit tulajdonképen még külföldön szerezte.

Szent István 1083-iki szenttéavatása indította meg a magyar egyháztörténet művelését. Ketten is megirták Szent István életét. Az egyik életrajznak szerzője ismeretlen, a másiké Hartvich győri püspök

(1100—1103) volt.[112] Szent Gellért életének megírására ketten is vállalkoztak, de egyik iró neve sem ismeretes, csak annyit lehet tudni, hogy az egyik szerző Valternek, a csanádi iskola első mesterének tanítványa vala.[113] A XII. században Szent Imre herceg jelességének híre buzdított egy jámbor lelket az ő életének megirására. Egy magyar tudós lemásolta Halberstadti Hajmónak értekezését az „Énekek énekéről", továbbá egy másik szerzőnek a művét, aki az „Énekek énekét" a Boldogságos Szűzre vonatkoztatja.

A XIII. és XIV. században a magyarok is szorgalmasan irogattak s tanultak hittudományi munkákat mind magyarul, mind latinul. A ferencrendiek közül egyik hithirdető már a XIV. század elején magyarra igyekszik fordítani a Krisztus Urunk jótetteiről és kinszenvedéseiről szóló verseket (a gyulafehérvári glosszák), mert a magyar szentbeszédben szüksége volt rájuk. 1400 táján kezdték lefordítani az egész szentirást magyarra.[114] Azután pedig lefordították a szentek életét, fordítgattak és készítgettek elmélkedéseket és épületes elbeszéléseket. Az egyházjog tanulása oly kedves volt, hogy még a világiak is, mint például Makray Benedek, mesterekké képezték magukat belőle.[115]

A szoros értelemben vett hitágazati tételekkel is foglalkoztak a magyar hittudósok. 1317-ben a zágrábi püspököt, Casotti Ágostont és a kalocsai érseket, Lászlót felszólította a pápa, hogy véleményüket nyilvánítsák abban a kérdésben: eretnekség-e azt állítani, hogy Krisztusnak és az apostoloknak volt közös vagyonuk?[116] 1430 táján, mások szerint 1460 táján a sajóládi származású és Párisban tanult Magyar Mihály pálosszerzetes Budán általános figyelem közt

tartott előadást a Boldogságos Szűz szeplőtlen fogantatásáról és fényes győzelmet aratott.[117] Két hírneves ferencrendi szerzetes: Temesvári Pelbárt és Laskai Osváth a XV. század végén, a XVI. elején hittudományi műveikkel, különösen pedig szentbeszédeikkel külföldön is becsületet szereztek a magyar névnek. Mind Temesvári Pelbárt, mind Laskai a ferencrendiek budai kolostorában (fenn a várban, a mai várszínház helyén) tanítottak és annak templomában prédikáltak, Temesvári 1483—1504 közt, Laskai pedig 1498—1505 közt. Temesvárinak egyik műve az „Aureum sacrae theologiae rosarium" az egész kath. hittudományt felöleli és rendszeresen tárgyalja. Jelesek és nagyon kedveltek voltak Magyarországi Mihály, hihetőleg domonkosrendi hittudósnak szentbeszédei is.[118]

De nemcsak a szerzetesek, hanem a világi papok is szivesen foglalkoztak a hittudományokkal. Evégből felkeresték a külföldi egyetemeket, maguknak egyetemi, tudósfokozatokat szereztek és hittudományi könyveket gyűjtöttek. Igy pl. Késmárki János 1461—1477. években előbb ménhardi, majd szepesolaszi plebános a „a szentirástudomány mestere" vala és a „Summa theologica" c. művet irta.[119] Sajnos, 1444 után Magyarország püspökei és gazdagabb javadalmasai mind rohamosabban változtak át államférfiakká, világi szónokokká, diplomatákká. Ezek már csak a pogány irók műveivel szerettek foglalkozni és így a keresztény önmegtagadás még jobban kihalt belőlük.

V. SZAKASZ.

A ker. kath. papság jogai, kötelességei, előléptetése, jövedelme és fegyelme.

Szent István a ker. kath. egyháznak a maga hatáskörében teljes szabadságot engedett. Ennélfogva az akkor érvényes egyházi törvények (canonok) hazánkban is életbe léptek.[120]

Egyházi bíróság.

A papság jogaihoz tartozott a külön egyházi bíróság, mert ez abban az időben más társadalmi osztályoknál is így volt. Pap felett csakis az illetékes püspök, vagy annak helytartója: a főesperes és dékán ítélkezhetett, világi biró nem. De viszont, ha ő volt a vádló vagy felperes, a világit hazánkban csak a világi biró előtt perelhette.[121]

Adómentesség.

Másik joga volt az adó- és vámmentesség. E két jogot 1222-ben kevéssel az arany bulla kiállitása előtt II. András király külön ünnepélyes okiratban megerősítette.[122] Általában 1526-ig senki sem vonta azokat kétségbe, mert hisz a nemesek is éltek e jogokkal.

Nem annyira joga, mint inkább kötelessége volt a ker. kath. papságnak a szentszékeken bizonyos ügyeket megbirálni és itélni.

Szentszékek hatásköre.

A szentszékek hatásköréhez tartozott e korszakban:

1. A hitbér és hozomány megitélése, (ha azt nem ingatlanokban adták ki).[123]

2. A tized-ügyek elbírálása, de csak 1486-ig, mert ettől kezdve ez ügyekben a királyi személyes bíróság ítélt.[124]

3. A végrendeleti ügyek, de 1422-től kezdve csak abban az esetben, ha a végrendeletben jótékonycélú hagyományok is fordultak elő.

4. Az uzsora megállapítása.

5. A hamis eskü és hitszegés megállapítása.

6. Az özvegyek és gyámoltalanok nem birtokbeli ügyeinek védelme.[125]

1458-tól kezdve a szentszékek jogkörét mindinkább megszorították. Majd minden ügyet világi vonatkozásúnak jelentettek ki, sőt némely, világi vonatkozásúnak tetsző ügyben ítélő szentszéket súlyos birsággal sújtottak. 1500 óta idegen püspöki helytartót nem volt szabad alkalmazni.[126]

Hasonlóképen nem annyira a jog, mint inkább a ker. kath. papság részéről a magyar államnak nyújtott segítség volt: a hiteleshelyek vezetése és a közjegyzői teendők végzése.

Közjegyzői teendők. Hiteleshelyek.

Már 1231-ben belátták hazánk törvényszerzői, hogy a csupán egyedül működő végrehajtó (pristaldus, poroszló) megbízhatatlansága teljesen tönkreteszi az igazságszolgáltatást. Hogy tehát a végrehajtók hatalmukkal vissza ne élhessenek, hazugsággal a bíróságot félre ne vezessék, mindig egy papnak, — még pedig káptalani vagy konventi tagnak — kellett vele mennie és ezek jelentéséről a káptalannak vagy konventnek kellett bizonyítványt készítenie. Konventnek nevezték pedig a szerzetes papok gyülekezetét.

Így aztán minden káptalan, majd nemsokára a nevezetesebb monostorok is hiteleshelyekké váltak. Ezek előtt kötöttek az akkori magyarok szerződéseket, ezekkel írattak végrendeleteket, ezek adtak bizonyítványt az idézésekről, birtokba-iktatásokról, hatalmaskodásokról stb. Hogy e tekintetben a káptalanok és konventek az országos törvényszerzés hatáskörébe estek, természetes. Ez szorította meg a hiteles helyek számát, ez állapította meg az oklevelek iratásának díjait, ez szabott a nagyritkán előforduló hamisításokra kegyetlen büntetéseket. A hiteleshelyek pontos vezetése magyarázza meg egyuttal azt, hogy miért jutottak a káptalanok Magyarországon akkora tekintélyhez és vagyonhoz.[127]

Kegyuraság.

A püspökök kezdetben egészen szabadon intézkedhettek megyéikben, a káptalanok, (kerületi) egyházak és plébániák felállításában, a papok kinevezésében vagy elmozdításában. Eleinte még a kegyúri jogok sem korlátozták szabad intézkedéseiket, mert nem egyes főurak építtették az egyházakat, hanem 10 falu lakossága összeállva.[128]

Maga a kegyuraság nálunk először monostorok alapításával keletkezett, de nem vonatkozott az apát kinevezésére, mert hisz ez a szerzetesek választására volt bízva, hanem csak a monostor védelmére. E védelemért viszont a kegyúrak a monostoroktól bizonyos tiszteletdíjat kaptak. Épen ezért a kegyuraságok eleinte jövedelmi források voltak s mint jövedelmeket ajándékozgatták a királyok is egyes főúri családoknak a királyi alapítású, vagy csak utóbb rájuk szállt monostorok kegyuraságait.[129]

A XIV. századtól kezdve azonban a főúri és nemesi családok egészen a maguk kezére kerítették a falusi egyházak kegyuraságait s amint a monos-

torokat, ép úgy a falusi vagy kisvárosi lelkészi javadalmakat is tetszésük szerint ajándékozták oda bárkinek. Amint 1415 óta a nagy javadalmak betöltése a királyhoz, ép úgy a kis javadalmak betöltése a főurakhoz és a nemességhez tartozott. Ezzel a püspökök, illetőleg főespereseik joghatósága csaknem teljesen megsemmisült.

Városi kegyuraság.

Megtelepített németek egymaguk építettek egy-egy templomot s ekkor a király és a püspök beleegyezésével kikötötték maguknak azt a jogot, hogy plébánosukat szabadon választhassák. Tehát a XIII. században ezzel kezdték korlátozni a püspök szabad rendelkezését. Ennek következménye az lőn, hogy a XV. században az ily német városok mind maguk építették, diszítették ugyan templomaikat, de teljesen ők is rendelkeztek azokban.[130]

Javadalmak betöltése.

Mivel a püspökségek betöltését az országos vallásügyi állapotokról szóló fejezetekben előadtuk, ehelyütt még csak a kis egyházi javadalmak betöltéséről fogunk szólani.

Magyarországon sok társaskáptalan volt, olyan tudniillik, amely nem a székesegyházban végezte az istentiszteletet s különben is ezek legnagyobbrészt az egyházmegye székhelyétől távol eső helyeken voltak felállítva. Ilyenek voltak a vasvári, hántai, pápóci, pozsonyi, szepesi, óbudai, nagyszebeni, aradi, hájszentlőrinci, titeli, pozsegai, császmai s különösen a székesfehérvári. Ez utóbbi még az érsek joghatósága alól is ki volt véve, egyenesen az apostoli székhez tartozott. E káptalanok eleinte maguk választották prépostjaikat s azokat nagyobbrészt az esztergomi érsek, a székesfehérvárit pedig a római pápa erősítette meg. A XIV. században, a pápai fenntartások idején, mindenütt a pápa nevezte ki a prépostokat,

legnagyobbrészt azokat, akikért a király folyamodott. Az apátságok és szerzetes-prépostságok élére a szerzetestagok választás útján állítottak apátokat vagy prépostokat. De már a XIV. században maguk a nevezetesebb monostorok szerzetesei tekintettel voltak a király jelöltjére, például: Pannonhalmán és Jászón. 1403 óta pedig a szerzetesek választójoga elveszett s a királyok legnagyobbrészt világi-papokat, mint kormányzókat (gubernator, comendator), állítottak a monostorok élére.[131]

A kanonokok kinevezése a székeskáptalanokban a püspököt, a társkáptalanokban pedig a prépostot illette. De e jogokat a XIV. században a pápai fennhatóságok nagyon megszorították. 1415-től kezdve pedig a királyok maguknak tartották fenn a kanonokok és az összes káptalani javadalmasok kinevezését, mert azt állították, hogy a kegyuraság révén ez őket illeti. Csakhamar azonban a székesegyházi vagy társaskáptalani javadalmak kegyuraságát püspököknek vagy főuraknak ajándékozgatták s így ha egy püspök megszerezte a saját egyházára vonatkozó kegyuraságot, akkor életfogytiglan ő adományozta a kanonokságokat. Utódjának azonban a királytól újra kegyuraságot átruházó levelet kellett kérnie.[132]

A káplánok választása, illetőleg felfogadása a plebánostól függött, fizetésük pedig a városi tanácstól. Minden nagyobb városban az egyik ily káplán prédikátor nevet viselt, mert a szentbeszédek tartása az ő teendője volt. Pécsett már 1428-ban külön javadalmat alapítottak a hitszónok számára s annak a hittudományok mesteri rangját kellett birnia.[133]

Papság jövedelme.

A főpapok jövedelmét e korszakban főképen a tizedek tették. Ezek az egyházmegye területén jogilag mindig a megyéspüspököt illették s ha az ő jogukat

bizonyos kisebb területen felfüggesztették, akkor kárpótolni kellett őket más jövedelemforrásokkal, pl.: 1248-ban az egri püspök 15 sárosmegyei község tizede helyett Cserép és Csege falvakat kapta.[134] Tized járt mindenféle gabonából, továbbá a bárányokból és méhekből. A király az ő vámjövedelméből szintén tizedet adott. Jövedelmük volt továbbá a földek haszonbére, a malmok, bányák bevételei. E jövedelmekből tartotta a püspök a káptalant egészen addig, mig ezek együttes életet folytattak. De a XIII. században a püspökök kiszakították jövedelmük közül a káptalanokat illető részt s ettől kezdve a tizedek megoszlottak a püspök és káptalan közt, az ingatlan birtokokat is szétosztották. A váradi püspökség és káptalan még 1273-ban is osztást tesznek jövedelmeiken.[135] A lelkészek fenntartására Szent István két telket és annak művelésére két szolgát jelölt ki. Később, már 1083 óta a falusi egyházhoz tartozó falvak tizedének negyede szolgált a pap fenntartására, de sajnos a XV. században sok helyen csak a tizenhatoda jutott nekik. Épen ezért a XV. században a falusi lelkészi állomások nagyon elszegényedtek. Plebánosoknak ez időben csak azokat hivták, akik nagyobb városokban voltak és különös kiváltságból az illető város összes tizedét megkapták. Ekként az ilyen plebániák nagyon keresettekké váltak.[136]

Főpapság terhei.

A tekintélyes jövedelem azonban súlyos teherrel járt együtt. A magyar kath. főpapság köteles volt sereget tartani és az ország védelmében azzal részt-venni. A XI.—XIII. századokban evégre az egyes egyházak külön „hadakozó népeket“ tartottak és az egyházi birtokokból fizetés gyanánt tehermentes telkeket osztogattak. A XII. században e „hadakozó népekből“ fejlődtek ki az egyházi, másként praedialis

nemesek. Legtovább fenntartották magukat ezek közül az esztergomi érsekség Verebélyen (Bars m.) és Vajkán (Pozsony m.) lakó nemesei.[137]

Főpapi zászlóaljak.

De a XIV. századtól kezdve ez egyházi nemesek sem voltak elégségesek. Zsoldosokat kellett fogadniok a főpapoknak, hogy kellő számú sereggel jelenhessenek meg az ország védelmére. Az 1433. évi megállapítás szerint a kath. főpapságnak már 6550 lovas katonát kellett kiállítania háború esetén, sőt pontosabban, ha a jegyzékből kimaradt váci, nyitrai és szerémi püspökségek katonáit is hozzáadjuk 6850 lovas katona kiállítására voltak kötelesek. Később I. Mátyás és II. Ulászló korában már nemcsak az érsekségek és püspökségek, hanem a gazdagabb káptalanok és apátságok is katonatartásra kötelezteltek.[138] Az 1498-iki törvény szerint az összes nagyjavadalmu papságnak 7750 lovast kellett kiállitania s ezenkivül a tizeddel nem bíró egyházak minden 36 telek után 1 lovas katonát tartoztak fogadni. Hogy a török ellen folytatott háborukban hazánk védelme főként ezeken a főpapi seregeken nyugodott, ismeretes. Másrészről azonban a folytonos katonatartás roppant terheket rótt az érsekek és püspökök vállaira és nagyon megbénítá egyházi működésüket.

Zsinatok.

A papi fegyelem fenntartása végett számos megyei és országos zsinatot tartottak e korszakban. Az egyházmegyei zsinatokat csaknem minden évben az illető egyházmegye védőszentjének ünnepén tartották. Az 1450-iki esztergomi és az 1494-iki nyitrai egyházmegyei zsinatok határozatai napjainkig fennmaradtak. Az országos zsinatok közül nevezetesek az 1092-iki szabolcsi, az 1114 táján tartott esztergomi, az 1279-iki budai zsinat s végre a Gentilis pápai követtől 1309-ben tartott zsinat.[139]

A XI. és XII. században a káptalanok hazánkban is közös monostori életet éltek. Mint említők, a XIII. században váltak el a káptalanok a püspököktől s nemsokára az együttes életet is elhagyták. A XIV. század elején a kanonokok már nemcsak külön laktak, hanem külön jövedelmet is kaptak a káptalani javakból.

Papi nőtlenség.

Szent István halála után a külföldi példák hatása alatt Magyarországon is lábrakapott az a szokás, hogy a papok megnősültek. Még a püspökök közé is befurakodtak nős emberek. Sőt voltak olyan papok, kik, ha első nejük meghalt, másodszor is házasságra léptek akár özvegy vagy elűzött nővel is. E törvénytelen s nagy bajokat okozó állapotot Magyarországon óvatosan, lassan szüntették meg. 1083 táján tartott zsinat még engedélyt adott az első házasságban levő papoknak a házasélet folytatására. Ámde az 1092-iki zsinat már csak ideiglenesen türtnek jelenté ki ezt az állapotot. A másodszor nősült pappal szemben pedig teljes szigorúsággal lépett fel. Végre az 1114 táján tartott második esztergomi zsinat a papok nősülését teljesen eltiltotta s meghagyta a püspököknek, hogy többé nős embert ne szenteljenek fel. Ezáltal a katholikus papok házassága lehetetlenné vált, mert a fölszentelés után megkisérlett házasságkötés az egyetemes egyházi törvények értelmében érvénytelen és semmis volt.

E törvény megtartása felett a későbbi zsinatok gondosan őrködtek s az esetleg ágyasság bűnébe esett papokat szigorúan büntették. Az 1309-iki zsinat kiközösítés helyett jövedelmeinek negyedrészét véteti el az ágyast tartó paptól.[140]

VI. SZAKASZ.

Az istentisztelet és egyházi fegyelem. Jótékony intézetek.

Szent László király törvénye értelmében a régi magyarok a mai ünnepeken kivül megtartották még: 1. a többi apostolok ünnepeit; 2. Szent György napját; 3. a szentkereszt feltalálása és felmagasztalása ünnepét; 4. Keresztelő Szent János, Szent Mihály, Szent Lőrinc, Szent Gellért, Szent Márton és Szent Miklós ünnepét. A szokott bőjtökön kivül Szent István király és Szent Gellért vértanú készületi napjait (vigiliáit), Szent Márton előtt három napot s végre Szent Péter ünnepe előtt három napot. A kántorbőjtök megtartását különösen szigorúan követelték és aki a kántorbőjtöt meg nem tartotta, az Szent László I. t. k. 25. §. szerint 12 napra kalodába került. A péternapi bőjtöt az 1046-iki felkeléskor elkövetett bűnök kiengesztelésére tartották már I. András ideje óta.[141] Ünnepnapok.

A nagybőjt ünnepiesen kezdődött s ekkor mindenki saját plébánia-templomában jelent meg. Nemcsak a hús, hanem a tojás és tejes ételek is tiltva voltak az egész nagybőjtben és a többi szigorú bőjti napokon. Ennek következtében a haltenyésztés rendkivül ki volt fejlődve.[142] Külföldről beszármazott sze- Bőjtök.

mélyek, pl. I. Károly király és később Mátyás király felesége, Beatrix a szigorú bőjti törvények némi enyhítését kérik a pápától.[143]

A XIV. század végén már teljes szigorúságával uralkodott az a magyar szokás, hogy szombaton is bőjtöltek. Ellenben szerdán nem. Épen ez lőn az ismertetőjel, mely a katholikust a görögkeletitől megkülönböztette.[144]

Szertartáskönyvek.

Az istentisztelet elvégzésénél a nyugati, latin szertartás egészen érvényre jutott, sőt idővel az egyes székesegyházaknál némely különös szertartásokkal gyarapodott. Igy aztán majd mindenik egyházmegyének külön misekönyve keletkezett. Ezek a főbb dolgokban megegyeznek ugyan, de a védőszentekre s egyéb kisebb dolgokra nézve eltérnek. Az esztergomi, pécsi és zágrábi egyházmegyék, továbbá a pálosok misekönyveit a XV. század végén és a XVI. század elején ki is nyomatták és ezek közül egy pár maig fennmaradt.[145] 1248-ban IV. Ince pápa a zengi (széni) egyházmegyében lakó papok egyrészének megengedte, hogy a szent misét ószláv nyelven végezzék, de ennek a latin szertartással egyeznie kellett.[146] Ez volt a glagolita szertartás s mind a használt betűkben, mind a tartalomban különbözött a görög kel. szertartástól. A benedekrendieknek 1211 táján irt misekönyve, az úgynevezett Pray-kodex szerint a szent misében még nem volt meg az úrfelmútatás. Tehát ez csak a XIII. század végén jött nálunk szokásba.[147] 1083-tól kezdve a nagy egyházakban minden vasárnap szentbeszédet kellett tartani, a kis egyházakban pedig a népet a „Miatyánk"-ra és a „Hiszekegy"-re tanítani.[148]

Szentségek.

A szentségek kiszolgáltatásánál körülbelül ugyanazok a szertartások voltak elrendelve, mint most. De

a keresztség kiszolgáltatásánál még a XV. század végén is egészen alámerítették a kis gyermeket a keresztvizbe. Csak ha nem volt idő, vagy alkalmas edény, akkor volt megengedve, hogy csupán a fejét öntsék le vizzel. A házasság szentségét már az 1114 táján tartott zsinat szerint csakis a templomban s tanúk előtt volt szabad kötni. Már előbb az 1083 táján tartott zsinat elrendelte, hogy a három nagy ünnep idején, Karácsonykor, Husvétkor és Pünkösdkor minden keresztény gyónjék és áldozzék. Másutt, mint a templomokban, vagy a mellettük levő bekerített temetőkben (cintermekben) temetkezni nem volt szabad. De viszont, aki ki volt közösítve és még halálos ágyán sem tért meg, kerített temetőhelyekre nem juthatott.[149]

Fenyítek.

Gyakran sújtották ez időszakban a gonosztevőket kiközösítéssel, míg csak meg nem javultak. Különösen az előkelő, nyakas nemesekkel szemben használták e büntetést. Ellenben az alsóbb néposztályokat az egyházi tilalommal, vagyis az ünnepies istentisztelet felfüggesztésével igyekeztek jobb belátásra birni. Nevezetes volt pl. az erdélyrészi székesegyházat felgyújtó Vizaknay Gyánnak és társainak kiközösítése, amelyet 1278. június 16-án Budán nyolc magyar püspök hirdetett ki. Maga a király is megesküdött reá, hogy e kiközösítést meg fogja tartatni.[150] Sajnos, a XV. században e büntetéseknek sem volt meg a kellő hatása.

Harangozás.

Az angyali üdvözlet elmondására hívó esti harangozást hazánkban az 1307-iki udvari zsinat rendelte el.[151] A déli harangozás 1456-ban kezdődött. III. Callixt pápa avégre rendelte el, hogy az Isten a keresztényeket a törökök ellen vivott háborúban megsegítse.

A keresztény vallás nem elégedett meg a forrásoknál és berkeknél végzett pogány áldozatok eltil-

tásával. Még a sátorokban való misézést is — szükség esetét kivéve — erősen tiltotta az 1083 táján és az 1092-iki zsinatokon a magyar kath. egyház.[152]

Egyházépítés.

Ekként a keresztény vallás indította meg hazánkban az állandó építést, vele együtt az ipart, majd a művészetet is. Az idők folyamán őseink szivesen áldozták fel filléreiket Isten házának dicsőségére és így mindig szebb és szebb egyházak (templomok) épültek.

Bazilikák.

A XI. században a legtöbb templom még csak fából készült, de a főhelyeken már ekkor is kőből emeltek templomokat. Szent István az első templomokat az úgynevezett bazilika-építésmód (stil) szerint építtette. E templomokban csak a főhely (apsis) volt bolthajtásos, a hajó csak lapos mennyezetü és legalább két oszlopsorral egy fő- és két mellékhajóra oszlott. Kivül a magyarországi bazilikák mellé rendesen négy tornyot építettek, hogy minden oldalról lehessen védelmezni. Ilyen bazilikák voltak Esztergomban, Pécsett, Székesfehérvárt, Nagyváradon stb., de ma már csak a pécsi van meg.

Románstil.

A bazilikák, ha véletlenségből vagy az ellenség tüzétől meggyúladtak, rendesen földig égtek. A XII. századtól kezdve tehát olyan templomokat építtettek, amelyek keresztbolthajtással egészen be voltak boltozva. E templomok ajtai és keskeny ablakai mind félkörben végződtek, a párkányok alatt is rendesen félkörökből alakított dísz vonult végig. Az ily templomokat román építésmódu vagy román-stilú templomoknak hivjuk. Ilyen templom már nagyon sok épült hazánkban, de nagyon kevés maradt fenn épen egészen napjainkig. Legszebbek mégis a lébényi, deáki, ákosi, harinnai és kicsinyben a börzsönyi. A ciszterciektől épített román építésmódu templomokat arról

lehet megismerni, hogy főhelyük nem félkör, hanem négyszög alakban épült; de ez több egyszerű, falusi templomnál is előfordul.[153]

Csúcsívesstil.

A tatárjárás után hazánkban a templomok külsejét is kezdték a szentek szobraival diszíteni, vagy jelképes, állati alakokkal, továbbá használtak itt-ott csúcsívet és a bolthajtás terhének viselésére támaszokat alkalmaztak. Így támadtak hazánkban az átmeneti építésmódu templomok. Ezeknek legszebb példái a jáki (Vasmegye), ócsai (Pestmegye) és a romokban álló zsámbéki (Pest-Pilismegye).

Még tovább fejlődött a templomépítés a csúcsívnek felhasználásával, mert ekként a boltozatok terhét függélyes nyomásra alakítván át, roppant magas, díszes és tagozott templomokat tudtak építeni. Az ablakok, ajtók, bolthajtások az ilyen templomokon mind csúcsívesek és a főhely (apsis) sokszögüen végződik. Meghódította ez az építésmód Magyarországot is, főleg Nagy Lajos király kora óta és 1526-ig annyira uralkodott, hogy sokszor még a régi székesegyházakat is ily módon alakították át. A kassai, lőcsei, pozsonyi, kolozsvári, brassói, zágrábi főtemplomok és Budán a Mátyás-templom mind ez építésmód kedveltségének hatalmas emlékei, pedig még számos gyönyörü, csúcsíves templomunk, mint pl. a selmecbányai, egri, nagyváradi stb. megsemmisült.[154]

Renaissanzstil.

I. Mátyás király korában az ő hivására jöttek hazánkba is olyan művészek, akik a pogány római építésmódot utánzó renaissance (feléledt) építésmódot szerették használni. De ily módon nálunk templomot nem emeltek. Csak egy kápolnát építtetett e módon Esztergomban Bakócz Tamás, a hires és gazdag primás s ez részben ma is megvan.[155]

A XIII. századtól kezdve minden nagyobb város-

ban ispotályos-egyházak is állottak. Irgalmas szívek, egyháziak és világiak egyaránt, építettek az elaggott szegények számára ispotályoknak (hospitale) hivott házakat s mivel az ideszorultak közt rendesen sok beteg is volt, azok vigasztalására, lelki segedelmére az ispotályok mellé kápolnákat vagy kisebb templomokat. Az ispotályok, egyházak védőszentei nagyobb részt Szent Erzsébet, Szent Elek, vagy Mindenszentek valának s külön ispotály-lelkészek vagy káplánok végezték itt az istentiszteletet.[156]

VII. SZAKASZ.

Görög szertartásu katholikus és gör. kel. keresztények.

Görög szertartásu katholikusok.

1241-ig hazánkban nagyon kevés görög szertartásu keresztény lakott. Az időnként bevándorlott vagy betelepített és még pogány oroszok, mint említők, szerte-széjjel lakván, magyarokká és latin szertartásu kereszténvekké váltak. Csak azok a szerzetesek maradtak görög szertartásuak, akiket I. Gyécse második neje, Szinadini 1075-ben magával hozott és a sazavai benedekrendiektől 1055-ben épített, 1065-ben elhagyott visegrádi monostorba letelepített. Ezek egyike készítette 1108-ban a veszprémvölgyi apácák ügyésze részére a Szent István nevére hamisított görök oklevelet. III. Béla király 1183-ban, I. Imre 1202-ben meghódítván a Drina és Morava folyók közt eső területet, egyházilag már szervezett görög szertartásu szláv népeknek lettek uralkodói. Itt tehát voltak görög szertartásu papok és szerzetesek s azoknak monostoraik is. De e monostorok szerzetesei elismerték a kath. püspökök joghatóságát és pl. a szávaszentdemeteri monostor 1218-ban közvetve a pápától kérte birtokjogainak megerősítését. Ezek tehát joggal görög szertartásu katholikusoknak tarthatók. E monostorok-

ból 1204-ben Imre király külön püspökséget akart alapíttatni, hogy így a szerzetesek elzüllését megakadályozza; de terve nem sikerült.[157]

Görögkeletiek bevándorlása.

1204-ben a francia és olasz lovagok elfoglalták Konstantinápolyt és megalapították ott az 1261-ig tartó latin császárságot. E világtörténelmi esemény hazánkra is roppant hatással volt. Egészen addig hazánkban és az Al-Dunánál, valamint az Oroszországban lakó görög szertartásu keresztények és a magyarok közt semmi vallásbeli gyülölködés nem fordult elő. De a latin császárság főuraitól indított háborúk, a tőlük kivetett roppant adók és elkövetett zsarolások olthatatlan, égő gyűlöletet oltottak a görög szertartásu papok és népek szivébe a latinok iránt. Ez annál nagyobb baj volt hazánkra nézve, mert főleg 1241 után, hogy az adóktól és zaklatásoktól meneküljenek, kezdettek beköltözni hazánkba az akkor oláhoknak hivott pásztornépek. Vezetőik és papjaik nagyobbrészt szerb- és bolgár-szlávok voltak, csak a nép többsége állott románból (rumunyból). Még 1360-ban is Zampa, Balk, Dragomér nevü oláh papok fordulnak elő Hunyadmegyében. 1411-ben esperesüket Dobrotának hivják s 1364-ben az egyik máramarosi pap Miroszló nevet visel. Az istentiszteletet ó-szláv nyelven végezték.[158]

Görögkeletiek papjai.

Ez új bevándorlók épen a latinok iránt már belejük oltott gyülölet miatt semmiképen sem akarták elfogadni a magyar, de latin szertartásu papok szolgálatát. Másrészt a bevándorlásukból származó haszon sokkal kecsegtetőbb volt, hogysem a magyar kormányférfiak határozottan vissza merték volna utasítani őket. Ennélfogva nemcsak a bevándorlást engedték meg nekik az akkori királyok és főurak, hanem azt is, hogy magukkal most már nem csupán görög szertar-

tású, hanem görög-keleti, katholikus-gyűlölő papot hozhassanak. Az ily engedély csak ideiglenes volt. Még maga a váradi kath. püspök is adott engedélyt ilyen pap tartására, sőt azt még a földesúri tartozások alól is felmentette. (1349.)[159]

Első egyesülés

Nagy Lajos 1366-ban megkezdette e görög keleti népeknek a kath. egyházzal való egyesítését. Ferencrendi szerzeteseket telepített közibük, különösen Karánsebesre és kimondotta, hogy magyar nemessé, vagy kenézzé senki sem lehet közülük, hacsak katholikussá nem lesz. Ennélfogva mintegy 20 esztendeig, hazánk délkeleti részein az akkor egyszóval oláhoknak hivott román és szláv népek legalább külsőleg a kath. egyházzal egyesülve voltak.[160]

Ennek megsemmisülése.

1386-ban ez az egyesülés teljesen megsemmisült. Nemcsak a havaselyi vajda pártolt el Magyarországtól, hanem a délkeleten lakó oláh lakosok is felkeltek és a Horváthy-párthoz csatlakozva, megtámadták a magyarokat.[161]

Ezáltal a vallási ellentét a magyarok és a görög-keleti oláhok közt még nagyobb lett.

Gör. keleti egyházi szervezet.

Időközben a görög-keleti egyház a Magyarországgal szomszédos déli és délkeleti országokban új és erős kormányzatot nyert. 1359-ben megalapította a *havaselyi,* másként ungro-vlahiai érsekséget, 1374-ben pedig a moldvai érsekséget. A *havaselyi* metropolita felhatalmazást kapott arra, hogy a Kárpátokon innen, tehát Erdélyben és a Temesközön joghatóságot gyakoroljon. Ennélfogva, ha nem is jött el Magyarországba, mégis szentelhetett és küldhetett ide görög-keleti papokat. 1391-ben a Drágfiak ősei a máramarosmegyei Körtvélyesen gör. keleti monostort alapítottak s annak apátját a konstantinápolyi pátriarka nagy joghatósággal ruházta fel. A Drágfiak birtokain, Szilágy-,

Szatmár-, Ugocsa-, Bereg-, Máramaros- és Szolnok-Dobokamegyék területén lakó görög-keletieket mind joghatósága alá rendelte. Hatalmat adott nekik templomok szentelésére, a vallási perekben való birás-kodásra és felszólította a szomszédos püspököket és metropolitákat, hogy a szoros értelemben vett püspöki teendőkben a körtvélyesi apátnak (igumen-nek) legyenek segítségére.[162]

Az 1426—28. években Zsigmond ujra vissza akart térni Nagy Lajos politikájához és a gör. keletieket a kath. egyházzal egyesíteni akarta. Evégből 1428-ban ismét életbeléptette azt a törvényt, hogy nemességet vagy kenézséget a most már nagyobbrészt román görög-keletiek közül senki sem kaphat, hacsak katholikussá nem lesz. A galambóci vereség után azonban szándékát nem tudta keresztülvinni.[163]

1437-ben a bázeli zsinat buzdítására a kath. papság ujra mozgalmat indított a görög-keletiek egyesítésére. Alamizsnát is gyűjtöttek és búcsút osztogattak e cél elérésére. Az egyik ilyen célra gyüjtögető biztos volt Vépi Péter váradi kanonok.

Második egyesülés.

Két év mulva, 1439-ben a görög-keletieknek a kath. egyházba való visszatérése a flórenci zsinaton új, állandó szabályozást nyert. A latin szertartásu katholikusok biztosították a megtérőket, hogy szertarsaikban, egyházi szokásaikban nem fogják őket háborgatni, de viszont kimondották, melyik négy hittételt kell elfogadniok a görög-keletieknek, midőn a kath. egyházba lépnek. E négy hittétel volt: *a)* hogy a Szentlélek a Fiútól is származik; *b)* hogy a római pápa a keresztény egyház feje; *c)* hogy a tisztítóhely létezik és *d)* a szentmisében kovásztalan kenyeret is szabad használni.

A flórenci zsinat hatása alatt Európa keleti felé-

ben, különösen Oroszországban, Lengyelországban és Moldovában hatalmas mozgalom indult meg a kath. egyházzal való egyesülésre. Ez alól a Magyarországon lakó görög-keletiek sem vonhatták ki magukat. Itt hozzájárult még az egyesülésre felhívó általános okokhoz a keresztény vallás védelmének szükségesssége a törökök ellen. E közös védelemben egyesülnie kellett mind a kath., mind a görög-keleti kereszténynek és Hunyadi Jánosnak, meg vitéz társainak lelkesedése a vallási téren is békítő, felemelő hatással volt.

Ennélfogva újra megtörtént Magyarországon az egyesülés, még pedig a görög szertartásuakra nézve jobb eredménnyel, mert most már külön görög szertartásu kath. püspököt kaptak. Az első ily görög kath. püspök volt 1440—55-ig Máté nevű, a második 1456—1469-ig Makárius. Ez utóbbiról biztos, hogy a halicsi püspökség nevére volt felszentelve és joghatósága kiterjedt az egri, váradi, erdélyi egyházmegyékben lakó gör. szert. keresztényekre. Vagy a munkácsi, vagy a körtvélyesi monostorban lakott.[164]

Csakhogy az 1439-iki egyesülés a konstantinápolyi császárságban roppant visszatetszést szült és a nem egyesült püspökök, papok, szerzetesek csakhamar féktelen izgatást fejtettek ki ellene nemcsak a görög császárságban, hanem az összes görög szertartású keresztények között is. Magyarországba is elküldöttek 1455-ben egy Kaffai János nevű gör. kel. püspököt és ez itt nagy zavargást okozott. De midőn Hunyad-megyébe ért, ott Hunyadi János elfogatta, Temesvárra vitette és barátjához, Capistrano Szent Jánoshoz küldötte, ez pedig Rómába igazította.[165]

A tőle félrevezetett lakosokat azután Capistrano Szent János visszatérítette a kath. egyházba.

Szerbek bevándorlása.

De csakhamar másik oldalról és még nagyobb veszedelem fenyegette az egyesülés művét.

Magyarország királyai, hogy a törökök előnyomulását meggátolják, már 1411-ben szövetkeztek a szerb fejedelmekkel vagy despotákkal s hogy őket Magyarország iránti hűségben megtartsák, magyarországi uradalmakat is ajándékoztak nekik. 1411-ben Lazarevics István szerb despota már megkapta a debreceni, szatmárnémeti és nagybányai uradalmakat. Később 1426-ban Brankovics György átadta ugyan Nándorfehérvárt a magyar királynak, de megszerezte a kölpényi (Szerém-megye), becskereki, becsei (Torontál-megye) és világosvári (Zaránd-megye) uradalmakat. E Brankovics György oly vakbuzgó görögkeleti volt, hogy midőn unokáját Hunyadi I. Mátyással össze akarták házasítani, kikötötte, hogy unokája udvarában állandóan görög papot tarthasson és annak szolgálatával élhessen. 1459-ben a szerb despota-család székhelyét, Szendrőt (Smederevot) elvesztette és ekkor az egész család Magyarországba, Kölpény várába költözött Nándorfehérvár mellé a Száva mellett (ma Kupinovo). A despota-családdal számos előkelő szerb vitéz is költözött át hazánkba és Mátyás király nemcsak szivesen fogadta őket, hanem vallási szabadságot is biztosított nekik. Ekként, — ha törvényben nem is, — a görögkeleti vallás gyakorlata Magyarországon meg volt engedve.[166]

A hazánkban lakó szerb despota-család tartott magánál gör. kel. püspököket is. Ezek közül ismerjük Ioannicát, aki a nándorfehérvári püspökség nevére volt felszentelve és akinek a kedvéért 1479-ben Mátyás király a hozzája csatlakozó oláh papokat bizonyos adók alól felmentette.[167] 1499-ben maga az egyik szerb despota, Brankovics II. György szerzetes lőn.

Utóbb 1507-ben ugyanő a havaselyi (ungrovlachiai) érsekséget nyerte el. Erről egy év múlva lemondott és szerémi jószágaira visszatérvén, ott a krusedoli monostort építette. Ebben lakott és élt 1516-ig s így a gör. keleti szerbek általa nagy tekintélyű monostorhoz jutottak.[168]

Gör. keleti püspökségek.

Ugyancsak Mátyás király, mint fentebb említők, adta a csicsóvári és küküllővári uradalmakat a moldvai vajdának és ez Déstől nem messzire Réven vagy románul Vádon olyan gör. keleti monostort épített, amelyben gör. kel. püspök tartózkodott. Később, 1508-ban II. Ulászló a felgyógyi uradalmat adta a havaselyi vajdának és ez szintén püspökséggel egybekött monostort alapított ott.[169]

A munkácsi püspökség.

A munkácsi uradalom is 1397-ben külföldi fejedelemnek, Korjatovics Tódornak kezére jutott és ő vagy felesége Munkács mellett szintén olyan monostort alapított, amelynek előljárója egyuttal püspök is volt. E püspök a körtvélyesi monostor felett is joghatóságot nyert s így annak apátja a konstantinápolyi pátriárkától nyert hatalmát elvesztette. A lassan-lassan bevándorlott oroszoknak a munkácsi püspök lett egyházi fejök. Az 1494-ben működő munkácsi püspököt Jánosnak hívták és mivel az erdélyi püspök felügyelete alá volt rendelve, katholikusnak kellett lennie.[170] Hasonlókép gör. szert. katholikusok maradtak a váradi püspök belényesi uradalmában lakó oláhok vagy románok, akik külön gör. szert. esperes alatt állottak, de az esperes itéletétől a váradi püspökhöz fellebbezhettek.[171]

Különben a birtokos és előkelő állást nyert gör. szert. keresztény családok nagy része a XV. század folyamán lat. szert. kereszténnyé lett. Igy maguk a Drágfiak, a körtvélyesi monostor alapítói, továbbá

a Hunyad-megyei Kendefyek és Zeykek, továbbá a temesmegyei Jósikák, Fiáthok stb. Ha az ilyen róm. katholikussá és nemessé vált román újra elpártolt és gör. keletivé lett, még 1500-ban is jószágát veszítette.[172]

Harmadik korszak.

1526—1711.

I. SZAKASZ.

Országos vallásügyi állapotok
1526-tól 1711-ig.

E korszak fővallási eseménye volt a protestáns vallás támadása a katholikus vallás ellen és ennek védekezése.

I. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok
1526-tól 1541-ig.

A hitújítást előmozdító okok.

Az 1526. aug. 29-én történt mohácsi csata s még inkább a rákövetkezett kettős királyválasztás, majd az öt éven át tartó és irtóztató elkeseredéssel folytatott belháboru, a törököknek segítségül hivása s az országnak két részre szakadása egyszerre megváltoztatták hazánk vallási képét. Eddig hazánk lakossága — a zsidókat és az ekkor még aránylag csekélyszámu görög-keletieket kivéve — egészen egy vallás on volt. Ha a közrend meg nem bomlik, a kath. vallás állapotán nagyobbfokú változás nem is történik. Különösen lehetetlenség volt, hogy a magyar köznemesség elfelejtse a pápáknak hazánkkal tett nagy jótéteményeit, elszakadjon az apostoli szentszéktől s ahhoz a valláshoz csatlakozzék, amelynek főhirdetője a magyar nemzet nagy sérelmére a török ellen

való háborút fölöslegesnek, Isten ellen való dolognak minősítette. A rettentő, szerencsétlen politikai állapotok okozták, hogy az apostoli szék nem nyujthatott segítséget Magyarország sebeinek orvoslásában, sőt kényszerítve volt János királlyal és az őt támogató nemességgel bizonyos tekintetben szembeszállani. Igy azután rövid idő alatt új nemzedék, új gondolkodásmód lépett annak helyébe, mely 1526 előtt viharosan követelte a lutheranizmus megakadályozását.[173]

Hogy a protestantizmus gyűjtőneve alá foglalt vallásfelekezetek minő szinleges igazságokkal és kedvezményekkel hódítottak maguk számára hiveket, ismeretes. Azonban a hitújítás terjedését előmozdító általános okokon kivül Magyarországon a mohácsi vész után még számos és roppant fontos különös ok is közreműködött abban, hogy a politikai viszály, a borzasztó belháboruk, az esküszegéssel járó politikai pártcserék szinte lehetetlenné tették a főuraknál és nemeseknél a higgadt gondolkodást, ellenkezőleg hajlandóvá tették őket a tiszta evangelium szép ürügye alatt közeledő hitújításra.[174]

Mindenesetre baj volt az is, hogy a mohácsi csatában egyszerre hat püspök vérzett el a kereszténység védelmében, de ezt még lehetett volna pótolni. Pótolhatatlan kár volt azonban, hogy a püspöki javadalmakat mindkét király hadicélokra foglalta le, sőt ahol egyházi kézben maradt is, ott is kihullott a püspök kezéből a fegyveres hatalom. 1529-ben Várday Pál érsek Esztergomnak, saját fejének és a keresztény népnek védelméért megalázta magát, a török táborba ment s a nagyvezérnél kegyelemért esdeklett. De ezért Ferdinánd király udvara megharagudott reá, kivette kezéből Esztergom várát s kényszeríté, hogy jövedelme java részét idegen zsoldosok fizetésére

adja át. A győri püspökséget 1527—54-ig a Bakityok (Pál és Péter), I. Ferdinánd hadvezérei és Révay Ferenc birták. A nyitrait 1530-ban I. Ferdinánd hadvezére, Roggendorf Török Bálintnak adta s ettől 1535-ben Thurzó Elek kezére jutott. Az egri püspökség északkeleten eső részét Serédy Gáspár, I. Ferdinánd hadvezére tartotta kezében. Veszprémben a politikai szolgálatban távollevő Szalaházy helyett Choron (Csoron) András, Pécsett Kápolnay Ferenc parancsolt. A szekszárdi, bátai, pécsváradi apátságokat Perényi Péter kerítette kezére. Így történt, hogy már négy év mulva a nemrég zászlóaljakkal rendelkező püspökök idegen csapatvezéreknél könyörögtek, ha valamelyik rendeletüket végre akarták hajtani. Várdaynak 1531-ben még így sem sikerült az engedetlen körmöcbányai plébánost maga elé vezettetnie.

I. Ferdinánd luth. hadvezérei.

A magyarokon kivül I. Ferdinánd idegen zsoldos hadseregeket és ezek élén főkapitányokat is küldött hazánkba. De a főkapitányok megválasztásában nagyon szerencsétlen volt. A lutheranizmus az időben sokszor úgy járt el, hogy nem lépett fel nyiltan, hanem körülvette a kath. fejedelmeket és főurakat az ő titkos hiveivel s ezek egyrészt elárulták hitfeleiknek a katholikus fejedelmek lépéseit, másrészt a főbb állásokra lutheránusokat igyekeztek juttatni. Hoffmann János nevü lutheránus tanácsos pl. I. Ferdinánd oldala mellett egész 1536-ig mindig keresztezte urának lépéseit. Hacsak lehetett összeveszítette I. Ferdinándot a kath. fejedelmekkel. Így történt, hogy I. Ferdinánd főkapitányai, Roggendorf Vilmos és Felsz Lénárd lutheránusok voltak. Seregeikbe lutheránus főtiszteket és a kezükre bizott Győr, Komárom, Zólyom stb. várakban lutheránus várkapitányokat alkalmaztak. Ezek pedig külföldről lutheránus prédikátorokat hoztak.

Ekként a fegyveres hatalom nemcsak nem szolgált a kath. egyház védelmére, hanem ép az ellen fordult.

Kath. paphiány.

A rémes belvillongások és háboruk szomoru következménye volt a régi iskolák megszünése s a kath. papság hiánya. Selmecbánya 1533-ban még a bécsi püspöktől is kért papot s ha kapott volna, katholikus marad. Még külföldön sem lehetett ez idő tájt arra való kath. papokat nevelni, mert a krakkói és bécsi egyetemek nagyon szintelenek, 1544-ig részben lutheránusok kezében voltak, Pádova nagyon messze volt és ott a tanárok nem ismerték a hitujítás tételeinek veszedelmes voltát.

Kath. hivek megtévesztése.

Itt Magyarországon meg épen nem lépett fel a lutheranizmus, mint külön felekezet, nem úgy mint ma pl. a baptista vagy nazarénus vallás. Ritkaság volt, aki Luther tételeiből az összes következtetéseket levonta volna s ha volt is ilyen, mint példának okáért a bőjtöt nyilván megszegő, Szűz Máriát gyalázó, házasságtörő Kunis Mátyás szepesváraljai plébános, az ilyen Magyarországon meg nem maradhatott. Ellenkezőleg eleinte a lutheránus papok és párthiveik mindig csak a keresztény hit megtisztítását, a tiszta evangeliumot hangoztatják, de különben a kath. szertartásokat megtartják, kath. papi ruhákat, kovásztalan kenyeret használnak, a magános gyónást meghagyják, úgy hogy a külsőségekből itélő nép alig vehette észre, hogy vallásváltoztatásról van szó. Különben is a templom — az akkori felfogás szerint — a földesuré, vagy a városé volt s a nép ezrei kénytelenek voltak a földesur, vagy a városi tanács új vallását elfogadni, ha nem akartak templom és temető nélkül maradni. Innen van, hogy voltak egész vármegyék, ahol a földesurak vallásváltoztatásával az egész köznép vallást változtatott, ellenben a szabad néposztályoknál pl. a

székelyeknél, jászoknál, vagy a török hódoltságban lakóknál a hitujítók sohasem tudták elérni azt, hogy egész vármegyék területe csupa protestánssá legyen. Másrészt már 1526 előtt 11, 1526 után pedig még több magyarországi ifjú elment Wittenbergbe s ott egy vagy másfél év alatt kijárván az egyetemet, ide-haza a hitujítás buzgó hirdetői lettek. Legnevezetesebbek közülük Dévai Biró Mátyás, Tröpper János, előbb Brandenburgi György jägerndorfi hitszónoka, 1535-ben selmecbányai plébános, Gálszécsi István, Batizi András, Ozorai Imre, Honter János, Stöckel Lénárd, Szinyérváraljai Szilveszter János. A körülmények, hittételeik természete és mesterük példája mind arra utalták őket, hogy először is a főurakat s a városi tanácsokat nyerjék meg és ezek révén az alattvalókat is lassan-lassan az új vallásra vezessék.

Első evangelikus hithirdetők.

Eddigi adataink szerint a lutheránus vallás időrendi és helyrajzi tekintetben következőleg terjedt. 1526 után először a bányavárosokban, u. m. Körmöc-, Selmec-, Beszterczebánya városokban és a közelükbe eső német községekben honosodott meg.

Kassa és Eperjes városában mindjárt 1526 után kezdték hirdetni Luther tanait, de Henkel János, volt kassai plébános utasítására csak titkon. Nyiltan 1530-ban lépett itt fel Dévai Biró Mátyás magyar hitszónok, de őt 1531-ben épen azért az egri püspök elfogatta és Kassáról elvitette. Kassa és Eperjes városához csatlakozott legalább is 1534-ben Bártfa. E városok luth. tanácsai nagy pártfogót nyertek Werner György sárosi várkapitányban, majd később ennek vejében, Gyalui Torda Zsigmondban. Az ország délkeleti részén, a magukra hagyott brassói és szebeni szászok, nemkülönben szomszédjaik közt akadálytalanul terjedt a hitujítás Pempflinger Márk Ferdinánd-párti főispán védelme

Az evangelikus vallás terjedése Tiszán-innen.

alatt. Hozzájárult ehhez a politikai visszavonás a magyarok és szászok között. Ennek következtében 1529-ben a szebeni szerzeteseket, mint magyarpártiakat kikergették s míg Szeben 1536-ban János király kezére nem került, oda vissza nem mehettek.

Dunán-innen.

Az ország északnyugati részén, különösen Pozsony-, Nyitra- és Trencsén megyében Thurzó Elek közreműködésével terjedt el a lutheranizmus. E hatalmas férfiu az ország leggazdagabb embereihez tartozott s a minduntalan pénzszükségben levő I. Ferdinándot kölcsönökkel segítette. Azért kapta 1527-ben Szepesvárát és az ország második hivatalát, az országbirói tisztséget, 1535-től pedig 1543-ig az ország első hivatalát, a királyi helytartóságot birta.

Turóc megyében a hitujítás hatalmas pártfogói voltak a Révayak: István és Ferenc, mint Szklabina és utóbb Blatnica várak urai s egyideig a turóci prépostság zálogbantartói. Révay Ferenc mégis nagyon kedvelt férfiu volt I. Ferdinánd udvarában, úgy hogy 1538-ban királyi személynök, 1542-től 1553-ig nádori helytartó volt.

Szepesmegyében a hitujítást Thurzó Elek és örököseinek tisztjei mozdították elő, különösen 1543 után. Sokat tett itt az is, hogy a szepesi prépostságot Lomniczai Horváth János birta. Ez könnyelmű fiatalember volt, magát fel sem szenteltette, lovaskapitányságot vállalt, utóljára is a prépostságot eladta és 1544-ben megnősült. Hazánk északkeleti részén különösen Zemplén-megyében 1533-tól 1542-ig Perényi Péter, majd özvegye és fia, Gábor pártolták a hitujítókat. Perényi Péter 1531-ben még katholikus volt és csak 1533 után, midőn a Dráva-mentéről Sárospatakra költözött, talán nejének és sógorának, Thurzó Eleknek biztatására tért át a luth. vallásra, bár az Oltáriszentségről még

1539-ben is kath. módon érzett. Legnagyobb kárt a kath. egyháznak Perényi azzal okozta, hogy 1540-ben az egri várat elfoglalta, megerősítette, Varkucs Tamás sziléziai származásu lutheránus katonát benne várnaggyá tette és mig a király bizonyos pénzt neki meg nem fizetett, sem ő, sem örököse vissza nem adta. Igy nyolc éven keresztül az egri püspökség idegen, ellenséges érzületü katona kezében volt.

Dunántul. Dunántul a lutheranizmus megalapítójának Nádasdy Tamás tekintendő. E főúr eredetileg szerzetesnek készült és a zalavári apátság kormányzóságát nyerte el. De azután belevonatván a háboruba, seregvezér lőn. Nőül vette Kanizsay Orsolyát s vele kapta a nagykanizsai (Zala m.), sárvári (Vas m.) és kapuvári (Sopron m.) uradalmakat. 1536-ban végleg átállott I. Ferdinánd pártjára, tárnokmester, majd tót és horvát bán, országbiró s utóljára 1554—62-ig nádor vala. Az 1535—42. években Dévait, Szilvesztert és társait támogatta, habár később a hitujítóktól visszavonult. Példáját követte Dunántul másik, nagyhatalmu ura, Batthyány Ferenc is.

Nógrád-, Zólyom- és Liptó-megyékben a Balassa-család pártolt el először a kath. hittől és lőn tekintélyénél, hivatalánál s birtokainál fogva a lutheranizmus hatalmas terjesztője.

Tiszántul. Tiszántul északkeleti részén Drágfy Gáspár († 1544 dec. 15.), jobban mondva annak felesége, Somlyai Báthory Anna, középső részén Pathóczy Ferenc (felesége Thurzó-leány), Temesközön pedig Petrovics Péter terjesztették a hitujítást.

A kath. hitvédelem akadályai. Ezzel szemben a kath. egyház a szomorú tétlenség és elhagyottság állapotát mutatja. Várday Pál esztergomi érsek 1530-ban és 1535-ben tartott ugyan

zsinatokat, de azokon épen azok nem jelentek meg, akiket fel kellett volna világosítani és meggyőzni.

A többi püspökök meg éppen nem léphettek fel kellő tekintéllyel és lelkesedéssel, mert neveztek ugyan ki új püspököket, kivált János király, de ezek 1539-ig nem voltak megerősítve az apostoli szentszéktől. De különben is hadi és politikai ügyektől gátoltatva, nem volt módjuk benne, hogy iskoláikban új, lelkes és tudós papságot neveljenek. Frangepán Ferenc kalocsai érsek, majd egri püspök, Brodarics István pécsi, majd váci püspök, Statileo János erdélyi püspök mint diplomaták utazgattak, tárgyaltak külföldi fejedelmekkel és a Ferdinánd-pártiakkal. Czibak Imre váradi püspök hadvezér volt, Szalaházy Tamás veszprémi és egri püspök, mint királyi kancellár Pozsonyban és Bécsben töltötte minden idejét. Méltatlan unokaöccse és a veszprémi püspökségben utóda, Kecsethy Márton és Thurzó Ferenc, a nyitrai püspök, fölszenteletlenül a pénzügyek terén működtek, mint a királyi kamara hivatalnokai. Még kevésbbé volt módjukban a püspököknek, hogy a rossz életü papokat elüzzék, egyrészt azért, mert a pártfogó kegyurak ezt meg nem engedték, másrészt azért, mert úgysem volt más megbizható emberük, akit az elüzött helyébe tehettek volna. E másfél évtized alatt, különben egész városokban vagy megyékben sehol sem került nyilt szakadásra a dolog a régi kath. egyház és az új lutheránus, illetőleg ág. ev. vallásúak között. Külsőleg minden katholikus maradt. Legfeljebb a két szín alatt való áldozás kezdett terjedni, de ezt akkoriban még nem tekintették a kath. egyháztól való elpártolásnak.

A királyok magaviselete.

Mind Ferdinánd, mind János király, a maguk részéről erősen ragaszkodtak a kath. valláshoz és pl. János király Bebek Imre prépostot, aki miséspap lé-

tére a II. lateráni zsinat törvényének megszegésével házasságot kötött, megbüntette és udvarából eltávolította. Bebek Imre esküszegésének megbüntetésén olyan formán csudálkozott, mint az a tolvaj, akit egyszer nyilvánosan is rajta csíptek s akkor azon bámult, hogy milyen dühösen támadnak reá, holott máskor titkon többet lopott és senki sem bántotta őt.

Mindkét királynak a hitújítás meggátlására tett igyekezetét meghiúsítá az, hogy a hitújítás pártolóit nem büntethették meg, mert ha szigoruan léptek fel valamelyik ellen, rögtön a másik király pártjára állt. A folytonos pártváltoztatás a köznemességre és népre is lesujtó hatással volt, mert amint a politikában megengedhetőnek tartották az urak és nemesek a pártváltoztatást, épúgy megengedhetőnek vélték azt a vallási téren is.

II. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok

1541-től 1564-ig.

Buda eleste és hazánk három részre szakadása nagy hatással volt hazánk vallásügyi állapotaira. 1541-ben Buda és Szeged elfoglalásával a kalocsai érsekség egész területe, a váci és pécsi püspökségek nagyobb része a török uralom alá jutott. 1543-ban Esztergom, Vác és Pécs elfoglalásával az esztergomi érsek és káptalana, a váci és pécsi püspökök veszítették el székhelyeiket, iskoláikat, papjaik s híveik nagy részét. Székesfehérvár elfoglalásával a magy. kath. egyház az ősi hitnek egyik erős oszlopával, a veszprémi püspök megyéjének északkeleti felével lett szegényebb. A magyar kath. egyház nem volt felkészülve arra, hogyan kell a török uralom alatt levő híveket gondozni.

A kath. püspökségek romlása.

A püspök, mint a magyar király esküdt híve, nem lehetett a török szultán alattvalója. A káptalanok is a nemesekkel együtt elmenekültek s csak a szegény, földhözragadt nép maradt, jóformán minden lelki vigasztalás nélkül helyben.

A mohamedán vallás megjelenése.

A török uralommal együtt ujra megjelent Magyarország területén a mohamedán vallás. A törökök lefoglalták a legszebb kath. templomokat, megsemmisítették belső felszerelését, átalakították dsámikká és más kisebbrangu, mohamedán templomokká. Mohamedán iskolát építettek melléjük, hívogató minareteket, de egyes nagyravágyó férfiakon kivül itt Magyarországon senkit sem tudtak rávenni arra, hogy a keresztény hittől elpártoljon.

A török uralom és a prot. vallás.

A török uralom másik hatása lőn, hogy a fejetlenül és pap nélkül maradt nép közt könnyen hódított tért a lutheránus, majd a református vallás. A török politikai okokból szivesen látta a protestáns vallás terjedését. Tudta ugyanis, hogy a protestáns magyar nem vágyik a katholikus Ferdinánd uralma alá.

A török hódoltság.

Ezért azután a protestáns hitterjesztők egész bátran jelentek meg a török hódoltság területén és a pásztor nélkül maradt népet sok helyütt az új vallásra vitték át. Sztárai Mihály, egyidőben laskai pap, Baranya megyében a Dráva mentén, Zsigér Imre Tolna megyében, Szegedi Kis István Somogy megye déli részén alakítottak új meg új községeket az eltántorított katholikusokból. Teljesen azonban sohasem sikerült nekik a katholikusok elszakítása és Budán, Kecskeméten, Szegeden, Temesvár és Pécs környékén, különösen pedig Bács-Bodrog megyékben számos kath. község maradt fenn.

A keresztény kézen maradt részeken 1526-tól 1541-ig, mint láttuk, nagyobb és nagyobb gyűrűkben

terjedt a lutheránus vallás, mindinkább hatalmas pártfogókra talált s így csak kedvező alkalom volt szükséges ahhoz, hogy egyes vidékek lutheránusai nyiltan is elszakadjanak a kath. egyháztól és ágostai-evangelikus egyházakká szervezkedjenek. 1541-ben Buda elveszett. János király özvegye és fia Tiszántúlt és Erdélyt kapták országul a török császár főhatósága alatt. A nagyszebeni és brassói dékánságok szászainak nem kellett tehát többé félniök, hogy volt egyházi fejük, az esztergomi érsek kérdőre vonhatja őket. 1543-ban tehát Honter János brassói tanító vezetése mellett önálló ág. ev. egyházzá alakultak. Ugyancsak 1541-ben meghalt Statileo János erdélyi püspök. A püspökség várait, javait az erdélyi rendek János király özvegyének adták s a püspökséget nem töltötték be. Ez alkalmat nyújtott a többi szászoknak is, hogy a brassóiakhoz és nagyszebeniekhez csatlakozzanak és nemcsak külön szász nemzetet, hanem egyszersmind külön szász ág. ev. egyházat is alkossanak. Az 1543-ban tartott gyulafehérvári vallási vita természetesen sikertelen volt. 1553-ban külön egyházkerületté alakultak és maguknak szuperintendenst választottak.

Az erdélyi evangélikus kerület.

A püspök nélkül maradt erdélyi egyházhoz tartozott hajdan a mai tiszántúli Szilágy, Szatmár és Ugocsa megyék területe is. Itt feküdtek a Drágfy-család jószágai. Éppen Drágfy Gáspárnak egyik jelentékeny birtokán, Erdődön tartották 1545-ben a tiszántúli luth. papok azt a zsinatot, amelyen szintén külön ágostai evangelikus egyházzá alakultak. 1554-ben pedig Drágfyné harmadik urának, Báthory Györgynek, I. Ferdinánd nagy ellenfelének birtokán, a szatmármegyei Óváriban tiszántúli szuperintendenst is választottak. 1546-ban öt felvidéki város u. m. Kassa, Eperjes, Kisszeben, Bártfa és Lőcse evangelikusai al-

A tiszántúli evang. kerület.

kottak külön esperesi kerületet és kivonták magukat a kath. püspök joghatósága alól.

A katholikusok védekezése.

A katholikusok védekeztek ugyan, de azt lehet mondani, hogy majdnem siker nélkül. A ferencrendi szerzetesek többhelyütt külön hitszónokokat alkalmaztak, hogy a népet a kath. hitigazságokról meggyőzzék. Lehetetlenség volt továbbá, hogy az ország vallásügyi állapotai az országgyűlések figyelmét kikerüljék. Azért az 1542-iki besztercebányai, az 1544-iki nagyszombati és az 1548-iki pozsonyi országgyűlések hasznos intézkedéseket ajánlanak a hitújítás terjedésének meggátlására. Különösen sürgetik az egyházi javak visszaváltását, buzgó kath. püspökök és papok alkalmazását, helybenlakását, az idegen papok eltávolítását, de nem volt, aki törvényeiket végrehajtsa. S milyen szomorú, hogy a besztercebányai végzések végrehajtását és minden eretnekség kiirtását I. Ferdinánd éppen arra a Révay Ferencre bizza, aki maga is buzgó lutheranus volt és Luther Mártonnal levelezett. Az 1548-iki pozsonyi országgyűlés után I. Ferdinánd Sbardellati Ágoston váci püspököt és Sibrik Ferencet küldötte ki vallásügyi vizsgálatra, de megfelelő pénz és hadi erő hiányában ezek sem végezhettek semmit. Az 1549. aug. 19-én Eperjesen tartott vizsgálat alkalmával nyújtották be a lutheránusok a Stöckel Lénárdtól készített, Luther és Melanchton tételeiből összeállított «confessio pentapolitana»-t, vagyis az öt város hitvallását. Ezzel az ág. ev. egyház I. Ferdinánd országrészében hivatalosan is fellépett.

Magyar evang. kapitányok.

Növelte az ágostai-evangelikus hitvallásúak bátorságát az is, hogy most már nemcsak a beküldött német kapitányok voltak lutheránusok, hanem I. Ferdinánd magyar hadvezérei is számosan a hitújítás pártjára állottak. Ilyenek voltak Serédy Gáspár kassai

kapitány, Horváth Márk szigetvári várkormányzó, Perneszy Farkas babolcsai várkormányzó, Horváth Bertalan zsoldos mezei kapitány, Mágócsy Gáspár előbb gyulai, azután egri várkormányzó.

A református vallás fellépése.

Mikor már úgy látszott, hogy az ország egészen, vagy legalább is tulnyomó részben ág. ev. vallású lesz, akkor lépett fel itt Magyarországon a protestantizmus sok felekezete közül a második: a református, vagy helvét-hitvallású, köznéven kálvinista vallás. Ez levonta Luther tételeiből a végső következtetéseket. Nemcsak a szabad akaratot tagadta, hanem a feltétlen praedestinatiót (előrekiválasztást) is tanította. Fölöslegesnek hirdette a magános gyónást, az összes szertartásokat, kidobta a templomokból az összes képeket és oltárokat. Az egyházszervezetben nem támaszkodott a fejedelmi udvarokra vagy városi elöljáróságokra, hanem külön önálló, a hívekből választott bizottság (presbiterium) intézkedett mindenben. Mivel a református vallás hivei az Oltáriszentségben Krisztus valóságos jelenlétét tagadták, a lutheránusok is szentségtörőknek, sacramentariusoknak hívták őket. Amint megjelent Kálvin Jánosnak a keresztény vallásról szóló főműve, sokan a magyarok közül úgy megszerették, hogy az ő pártjára mentek át. Dévai Biró Mátyás 1544-ben már harmadik valláson volt és Luther tételeitől eltért. Mivel az 1548-iki Ferdinánd-párti gyűlésen az ország rendjei még katholikusok és ágostai evangelikusok voltak s az ágostai evangelikusok az uj vallásfelekezetet ép oly rossz szemmel nézték, mint a katholikusok, könnyü volt a református vallás hivei, a sacramentariusok ellen törvényt szerezni. A reformátusokat tehát itt ép úgy száműzetésre ítélték, mint az ujrakeresztelőket. De ez a törvény nem terjedt ki

János Zsigmond fejedelemségére, Tiszántúlra és Erdélyre s ott már két év múlva Kálmáncsehi Sánta Márton debreceni plebánosban, továbbá Petrovics Péterben, előbb Temesvár, 1552 jan.-tól kezdve Munkács vára urában hatalmas pártfogót nyertek. A tiszántuli ág. evangelikusok 1552 elején valamelyik (Püspök-, vagy Körös-) Ladányban zsinatot tartottak ellenük, ki is közösítették őket, de a református vallás terjedését ezzel meg nem akadályozhatták.

Fráter György meggyilkolása.

1551-ben Tiszántúl és Erdély egy kis ideig I. Ferdinánd kezére jutott. Fráter György váradi püspök és királyi helytartó adta azt át Ferdinándnak s igy akarta helyre ütni azt a baklövést, amit 1541-ben elkövetett. Késő volt! Amint Németalföldön, akként nálunk is egy idegen, talián-olasz tábornok értetlen, durva kézzel belenyult a magyar nemzet jogaiba, megölette Fráter Györgyöt, felzúdította maga és I. Ferdinánd ellen az összes tiszántúli és erdélyi nemességet. Ezek látták, Temesvár elvesztése kézzelfoghatólag megmutatta nekik, hogy Ferdinánd nem képes megmenteni Erdélyt a török hódításától. Nem láttak tehát más módot a menekülésre, minthogy János király fiát visszahozva, újra a török szultánt uraló, hűbéres ország legyenek. De I. Ferdinánd vezérei, Castaldo, továbbá a Fráter György helyébe kinevezett Zaberdjey Mátyás, a katonás váradi püspök, Tahy Ferenc és mások ellenállottak. A nemesség ekkor megutálta Ferdinándot, megutálta vezéreit és velük együtt a kath. egyházat is és e politikai szemponttól indíttatva, seregestül állott a református vallás mellé. 1556-ban a tiszántuli és erdélyi magyar nemesség győzelme egyuttal a református vallás győzelme is lőn. A Ferdinándtól kinevezett Bornemissza Pál erdélyi püspököt elüzték, a káptalant megszüntették,

Vallásváltoztatás politikából.

mind a püspökség, mind a káptalan javait a fejedelem tartására rendelték. 1557-ben kimondották az új hit szabadságát, elfoglalták és a fejedelemnek adták a váradi püspökség jószágait. Várad főkormányzója a Ferdinándtól odaküldött, de most tőle elpártolt protestáns Varkucs Tamás lőn, azok a kanonokok, akik Ferdinándnak tett esküjöket meg akarták tartani, földönfutókká lettek s nagyobbrészt Nagyszombatba menekültek. A politikai és vallási gyülölet borzasztóságát mutatja, hogy 1556-ban az összes tiszántuli és erdélyi szerzetesházak egycsapásra megsemmisültek, sőt Telegdy Miklós és Csáky Farkas szolgái számos ferencrendi és pálos szerzetest meg is öltek. Perényi Gábor a Felső-Tiszamentén egymaga három kolostort rombolt le u. m. a ferencrendiek sárospataki, a pálosok sátoraljaujhelyi és terebesi házait. A sárospataki apácák kolostorát pedig ágostai evangelikus iskolává alakította át.

A kath. szerzetesek üldözése.

Ekként Tiszántul és Erdélyben a kath. valláson kivül az ág. ev. és a református is meghonosult. A kath. egyházat itt a váradi, erdélyi és csanádi püspökségek megszünésével pótolhatatlan kár érte.

Ferdinánd megmaradt országrészében is a Tisza jobb partján csakhamar elterjedt a református vallás. 1562-ben az egri várőrség és az egri lakosság egy része Kálvin tételeihez ragaszkodott és Perényi Gábor igyekezete, hogy a tiszajobbparti magyarokat az ág. ev. vallásban megtartsa, meghiusult.

Hazánk északnyugati részét 1547-től kezdve még egy harmadik vallásfelekezet is tarkította: az ujrakeresztelők felekezete. Ezek csak a felnőtteknek kiszolgáltatott keresztséget ismerték el érvényesnek és a gyermekkorban megkeresztelt embert újra keresztelték. Jóformán csupa németekből állottak, különösen

Ujrakeresztelők.

a fazekasiparral foglalkoztak és némileg vagyonközösségben éltek. 1547-ben Morvaországból kikergették őket és ekkor a Morván át ide menekültek. Itt Bakith Péter holicsi és sasvári, Nyáry Ferenc pedig berencsi uradalmaikban helyet adtak nekik. Az 1548-iki országgyülés mindjárt követelte kiüzésüket, de sikertelenül, mert Szobotist, Morvaszentjános és Lévárd falvakban állandóan megmaradtak, sőt a XVII. században már a Vág-völgyében is kezdtek terjeszkedni.

A kath. egyház védelmére alkotott 1548-iki törvényeket végre Oláh Miklós esztergomi érsek (1553—68.) kezdette végrehajtani.

Oláh Miklós esztergomi érsek.

Oláh Miklós 1535-ben Mária királynéval Németalföldre költözött. Ott külföldön bőven volt alkalma a hitujítás embereivel, tételeivel, természetével megismerkednie és azok nem tántorították el, hanem megfordítva, a kath. egyház buzgó harcosává tették. Ő már megismerte a protestantizmus és katholicizmus közt levő mélységes, bölcseleti különbséget. Tudta, hogy nem egyedül a szertartásokról vagy a szentek tiszteletéről van itt szó, hanem az emberi lélek legfőbb kincseiről. Ismerte a kath. hittudósok ama bizonyítékait és könyveit, melyek a protestantizmus tetszetős tételeit megsemmisitik. Föl volt tehát fegyverkezve mind a kath. papság buzgóságának felélesztésére, mind a protestáns tételek megcáfolására. 1548-ban hazánkba visszatérvén, működését egyideig ellensúlyozta egy Fehértavy János nevű ravasz protestáns, mert ez az ő oldala mellett kancelláriai titkár lőn, másrészt azonban a protestantizmus főembereivel, különösen Bullingerrel levelezett s azoknak az érsek lépéseit elárulta. De Fehértavy eltávolítása után, kivált 1556. óta fáradhatatlanul és nagy sikerrel működött a kath. egyház felemelésén. 1557-ben összehivta a magyarországi na-

gyobb javadalmasokat és kivitte, hogy azok ezentúl püspöki felhatalmazást kértek s a kath. püspökökkel szoros összeköttetésben maradtak. 1558-ban a főespereseket küldötte ki megyéje látogatására, majd ez év szept. havában, mint a juhait kereső jó pásztor, maga ment a turóci prépostság székhelyére, Znióváraljára. Itt időzve mindent megtett, hogy papjait visszavezérelje a kath. egyházba. De a bányavárosok papsága és tanácsa ellenállott. Ezek azon az állásponton voltak, hogy az 1555-iki augsburgi vallásbéke Magyarországon is érvényes. A papság tehát nem ment el az érsek elé, a bányavárosok szövetsége pedig határozottan védelmébe fogadta az ág. evangelikus papokat és az érseknek nem volt ereje, hogy e papokat maga elé hozassa. Kath. zsinatok.

De azért nem hagyta abba a küzdelmet. 1560-ban megyei és 1561-ben nemzeti zsinatot tartott. A magyar püspöki kart és papságot fellelkesítette, a protestáns tételek ellen világosan kifejtett és bebizonyított kath. hitvallást kezükbe adta. 1561-ben kivitte azt, hogy a magyar papság is küldött követeket a trienti zsinatra, bár különben nagyon szegény volt. Kolozsváry János csanádi és Dudich András knini püspökök voltak a magyar kath. egyház követei. Draskovics György pécsi püspök, mint Ferdinánd király követe szintén részt vett e zsinaton, még pedig áldásos tevékenységgel. Az 1561-iki zsinat bíróságot is alkotott avégből, hogy ez a plébánosok hitét és javadalomhoz való jutását megvizsgálja. A megidézett 119 plébános közül még csak egy volt határozottan lutheránus (Brentianus), de sajnos, már nagyobb részük nős volt. Csak harmincnégy maradt hű a kath. egyház törvényeihez, huszonhárom pedig javulást igért.

Az ifjúság nevelése végett Oláh Miklós megalapította a nagyszombati iskolát. 1561-től 1566-ig Ifjúság nevelése.

azt a Jézustársaságbeli atyák vezetésére bizta. Telegdy Miklóst tudományáért pártolta és vele Canisius katekizmusát lefordíttatta.

A többi kath. püspökök munkája.

Oláh Miklós buzgósága fellelkesítette a többi püspököt is. Gregoriáncz Pál, a magyar papság egyetlen követe a trienti zsinat 1551—52-iki szakaszában, végleg visszaváltotta a győri püspökség javait és különösen Szombathely városát. Draskovics György pécsi püspök hiveihez jeles intő levelet készített. A nyitrai püspökséget is végre valahára, 1557-ben kiváltotta a király Thurzó Ferencnek, a magyar kamara elnökének kezéből és Bornemissza Pálnak, az Erdélyből kiüzött püspöknek ajándékozta. Ez 1560-ban kinyomatta az 1494-iki nyitrai zsinat határozatait, hogy a kath. hitet és fegyelmet annál könnyebben fenntarthassa. Az egri püspök is megkisérelte, bár sok keserűség és baj közt, hogy megyéjében a hitújításnak útját állja és 1560-ban Huszár Gált, a prot. vallás egyik hirdetőjét, Kassáról elűzte.

Ugy látszott tehát, hogy a kath. egyház képes lesz a protestantizmust hódító útjában fenntartani, de ekkor megint közbejött egy súlyos csapás: I. Ferdinánd 1564. július 25-én meghalt.[175]

III. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok

1564-től 1604-ig.

Miksa király.

I. Ferdinándban a kath. vallás őszinte, bár gyönge tetterejű pártfogót veszített. Utódjában: I. Miksa királyban az ág. ev. vallás pártolót, vagy legalább is türelmes elnézőt nyert. Ez abban az időben, midőn a főurak vallási tekintetben saját rendelkezésre törekedtek s jobbágyaik vallására döntő befolyást gyakorol-

tak, nagy változást idézett elő hazánk vallásügyi állapotában.

Vallási nevelése és álláspontja.

Az ág. evangélikusok értették annak módját, hogy titkon I. Ferdinánd utódja mellé jussanak és a tapasztalatlan ifjút a kath. egyházban előforduló visszaélések tulzó szinezésével ősei vallásától elidegenítsék. Különösen kitünt e tekintetben udvari papja, Pfauser Sebestyén. Az 1554—60. években Miksa szivében lutheránus érzelmű volt. Tudták ezt nagyon jól az ág. evangelikusok itt Magyarországon is és ha I. Ferdinánd rendeleteit ki akarták játszani vagy valamelyik hitújítót meg akarták menteni, mindjárt I. Miksához folyamodtak. 1561-ben Hosius Szaniszló, a nagytudományu és szentéletü ermelandi püspök Miksát némileg megtéríté, úgyhogy Pfausert udvarából eltávolítá és a római pápa felsőségét elismeré, de buzgó katholikussá sohse vált. Országaitól csak a reformátusokat, mint sacramentariusokat akarta távoltartani, az ág. evangelikusokat ellenben mindig pártolta. Még meg sem halt, csak sulyos beteg volt I. Ferdinánd s már 1564. április 25-én Miksa megtiltá az esztergomi érseknek, hogy a bányavárosok ág. ev. papjait a trienti zsinat elfogadására birja és határozottan követelte, hogy az érsek e papsággal nagyon illedelmesen bánjék.[176] A trienti zsinat határozatainak ünnepies kihirdetése az ő uralkodása alatt elmaradt.

Ev. főkapitányok.

Miksa német hadvezérei még I. Ferdinánd hadvezéreinél is nyiltabban és erősebben pártolták az ág. evangelikusokat. Ilyen volt különösen Rueber János, 1568. óta Schvendi Lázárnak a kassai főkapitányságban utódja. Továbbá Ungnad Kristóf és Kollonics Bertalan egri várkapitányok. A kath. egyház éppen Miksa idejében rendkivül súlyos veszteségeket szenvedett számos főuri család eltántorodása által. Ekkor

Ev. főurak.

szakadtak el a Zrinyi, Lendvai, Bánffy, Széchy, Batthyány és Nádasdy családok és ezek magukkal vitték csaknem az egész Dunántult az ág. ev. vallásba. A dunáninneni részeken az Illésházy, Forgács, Czobor, Nyáry, Krusich stb. családok követték a Thurzók, Balassák, Révayak példáját.[177] Az északkeleti és keleti részeken a Lórántffy, Rákóczy, Ruszkai, Dobó családok, továbbá a Homonnayak egyes tagjai és a Báthory családnak hatalmas, gazdag ecsedi ága léptek át a hitujítók táborába, bár ők távolesvén Miksa büntető karjától, inkább a ref. vallás hivei közé tartoztak.[178]

Kath. főurak.

Ezekkel szemben — kivált ez időszak vége felé — alig pár főuri család maradt hű a kath. valláshoz. Dunáninnen és Dunántul az Erdődyek, Pálffyak, Majtényiak, Gersei Pethők, Hetesi Pethék, Istvánfyak, Zichyek, a tiszáninneni részeken a Deregnyei Daróczyak, Brebiri Melithek és Bűdyek voltak közöttük a tekintélyesebbek.[179]

Hitújítás Szlavoniában.

Szlavoniában is ez időszakban veszedelmesen terjedt az ág. evangelikus vallás. Ide Krajnából jött át. Még Ferdinánd nevezte ki Ungnad Jánost (Kristóf atyját) a horvát és szlavon véghelyek főkapitányává. Ő pedig a lutheránus vallásnak nagy hive lévén, csupa lutheránus katonát és tisztet alkalmazott a véghelyeken. Igy történt, hogy az 1579-ben alapított Károlyvárosban 2 prot. hithirdető is lakott, egyik a német, másik a horvát őrség számára. Azonkivül 1579-ben és már előbb Ogulinban, Petrinyén és Kapronćan lutheránus hithirdetők voltak alkalmazva. A szlavon származásu protestáns hithirdetők közül különösen Vlahovics Gergely glagolita, azaz csupán szláv nyelven miséző pap (1560—81.) és Lukics vagy Lukcsics Péter oszalyi származásu krupai pap (1579.) tettek nagy hirre szert. Az Ungnadok, mint a szambori uradalom

egy részének birtokosai, továbbá Zrinyi György, az oszalyi uradalom ura, jobbágyaik közt is terjesztik a lutheránus vallást.

A szlavon protestánsok visszatérítése.

1598-ban Ferdinánd herceg (később király) Stájerországban és Krajnában helyreállította a kath. vallást. Mivel a szlavoniai protestantizmus innen eredt és táplálkozott, a forrás elapadásával a szlavoniai protestantizmus is elenyészett. Legfeljebb egy pár mágnás és birtokos főúr maradt még lutheránus. Lenkovics György főkapitány 1604-ben parancsot kapott, hogy többé ág. evangélikust tisztté ne nevezzen ki. Ugyanekkor a szlavon-rendek 1604. július 5-iki gyülésükön kimondják, hogy a Szlavoniában, különösen az oszalyi uradalomban tartózkodó összes protestáns hithirdetők eltávolítandók. Fel is hatalmazzák a zágrábi püspököt (az akkori Szlavonia egészen az ő megyéjéhez tartozott), hogy ellenök a törvényes lépéseket megtegye.

Miksa király hibás intézkedései.

Roppant kárt okozott Miksa a kath. egyháznak azzal is, hogy 1573-tól kezdve az esztergomi érsekséget nem töltötte be. Huszonhárom éven át nem volt a kath. egyháznak Magyarországon főpapja. Az érsekség javait, jószágait a kincstári tisztek kezelték s ezek, akkoriban hallatlan módon, eltürték, hogy a kath. érsekség jobbágyai is protestánsokká legyenek.

Az, hogy I. Ferdinánd és Miksa kérésére IV. Pius pápa a kétszin alatt való áldozást megengedte, s hogy ezt az engedményt 1564. végén Miksa Magyarországon is kihirdette, semmit sem segített. A protestantizmus szerint az üdvösséghez egyedül hit kellett s az emberek inkább ezt a kényelmes tanítást keresték, mint a két szín alatt való áldozást. Kérte és sürgette Miksa a papok nősülésének engedélyét is, de azt a pápa meg nem engedhette, mert akkor össze-

ütközésbe jutott volna Krisztus tanításának szellemével.[180]

Rudolf király

Miksa utóda, I. Rudolf alatt eleinte a vallásügyi állapotok semmit sem változtak. A kezeiben levő országrész lakosságának nagyobb része ág. ev., a keleti részen ref. vallású volt, a katholikusok itt-ott szétszórva maradtak meg. Maga Rudolf meggyőződésére nézve őszinte kath. volt, de az országtól távol lakott, hazánk ügyeit inkább testvérei vezették. Az országgyülésen a törvényszerző rendek nagyobbrészt protestánsokból állottak s 1587-ben tiltakoztak az ellen, mintha a naptárjavítást a római pápa iránt való tekintetből fogadták volna el.

A protestánsok belvitái.

Megerősödvén a protestánsok, itt nálunk Magyarországon is elkezdették vitatkozásaikat. A tiszamenti reformátusok 1566-ban elváltak az ág. evangélikusoktól s 1566-ban a genfi, 1567-ben pedig a zürichi (helvét) hitvallást fogadták el. 1591-ben megkezdődött a dunántuli reformátusok elválása is az ág. evangélikusoktól. Maguknak az ág. evangélikusoknak körében, némileg már 1577, de kivált 1582 óta sok zavar és indulatos vitatkozás támadt és élénk fényt vetett arra a hirhedt tételre, hogy a szentírás világos, könnyen érthető.[181]

Katholikus védekezés.

A kath. egyház elhagyatva, csakis a tudomány és meggyőződés fegyverével védelmezte magát. 1577-ben Telegdi Miklós esztergomi érseki helytartó könyvsajtót szerzett és ő, továbbá Monoszlay András, később pozsonyi prépost, Pécsy Lukács társaikkal együtt oltalmazták a kath. vallást, felvilágosították hiveiket. Draskovics György győri püspök szintén mindent elkövetett, hogy megyéjében legalább a megmaradt katholikusokat megtartsa vallásukban. Az ő közbenjárására 1586-ban újra betelepítették a jezsuitákat és

nekik adták a turóci prépostságot. Eleinte ezeknek sem volt nagy befolyásuk, mert a turóci prépostság székhelyén, a jelentéktelen és félreeső Znióváralján nyitottak iskolát, de 1598-ban Vágsellyére, a prépostság egyik birtokára helyezték át kollégiumukat s attól kezdve lángbuzgalmu magyar kath. férfiakat neveltek. Mindinkább gyarapodott azoknak a papoknak és püspököknek is a száma, akik a papnevelőkben rendszeres theologiai oktatásban részesültek s a protestantizmus tételeinek cáfolásában nagy jártassággal birtak. Ilyen volt különösen gr. Forgách Ferenc, akit nagybátyja, ugyancsak Forgách Ferenc, váradi püspök magához vett s Rómában képeztetett. Innen visszatérve 1587-ben veszprémi, 1596-ban nyitrai püspök lett.

A kath. vallás hódításai.

Rudolf uralkodásának utolsó éveiben a fegyveres hatalom lassan-lassan kihullt a protestánsok kezéből, mert a tizenötéves törökháború alatt a fővezérek helyét csupa katholikusok foglalták el, nevezetesen Pálffy Miklós, Schwarzenberg Adolf, utóbb Basta György és Belgiojoso Jakab. A felfogadott zsoldos katonaság sem állott, mint régen, protestánsokból, hanem jórészben kath. olaszokból, spanyolokból és vallonokból. Ezekre támaszkodva a király kezdte kiszorítani az ország főhivatalaiból a protestánsokat s kezdte a katholikusoknak visszaadatni a kétségtelenül katholikusoktól épített templomokat. Részint ez okból, részint tanulmányozás és meggyőződés alapján 1600. után megkezdődött egyes protestáns főuraknak, mint például Thurzó Kristófnak, Forgách Zsigmondnak visszatérése a kath. vallásra, ámde a békés átalakulást Bocskay felkelése egyszerre meghiusította.[182]

Erdélyi vallásfelekezetek.

1564—1604-ig Erdélyben is nagyfokú vallásügyi változások történtek. Mindjárt 1564-ben a reformátusok végleg elváltak az ágostai evangélikusoktól. Két

év mulva a református vallásnak veszedelmes ellenfele támadt az unitárius vallásban. E vallás elvetette a Szentháromságról szóló hittételt, Jézus istenségét s a régi szertartásokból jóformán semmit sem hagyott meg. Blandrata György, János Zsigmond fejedelem udvari orvosa ismertette meg e vallás tételeit az erdélyiekkel s megnyerte az ifjú fejedelmet, aztán udvarának főembereit: Mihályi Csáky (helyesebben Csák) Mihály kancellárt, Békés Gáspárt s a papság közül különösen Dávid Ferencet, aki kolozsvári pap s előbb ágostai evangélikus, utóbb református szuperintendens volt. Az 1566-iki erdélyi országgyülés ebben az országrészben az utolsó katholikus papi testületet, a váradi káptalant is megsemmisité, jószágait a fejedelemnek juttatá, 1568-ban pedig az unitáriusoknak vallásszabadságot adott. A vallási gyülölet nagyfokra hágott ekkor ebben az országrészben. A váradi káptalanra vonatkozó határozatot erőszakoskodva hajtották végre, Szent László maradványait széjjelszórták, a görög-keletiekre protestáns püspököt erőszakoltak. A reformátusok és unitáriusok 1568-ban Gyulafehérvárott, 1569-ben Nagyváradon dühös vitatkozásokat tartottak. A fejedelem példájára az erdélyi főurak s az előkelőbb székelyek unitáriusokká lettek.[183]

Unitáriusok.

Báthory István.

A kath. vallás az erdélyi fejedelemségben veszve látszott. Csak a Kraszna-megyében lakó somlyai Báthory-család, a Bihar-megyében lakó Toldy-család, és Telegdy Mihály, továbbá a székelyek keleti része maradt hű a kath. valláshoz. A veszedelem tetőpontján János Zsigmond 1571 márc. 14-én meghalt s helyébe az erdélyi rendek somlyai Báthory Istvánt választották fejedelmükül. E nagylelkü fejedelem annak ellenére, hogy a német császári udvar őt tömlöcbe vettette és Miksa király az ő ellenfelét, az unitárius Békés Gás-

párt pártolta, hű maradt katholikus hitéhez s lassan-lassan kivitte, hogy a katholikus vallás iránt táplált gyűlölet enyhült. Midőn 1576-ban Lengyelország királyává lőn, ott megismerkedett a fáradhatlan és tudós jezsuita atyákkal s addig fáradozott, mig kieszközölte, hogy azok 1579-ben Erdélyben letelepedhettek. Nekik adatta a kolozsmonostori apátságot, úgy hogy a jezsuiták Kolozsvárott iskolát állítottak fel s azonkivül Gyulafehérvárt és 1584 óta Nagyváradon végezhették a kath. istentiszteletet, taníthatták a katholikusokat. Jezsuiták Erdélyben.

A jezsuiták sikeres működése felkelté az erdélyi protestáns rendek irigységét és azért Báthory István halála után 1588-ban csak oly föltétel alatt egyeztek bele a 16 éves Báthory Zsigmond nagykorusításába, hogy a jezsuitákat száműzi. 1594-ben Báthory Zsigmond szakított a török alattvalósággal, Rudolf királylyal kötött szövetséget, megsemmisíté a török pártot és ekkor visszavonatta a jezsuitákról szóló törvényt is. A jezsuiták tehát újra elfoglalták állomásaikat Kolozsvárott, Nagyváradon és Gyulafehérvárt és bár tizenhárom év mulva újra ki kellett költözniök és közben is sokszor üldözést kellett szenvedniök, működésük az erdélyi fejedelemségben éppen nem veszett kárba. Fellelkesítették s felbuzdították a kath. főurakat s népet, fellelték és felnevelték a magyar katholikus egyház halhatatlan emlékü védőjét, Pázmány Pétert. Maga Báthory Zsigmond az ő könnyelműségével tengernyi vészt okozott ugyan Erdélynek és az erdélyrészi katholikusságnak, de annyit mégis elért, hogy egy pár katholikus főuri családot felemelt. Ezek, nevezetesen a Korniss, Jósika, Mindszenthy és Keresztúry családok ezentúl erős támaszai maradtak a katholikus vallásnak.[184] Báthory Zsigmond.

Vallásfelekezetek a hódoltságon.

A török hódoltságban az ágostai evangelikus vallás ez időszakban egészen háttérbe szorult, ellenben a református vallásnak itt is erős ellenfele támadt az unitárius vallásban. Ennek hirdetői bejárták a nagy magyar alföldet és Baranya vármegyét és sokhelyütt unitárius hitközségeket szerveztek. A gyűlölet a reformátusok és unitáriusok közt oly nagy fokra hágott, hogy több helyütt a templomokban véres verekedéseket rendeztek, Baranya megyében pedig az egyik unitárius hithirdetőt, Alvinczi Györgyöt felakasztották.[185] Legsajnálatraméltóbb volt a török hódoltságban a nagyszámú katholikusok helyzete, mert ezek katholikus magyar papokat sehonnan sem kaphattak. Mikor 1587-ben Sziszeki Márk nevü jezsuita a Kőrös-Marosközén megjelent, az itt tengődő katholikusok ugy fogadták, mint az égből leszálló angyalt. A temesváriak pedig egyenesen a római pápánál könyörögtek kath. papért. A Buda-vidékén lakó, mintegy huszezer katholikus 1584-ben szintén odafordult.[186]

1581-ben Ragusai Bonifác stagni (stani) püspök, mint apostoli látogató járta végig Magyarország déli részeit. Tanította, vigasztalta, bérmálta az elhagyott *katholikusokat. Megfordult Pécsett is és eljutott Temesvárig, de itt azután meghalt. 1585-ben a temesvári* olasz pap Lorettóba zarándokolván, a Kőrös-Maros-közén lakó simándi és pélyi katholikusok általa újra kérik a pápát, hogy küldjön kath. papot.[187]

A tizenöt éves háboru alatt azonban számos dunamenti kath. község elpusztult, maga a kalocsai székesegyház is teljesen megsemmisült.

IV. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok

1604-től 1621-ig.

Katonai önkényuralom.

Az 1600—1604-ik években Magyarország súlyos katonai kormány igája alatt nyögött. A folytonos háborúk alatt a rettentő adó és élelemszolgáltatás miatt a nép nagy nyomoruságba jutott és így szivesen fogadott akárkit, aki neki enyhülést igért.

Erdély és a tiszántuli részek állapota meg éppen szerencsétlen volt. Az erdélyi és tiszántúli magyar urak semmikép sem akartak belenyugodni abba, hogy az erdélyi fejedelemséget idegenek kormányozzák. Visszatértek tehát a törökbarát politikához és arra törekedtek, hogy Erdélyt török segítséggel Rudolf királytól visszahódítsák. Székely Mózesnek 1603-iki ilynemü vállalkozása kudarcot vallott. Hívei a törökökhöz menekültek. Ezek 1604-ben céljuk elérése végett Bocskay Istvánhoz, Báthory Zsigmond nagybátyjához folyamodtak s az erdélyi fejedelemséget török fennhatóság alatt Bocskaynak ajánlották fel.

Bocskay felkelése.

Bocskay István Báthory Zsigmond idejében az erdélyi német-párt főembere vala. Ő kötötte meg a szövetséget Rudolf király és Báthory Zsigmond között és később is gyakran járt Prágában. Székely Mózeshez nem csatlakozott. Politikai multja tehát éppen nem biztathatta az erdélyi menekülteket. De Bocskay gazdag volt, 1604-ben bizonyos jószágok miatt a német katonatisztekkel összeveszett és igy hozzá fordultak. Mig Bocskay tétovázott, a király katonái Tótváradnál meglepték az erdélyi menekülteket s a zsákmányul ejtett levelek között találták Bocskayét is. Ekkor Bocskay saját fejének megmentése végett hirtelen felkelést szított, a hajdukat maga részére vonta s azokkal

Álmosdnál a királyi seregek egy részén győzelmet aratott. Ekkor a felkelés igazolására ürügyet és okot kellett keresni. Igy a valódi okokon kivül a vallásszabadság megsértését is ürügyül hozták fel és a katonai önkényuralom ellen indított háborút vallási háborúvá is tették.[188] A hadiszerencse Bocskaynak kedvezett, Magyarország nagy része meghódolt neki, kegyetlen hajdúi 1605. jún. elején Ujlaky Lajos veszprémi püspököt is megölték. Már ezt előzőleg Mikáczy Miklós váradi püspököt foglyul ejtették, megkinozták és a nagykereki várban rabul tartották. Szalatnaki György pécsi püspök is kezükbe jutott, de a lengyel király közbenjárására kiszabadult. A kalocsai érsek, Pethe Márton is kénytelen volt Szepesről elmenekülni. Egy kis házban elbujva mentette meg életét, de nemsokára bánatában meghalt.[189] Bocskay párthivei ekkor a vallási téren is roppant nagy követelésekkel léptek fel. E követelések közül némelyek, mint pl. a török kézben levő püspökségek be nem töltése, a jezsuiták számüzetése erős türelmetlenséget árulnak el. Minden kivánságukat nem érhették el ugyan, de azért az 1606. július 23-án kötött bécsi béke a római katholikus, ágostai evangélikus és református vallásnak teljes szabadságot biztosított. A bécsi békekötés idevonatkozó szakasza így hangzik: «Ő császári és királyi felsége a Magyarország területén lakó karokat és rendeket, összesen és egyenként, mind a főurakat és nemeseket, mind a szabad királyi városokat és a koronához tartozó kiváltságos mezővárosokat, továbbá a Magyarország véghelyein levő katonákat az ő vallásukban és hitükben sehol és sohasem háborgatja, se háborgatni vagy akadályozni nem engedi, hanem az előbbmondott karoknak és rendeknek vallásuk szabad használata és gyakorlata megengedtetik, azonban a római katholikus

Bécsi béke.

A protestáns vallások szabadságának becikkelyezése.

vallás sérelme nélkül és úgy, hogy a római katholikusok papsága, templomai és gyülekezetei érintetlenek és szabadok maradjanak. A zavarok idejében elfoglalt templomok és javak kölcsönösen visszaadassanak.»

Megvetvén ekkép lábukat a protestánsok, arra törekedtek, hogy vallási jogaikat mindinkább kiszélesítsék s magukat elfoglalt állásaikban megerősítsék. Ezt elérték az 1608. novemberi országgyülésen, mert előzőleg Mátyás főherceget és királyi helytartót erősen támogatták abban, hogy Rudolfot a magyar királyságról Mátyás javára lemondassák.

A protestáns vallások jogainak kiterjesztése.

II. Mátyást ekként lekötelezvén, az 1608-iki novemberi országgyülésen kivitték azt, hogy nemcsak bevették a bécsi békét az országgyülés cikkelyei közé, hanem a szabad vallásgyakorlatot kiterjesztették a közönséges városokra és falvakra is. Azonkivül törvényesen is kimondották, — ami tényleg több helyütt úgy is megvolt már, — hogy a protestánsok külön szuperintendenseket választhattak és így a katholikus püspökök joghatósága alól felszabadultak.[190]

Az ág. evangelikusok szervezkedése.

E szabadsággal élvén, a protestánsok zsinatokat tartottak és szuperintendenseket választottak. Különösen nevezetesek voltak ezek közül az 1610. márciusban tartott zsolnai és az 1614. januárban tartott szepesváraljai zsinatok. Az ágostai evangélikusok ekkor állottak hatalmuk tetőpontján. Egymásután két nádort választottak közülük: Illésházy Istvánt és Thurzó Györgyöt. Ezek az országos ügyeken kivül felekezetük érdekeit is előmozdították.[191]

De a katholikusok sem voltak tétlenek. A főpapság, élén Forgách Ferenc most már esztergomi érsekkel sikertelenül tiltakozott ugyan az 1608-iki törvények ellen, azt sem birták megakadályozni, hogy a

jezsuitáktól ingatlan vagyonaikat el ne vegyék, de másrészről tudományos és vallási téren a magyar katholikus papság az 1608—21. években nagy győzelmet aratott. E győzelem főkép Pázmány Péternek tulajdonítható.[192]

Pázmány Péter.

Pázmány 1607-ben másodszor tért vissza Magyarországba s egymás után írta világos, meggyőző erejü könyveit a hitujítók ellen. 1609-ben egyszerre három műve jelent meg. 1613-ban pedig kinyomtatá az «Igazságra vezérlő Kalauz» c. hatalmas munkáját s abban a katholikusoknak vallásuk védelmére éles fegyvereket, a protestánsoknak a megtérésre meggyőző okokat szolgáltatott. Erre a magyar protestánsok nem tudtak felelni, a külföldről 8 év mulva érkezett felelet hatás nélkül maradt. Zsinatok tartása, jeles egyházi szónoklatok és ájtatos könyvek nyomtatása által is nagyban fáradoztak a katholikusok, hogy a hitbuzgóságot fellendítsék. A főurak közül erre számosan visszatértek a kath. egyházba, úgy hogy 1618-ban az országgyülésen a katholikusok már többségben voltak és jelentékeny eredményt értek el.

Az 1618-iki vallásvita.

1608-ban, mint láttuk, kivitték a protestánsok azt, hogy a falvak és mezővárosok lakosai is szabad vallásgyakorlatot nyertek. Ennek következtében a kath. főurak már nem tehettek úgy, mint a protestantizmus kezdetén a protestáns fejedelmek és főurak s nem kényszeríthették alattvalóikat a saját vallásuk elfogadására. Mindamellett 1608-ban a protestánsok megfeledkeztek a falvakban és mezővárosokban levő templomokról. 1618-ban tehát azt akarták kivivni, hogy az ilyen protestáns falvak és mezővárosok részére a vallásgyakorlat a templomokkal együtt biztosíttassék. Ez azonban a beleütközött az akkori magyar magánjogba. Ez annyit jelentett volna, hogy egy-egy

protestáns falu vagy mezőváros a templommal a földesúr akarata ellenére is rendelkezik, holott a jobbágyok még saját telkükkel sem rendelkezhettek szabadon, mert minden a földesuré volt. A földesurak voltak a templomok kegyurai, a templomok felett csakis ezek rendelkezhettek. A protestánsok tehát nem tudták szándékukat kivinni s a maguk birtokán ők is a templom urainak tartották magukat.

Bethlen Gábor támadása.

Nemsokára azonban úgy látszott, hogy a protestánsok nemcsak a templomokat veszik el, hanem az egész kath. egyházat kiirtják Magyarországból. A külföldi események, kivált a csehek lázadása s az a remény, hogy Csehországból protestáns királyság lesz, nem maradtak hatástalanul a magyarországi protestánsokra sem. Bennük is feltámadt a vágy, hogy Magyarország protestáns királyt kapjon. Alkalmas emberük is volt erre Bethlen Gábor személyében. Ürügyül a felkelésre most is a vallást, nevezetesen a protestánsok vallásszabadságának megsértését használták fel.[193]

A kassai vértanúk.

Bethlen Gábor 1619. nyarán először mindenféle ajánlatokkal áltatta a királyi udvart, augusztus végén pedig egyszerre megindult a magyar király ellen. A Magyarországon felkészült protestánsok és főurak tárt karokkal fogadták, a király pedig teljesen készületlen volt. 1619. szeptember 3-án Rákóczy György, Bethlen Gábor egyik vezére elfoglalta Kassát. A feladáskor kikötötték az összes, tehát köztük a kath. lakosok sértetlenségét is, de a már előzőleg rajongásig feldühösített kálvinista hajduk a feltételt nem tartották meg. Éppen akkor Kassán tartózkodott Kőrösy Márk esztergomi kanonok, továbbá két jezsuita: Pongrácz István és Grodecz Menyhért. Ezeket, mivel vallásukat el nem hagyták, megkinozták és szept. 7-én megöl-

ték.[194] A jászói monostorban Szécsy György emberei kegyetlenkedtek a kath. papokkal. Az odamenekült egri kanonokok egy részét felkoncolták, Majthényi László szerémi püspököt pedig megverték. Ezáltal nyilvánvaló lett, hogy mi vár a kath. püspökökre és papokra és azért a püspökök mind Bécsbe, vagy Győrbe menekültek, Bethlen pedig az ország legnagyobb részét ellenállás nélkül elfoglalta. Az egyházi javakat saját céljaira forditotta s az ő pártfogása alatt a protestánsok a katholikusoktól számos templomot elfoglaltak.

A besztercebányai sérelmes végzések.

Bethlen ekkor hozzálátott, hogy magát Magyarország királyává választassa. Az 1619. dec. végén tartott pozsonyi országgyülésen már közelállott céljához, de ekkor őt Homonnai Drugeth György Lengyelország felől megtámadta s így 1620. szept. 20-ig fegyverszünetre lépett a királlyal. Ez idő alatt július és augusztus hónapokban Besztercebányán országgyülést tartott. Ezen az országgyülésen az odagyült, jórészt protestáns rendek a kath. egyházra nézve roppant sérelmes törvényeket akartak alkotni. Az egyházi javakat kincstári jószágokká nyilvánitották, egy részét elosztogatták, három kivételével az összes püspökségeket megszüntették, a káptalanokból csak hetet hagytak meg, azokat is csak azért, mert hiteleshelyek voltak. 1620 augusztus 25-én Bethlent magyar királylyá választották, de ez addig halasztotta megkoronáztatását, mig bekövetkezett a fehérhegyi csata, a csehek tönkretétele, másrészről a török elfoglalta Vácot s így a törökbarátság veszedelmessége kitünt. Ezek miatt Bethlen kénytelen volt alkudozásokba bocsátkozni. Ezek hosszas folyama alatt először Thurzó Imre és Szécsy György protestáns főurak, később a kath. főurak is elpártoltak Bethlentől s a király hűségére

tértek vissza, úgyhogy Bethlen 1621. végén Nikolsburgban bizonyos (ő szerinte gyalázatos) feltételek alatt kénytelen volt békére lépni. E békekötésben a protestánsok új vallásügyi követelései nem teljesíttettek, hanem a vallásügy abban az állapotban maradt, amint azt az 1606-iki bécsi békekötés és az 1608-iki országgyülés szabályozta.[195] A nikolsburgi béke.

Az erdélyi fejedelemségben e tizenhét év alatt a református vallás, ha jogilag nem is, de tényleg államvallássá emelkedett. Mind Bocskay, mind utóda: az öreg Rákóczy Zsigmond fejedelem református voltak. Báthory Gábort 1607-ben a kálvinista hajduk egyenesen oly kikötéssel emelték a fejedelemségre, hogy a református kivül minden más vallást lassanlassan megszüntessen. Mindamellett a göncruszkai Kornis, Béldy, Szilvásy, Sarmasági, Kálnoky, Kamuthy és Mindszenthy főuri családok katholikusok maradtak. Báthory utóda alatt azonban elérték a reformátusok, hogy 1618-tól kezdve a fejedelem udvari papja egyuttal a reformátusok püspöke, a fejedelem egyházi tanácsadója s így vallási tekintetben jóformán az egész fejedelemség főpapja vala. Őalája tartozott a gör. keletiek Gyulafehérvárott lakó püspöke is. Erdély vallási állapota.

Hogy Bethlen Gábor a ref. vallást még jobban előmozdította, mint az erkölcstelen és részeges Báthory Gábor, az természetes. Az erdélyi városokban, mint például Dés, Kolozsvár, Torda, Enyed a református magyar polgárság elszaporodván és meggazdagodván, ez időszakban a ref. vallás bennök erős iskolai és egyházi központokat nyert.

A katholikusok jezsuita tanítóiktól 1607-ben megfosztatván, szegényül, elhagyatottan nyomorogtak. Püspökök helyett helytartók kormányozták őket.[196]

Szlavoniában a rendek 1604. júl. 5-én elfoglalt

Szlavonia vallási állapota.

álláspontjuktól nem tértek el. Elfogadták ugyan a bécsi békekötést, de annak a pontnak a kivételével, amely a protestánsoknak vallásszabadságot biztosít. (1608. szept.) Később minden szlavon nemest felhatalmaztak a protestáns hithirdetők elfogására és az elfogottak megítélésével a zágrábi püspökön kivül a bánt bizták meg.[197]

A török hódoltságban a vallásügyi állapotok nem változtak.

V. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok

1621-től 1670-ig.

Főurak visszatérése a kath. egyházba.

E csaknem félszázad alatt különösen a kath. vallás erősödött, anélkül azonban, hogy az ág. ev. és ref. vallásokat elnyomta volna. Bethlen Gábor 1623-iki és 1626-iki sikertelen támadásai a kath. vallás terjedését meg nem akadályozhatták. A kath. vallásra való megtérések a főurak és nemesek soraiban feltartózhatatlanul folytak. Különösen nevezetes volt 1628-ban Thurzó Szaniszló, volt nádor fiainak: Thurzó Ádámnak és Mihálynak a. megtérése. Ez maga után vonta, hogy 1630-ban az egyik ág. ev. szuperintendens, Brunszvik Tóbiás is kath. lett. Dunántul 1625 körül Zrinyi György gróf tért vissza ősei vallására. 1630-ban gróf Batthyányi Ádám hagyta el a ref. vallást és lett katholikussá. Ezek példáját a dunántuli evangélikusok főoszlopa, gróf Nádasdy Ferenc is követte 1642-ben, ugy hogy Dunántul egyetlen prot. főur sem maradt. A dunáninneni részeken 1636-ban tért meg az akkor nagytekintélyü Jakussith család, ezt követték 1642. után az Illésházyak, Révayak, a tiszáninneni részeken a Perényiek, Barkóczyak. E megtérések elő-

mozditásában Pázmányon és utódain kivül oroszlánrésze volt egy világinak, gróf Eszterházy Miklósnak, 1625—1646 között Magyarország nádorának is, mert az ő buzgósága a többi főurakra nagy hatást gyakorolt.

Kath. tanítás és nevelés.

A főurak visszatérése a kath. vallásra az 1608-iki törvény után nem vonta volna magával alattvalóikat is, ha a kath. egyháznak nem lettek volna ugyanekkor tanult, buzgó főpapjai. A főuraktól átadott templomokban ezek világositották fel a népet és ezek birták rá, hogy ezrenként fogadják el a kath. vallást. De nagy gondot is forditottak ekkor a katholikusok a papok nevelésére és a világiak oktatására is. Egymás után keletkeztek a kollégiumoknak és akadémiáknak hivott főiskolák, papnevelők és gimnáziumok és mind az egyháziak, mind a világiak a vallásosság előmozditására nagy áldozatokat hoztak.[198]

Protestánsok harca a templomokért.

Másrészről azonban a protestánsok is mindent elkövettek, hogy elfoglalt állásukat megvédelmezzék. A szabad-királyi és bánya-városokban nem akarták megengedni a kath. istentiszteletet. Különösen pedig nem akarták kezükből kiengedni az 1526. előtt katholikusoktól épített, de aztán az ő kezükbe került templomokat. Eltekintve a vagyoni kártól, a templom elvétele sok emberben megrendítette azt a jóhiszemü meggyőződést, mintha protestáns létére sem szakadt volna el ősei vallásától.

Megkezdették tehát a protestánsok az országgyüléseken a harcot, hogy a katholikus főuraktól visszavett, egyideig protestáns kézben volt templomokat visszaszerezzék, vagy legalább azokat, melyek tényleg kezükben voltak, megtarthassák. Már 1635-ben számos panasszal állottak elő. 1637-ban még hevesebben sürgették, hogy a földesúr megtérése után

is protestánsoknak maradt jobbágyok templomaikat megtarthassák. Panaszaikat azonban az országgyülés többsége mindig elutasította, mert azok teljesítése a földesurak magánjogának sérelmével járt volna. Ez annyit jelentett volna, hogy a jobbágyok rendelkeznek a falu legfőbb telkével és épületével, holott még az a telek sem volt az övék, ahol személyesen laktak.

A földesurak magukénak követelték tehát a templomokat, mert azok az ő telkeiken állottak, mert azokat őseik építették, (a jobbágy robotja is az övék volt) s különben is ők voltak a kegyurak.

Amit nem tudtak elérni törvényes, békés uton, azt a protestánsok megint fegyverrel vívták ki.

I. Rákóczy György támadása.

Midőn III. Ferdinándot a svédek nagyon szorongatták, I. Rákóczy György felhasználta ez alkalmat saját hatalmának gyarapítására és egyuttal a protestánsok jogainak kiterjesztésére. 1644-ben többféle, hiábavaló ürügy alatt háborút kezdett. A háborúban nem hiányoztak a szomorú jelenetek és a felvidéken több szerzetes áldozatúl esett a protestánsok gyülöletének, de nagy, döntő ütközetek nem fordultak elő. III. Ferdinánd mindamellett kénytelen volt egyezségre lépni és az 1645. dec. 16-án aláirt linci békekötésben a protestánsok még nagyobb jogokat nyertek. Eszerint a főurak, nemesek és véghelyi katonák teljes vallásszabadságot nyertek a templomok, harangok és temetők használatával együtt. A jobbágyokat eddigi vallásukban háborgatni, a protestáns papokat elmozdítani tilos lőn és a sérelmeket a következő országgyülésen orvosolni kellett.

Az 1646-iki vallási viták.

Az országgyülés 1646-ban roppant heves vallási vitáknak szinhelye lőn. A túlnyomó részben kath. földesurak erősen védelmezték a templomokhoz való

jogaikat. A protestánsok ellenben azt óhajtották, hogy minden egyes községben azé a részé legyen a templom, amelyik ott többségben van. A protestánsok ama követelése, hogy Tót- és Horvátországba is beköltözhessenek, a tót- és horvátországi rendek részéről erős ellenmondást vont maga után. Végre is a király szerzett némi megállapodást a vitázó felek közt. A király úgy itélt, hogy a protestánsoktól követelt négyszáz templom közül kilencvenet a protestánsok csakugyan megkapjanak. Ahol nem kapták meg a templomot, ott telket kaptak és azon szabad volt templomot építeniök. A katholikus plébánosoknak eddig fizetett díjaktól felmentették őket. Aki e törvényeket megszegte, azt az alispán megbüntethette.[199]

A törvények végrehajtása abban az időben még mindig nagyon sok akadályba ütközött. Nemcsak egyes földesurak, hanem városok is ellenszegültek. Kassa városa pl. semmiképp sem akart a katholikusoknak és a reformátusoknak az istentiszteletre helyet adni,[200] sőt még az is megtörtént, hogy jobbágyok és szolgák, uraik pártfogásában bízván, mindenféle durva módon sértették a kath. vallást. Az ilyen dolgok azonban, valamint az 1662-ik országgyülés vallási vitái 1670-ig nagyobb változást nem idéztek elő.

A kath. vallás hódítása Tiszánninnen.

A tiszáninneni vallásügyi állapotokra nagy befolyást gyakorolt azonban II. Rákóczy György özvegyének, Báthory Zsófiának visszatérése a kath. egyházba (1661. aug. 15.). A reformátusok túlnyomó hatalma ettől kezdve e vidéken megszünt. Báthory Zsófia a sárospataki ref. iskolát természetesen nem támogathatta s ezért a sárospataki uradalomból addig ez iskolának járt fizetéseket megszüntette. Azonban fia, I. Rákóczy Ferenc 1669-ben politikai okokból ujra megadta.

Erdélyi vallásügy.

Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben ez időszak volt a református vallás aranykora. Bethlen Gábor hatalmas karja kiterjesztette a ref. vallás uralmát. Az Erdély északnyugati részén lakó unitáriusok csaknem mind beléolvadtak, püspökei egyúttal a fejedelem udvari papjai voltak s e réven a többi vallások felett hatalmat s tekintélyt nyertek. A gyulafehérvári, részben külföldi mesterektől vezetett főiskolában erős oszlopot kapott és Bethlen Gábor azzal, hogy az összes református papokat és családjaikat nemesekké tette, szívós, összetartó testületet alkotott számukra.

I. és II. Rákóczy György éppen olyan buzgó pártolói voltak a református vallásnak, mint Bethlen Gábor. Fejedelmi hatalmukat is latba vetették a felmerült viszályok lecsillapításánál és ekként egységes, népes, bár Kálvin tételeivel éppen nem egyező, mert főpapi s fejedelmi hatalmon alapuló egyházat tartottak fenn. I. Rákóczy György neje, Lórántffy Zsuzsánna a sárospataki főiskola gazdagításával és jeles tanítók meghívásával nevelte a református vallás erejét. Családi jószágaik gyarapítása végett II. Rákóczy György a Báthory család utolsó sarját, Báthory Zsófiát vette nőül, de ennek természetesen előbb reformátussá kellett lennie. De ugyancsak II. Rákóczy György nagyravágyása és nyakassága utóbb, 1657 után nagy sebet ütött a református valláson. Az 1657—63-iki harcokban tömérdek főuri hive veszett el, a törökök és tatárok számos egyházát felégették, gazdagságát jóformán megsemmisítették és fejedelme egészen a török gyámsága alá került.

A katholikusok megmaradtak régi, szorongatott helyzetükben, de 1615-ben az erdélyi országgyűlés a kolozsmonostori, tövisi, udvarhelyi és szilágysomlyói templomokat mégis visszaadta nekik. 1625-ben

Bethlen Gábor megengedte, hogy Karánsebesen két jezsuita működhessen. Ezen felbátorodva a jezsuiták világi papok ruhájában elmentek Kolosmonostorra és Székelyudvarhelyre is és végezték a lelkipásztori teendőket, megnyerték a kath. vallásnak a Haller, Gyulaffy, Petky családokat. De 1653-ban ujra kitiltotta őket az országgyűlés. A katholikusok azt, hogy valódi püspökük legyen, nem érhették el, sőt I. Rákóczy György azt sem engedte meg, hogy a magyar királytól választott erdélyi püspök helytartót nevezzen ki Erdélybe. Ennélfogva az apostoli szentszéknek kellett időnként apostoli helytartókat küldenie. Ezek azonban az ország viszonyait nem ismerték jól és így kellő sikert nem érhettek el. A jezsuiták az egész országból, egyes városokból pedig az összes katholikus papok ki voltak tiltva. A jezsuiták tehát csak mint világi papok mentek néha a kath. papság segítségére. Főiskolát a katholikusok nem tarthattak és így kellő számú, tanult papot nem nevelhettek.

Az ágostai evangelikusok közt semmi, jelesebb változás nem történt. Az 1657—63-iki háborúkban az ő számuk is megapadt.

Az unitáriusok, mint említők, a reformátusokkal szemben nagy tért veszítettek. 1622-ben Háromszéken egyszerre 62 gyülekezet tért át a református vallásra. 1638-ban a kolozsvári unitáriusok közt támadt viszályt I. Rákóczy György szüntette meg Désen a dési complanatióval. Ez útját állotta a további újításoknak, de egyszersmind hozzájárult ahhoz, hogy a dobokai és belső-szolnoki gyülekezetek a reformátusokkal egyesültek.[201]

Erdélyi anabaptisták.

Két új vallásfelekezet is tarkította ez időszakban Erdélyt. Az egyiket, az anabaptistákat maga Bethlen Gábor honosítá meg. 1621-ben telepíté át őket, mint

kézműveseket a nyitramegyei Sasvár környékéről és Alvincen adott nekik helyet. Kieszközölte számukra a vallásszabadságot is.[202] A másik vallásfelekezetet Eőssy András alapította ugyan, de tulajdonkép Bethlen Gábor kancellárja, Péchy Simon, Eőssy veje, szervezte és erősítette meg az udvarmegyei Szenterzsébeten. Ennek követői az ószövetségi törvényt, pl. a körülmetélést kötelezőnek tartották és mivel ekként vasárnap helyett szombaton ünnepeltek, szombatosoknak hívták őket. A Rákóczyak idejében nagy üldözéseknek voltak kitéve és azért az unitáriusok újra kizárták őket maguk közül, a királyi ügyész pedig kereset alá fogta őket.

Szombatosok.

Az elítélteket a fogarasi várban a vársáncok készítésére használták. Péchy Simon is börtönbe került, 1640-ben meghalt és hivei csak titokban lappanghattak.[203]

Vallási állapotok Szlavoniában.

Szlavoniában a főurak és nemesek a ker. kath. vallás védelmét nagyon szivükön viselték. Most már nemcsak a protestáns hithirdetők beköltözését igyekeztek megakadályozni, hanem egyáltalában bármely protestáns vallású lakos betelepedését is lehetetlenné akarták tenni. Évégből 1628-ban kimondották, hogy protestáns vallásút szlavoniai lakossá fölvenni, protestáns vallásúnak ott házat vagy birtokot vásárolni nem szabad s a vett jószágot az ország javára el kell kobozni. Az 1646-iki országgyűlésen a protestánsok kisérletet tettek, hogy vallásszabadságuk Szlavoniára is kiterjesztessék, de indítványukat az országgyűlés többsége elvetette. Maguk a szlavoniai rendek 1649-ben az 1628-iki törvény teljes végrehajtása végett a megyei alispánokat megbizták, hogy az esetleg protestáns kézen levő jószágokat írják össze. Időközben a Sztubicán lakó és a szomszédvári uradalomban rész-

birtokos báró Malakóczy Miklósnak, az egyetlen s 1642-ben még ágostai evangelikus főurnak magva szakadt s így ekként bekövetkezett, hogy Szlavoniában más, mint katholikus földbirtokos nem volt.[204]

A török hódoltságban a keresztények a régi elnyomásnak voltak kitéve. Uj templomokat nem építhettek, a régieket is csak nagy birság árán javíthatták ki. A katholikusok különösen nagy szükségben és elhagyatottságban voltak, mert akkor is roppant kevés papjuk volt. Ferencrendi szerzetesek, négy-öt világi pap, négy-öt jezsuita éltek itt-ott közöttük. Kénytelenek voltak tehát licentiatusokkal megelégedni. Ezek oly nős, világi emberek voltak, akik a népet vasárnap összegyüjtötték, nekik az evangeliumot felolvasták, velök énekeltek és ami fő, szabadságuk (licentiájuk) volt a püspöktől a keresztelésre, esketésre és temetésre. Ezek is folyton életveszedelemben forogtak, mert ellenségeik a törököknél bevádolták őket. Ezek könnyen megbirságolták, vagy megölették őket. Maguk a katholikusok is iskolák nélkül, tudatlanságban nőttek fel s régi szokásaikhoz túlságosan és mereven ragaszkodtak. 1641-ben a jezsuiták a húsvétet az uj naptár szerint akarták megünnepelni, de ezért Pécsett saját hiveik bevádolták őket a török basánál és csak 1000 forint bírsággal, továbbá önkéntes kivonulásokkal menthették meg életüket. Nehezítette helyzetüket az is, hogy a magyar királytól választott püspök fenn akarta tartani joghatóságát az egykori püspökség területén, de mivel a török nem tűrte, hogy az ő országában idegen király alattvalója parancsoljon, az apostoli szentszék is kénytelen volt másképen gondoskodni a hívek kormányzásáról. Évégből 1624-ben szendrei, másként szemendriai, Nándorfehérvárt (Belgrádon) lakó püspö-

A törökhódoltságban.

köt nevezett ki s egyúttal őt Magyarország déli, török uralom alatt álló területére (Szerémség, Duna-Tiszaköze, Temesköz, Pécs vidéke) nézve apostoli helytartóvá tette. Mivel ily óriási területen az apostoli helytartó ritkán fordulhatott meg, (1650-ben azonban feljött egész Gyöngyösig), azért ez is nagyobb helyeken megbizottakat tartott. Igy történt, hogy néha a pécsi papnak kétfelül is kellett joghatóságot nyernie, a magyar püspököktől és az apostoli helytartóktól. Még így is megtörtént, hogy 1630 körül papok hiánya miatt a szerémmegyei Ruma és még 8 körülötte eső kis falu gör. keletivé lett. A Tisza mentén ez időben majd mindenütt, az Al-Dunánál sok helyütt kath. községek állottak. Dunántúl Szebény és Pécs környékén laktak katholikusok. A Dráva—Száva közén pedig különösen nevezetes volt Németi (most Nemci) község hires búcsújáró templomával.

Ezenkivül az apostoli szék boszna-diakovári püspököket is nevezett ki s 1624-től kezdve azokra bizta a Dráva—Szávaközi, a mai Verőce és Pozsega megyékben lakó katholikusokat. E boszna-diakovári püspökök legnagyobb része a Pozsega megyei Velikán, az ott levő ferencrendi kolostorban lakott, a híveket pedig a boszna-tartománybeli ferencrendiek gondozták. Hires kolostoruk volt ezeknek Nasicon (a régi Nekcsén) is. 1637-től 1641-ig a szemendriai és boszna-diakovári püspökséget egy püspök kormányozta, de 1641-ben újra szétválasztották őket.[205]

A reformátusoknak a török hódoltságban két szuperintendensi kerületük volt. Egyes szeniorátusuk azonban pl. a makai, a tiszántúli, erdélyi fejedelemséghez tartozó szuperintendens alatt állott.

VI. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok

1670-től 1686-ig.

A Wesselényi-féle összeesküvés.

Gyökeresen megváltoztatta Magyarország vallásügyi viszonyait az 1670-ben felfedezett, szerencsétlen Wesselényi-féle összeesküvés.

Azt a rettenetes elkeseredést, amely a magyar nemzetet 1664 után a vasvári békekötés miatt elfogta, értjük. De azt a végzetes politikai ballépést, hogy Magyarország függetlenségének kivívására a törökkel akartak szövetkezni s annak magyar várakat átadni, nem menthetjük. Az idők akkor a korlátlan önkényuralomnak kedveztek mindenütt s ennek az önkényuralomnak a pártolói, a bécsi kormányférfiak, a magyarok politikai ballépését felhasználták ama tételük igazolására, hogy Magyarország eljátszotta összes alkotmányos jogait s ezentúl csupán királyi rendeletekkel, tetszés szerint igazgatandó.

Ez önkényuralom megerősítésére Spork tábornok vezetése alatt erős, idegen sereget küldtek be Magyarországra 1670 tavaszán, birtokukba vették az összes várakat és nagyobb városokat.

Az a tétel, hogy Magyarország összes alkotmányos jogait eljátszotta, vonatkozott az 1606, 1608, 1647. években alkotott vallási törvényekre is s ennélfogva a királyi- és bánya-városokban, a földesurak, pedig jószágaikon tetszésük szerint újra rendezhették a vallási ügyeket s a protestánsokat eddig birt jogaiktól, templomaiktól megfoszthatták. Annak igazolására, hogy a király nem köteles türni Magyarországon a lutheránus és kálvinista vallásfelekezetet, Bársony György, szepesi prépost külön könyvet is irt.

Az 1670-ben felfedezett összeesküvés fejei túlnyomó részben katholikusok voltak. Az 1671-ben lefejezett összeesküvők közül pl. csak kettő volt protestáns, azok közül is az egyiket, Drábik Miklós lednicei morva-református lelkészt nem vallásáért ítélték el, hanem sületlen jóslásaiért, melyeket a Habsburg-család végenyészetéről irogatott.[206]

A bujdosók.

Másrészt azonban az is tagadhatatlan, hogy az összeesküvők nagy sokasága protestánsokból állott. Ezeket tehát a bécsi kormányférfiak bizalmatlan szemekkel tekintették. Viszont a protestánsok is vallási jogaik eltörlése miatt a kormány férfiai, katonái, hivatalnokai iránt szivükben nagy elkeseredést táplálták s gyűlöletüket az intéző kormányférfiakról átvitték hittársaikra, a katholikusokra is. Igy történt, hogy 1672-ben a bujdosók részéről megindított háború egyúttal vallási háborúvá is vált. A kurucoknak nevezett bujdosók és társaik a tiszáninneni részeken a katholikusokat mint királypártiakat hevesen üldözték, papjaik közül kilencet megöltek, számosat kiraboltak és állomásaikról elűzték. Maguk a protestáns papok közül is többen leszállottak tanítószékeikről s kardot fogva a felkelő harcosok soraiban küzdöttek. A királypártiakra nézve győzelmes győrkei csata után az idegen csapatok viszont protestáns papokra vadásztak részben azért is, hogy a bujdosók fogságában levő kath. papokat kiválthassák. Az északnyugaton lakó protestánsok elkeseredését mutatja a nyitramegyei turolukai eset. E helység földesura, Bársony János itélőmester 1672-ben az új elmélet értelmében el akarta foglalni a templomot, de a felzendült lakosok őt megölték, testvérét, Bársony György szepesi prépostot és váradi püspököt meg-

Vallási háború.

verték és a többi velük jött személyt visszakergették.[207]

A pozsonyi rendkivüli törvényszék.

A györkei győzelem után a bécsi kormányférfiak a magyar alkotmányt teljesen felfüggesztették, kormányzóúl idegen embert rendeltek. Aztán pedig külön bíróságot állítottak fel Pozsonyban, hogy az összeesküvésben részes protestáns papokat megvizsgálják. E rendkivüli bíróság először 1673 szept. 25-én ült össze es harminckét protestáns elkészt idézett maga elé. Ezeket Majláth Miklós királyi ügyész azzal vádolta, hogy a király ellen szőtt összeesküvésben részesek, hogy a bujdosókat segítették, a katholikusokat rágalmazták és vallási jelvényeiket meggyalázták. A bíróság hűtlenségben és felségsértésben marasztalta el őket, de mindannyian kegyelmet nyertek oly feltétel alatt, hogy vagy kiköltöznek az országból, vagy pedig itt papi hivatalt nem viselve magánemberként élnek. Erre magukat írásban is kötelezték.

1673 végén Vittnyédy István hires protestáns ügyvédőnek hat (a protestánsoktól hamisnak hirdetett, de részben valódi) levele került a királyi ügyész kezéhez. Ezekből ő azt olvasta ki, hogy az összes protestáns papok és tanítók résztvettek az 1670-iki összeesküvésben. 1674 március 5-ére tehát a bíróság újra háromszázharminchat protestáns papot és tanítót idézett maga elé. Ezeket is elítélték, de a kevésbbé súlyos vétkesek mind kegyelmet nyertek oly feltétel alatt, hogy többé papságot nem vállalnak. Kétszázharmincheten az erre vonatkozó kötelezvényt aláírták. A nagyon vétkeseknek találtakat, számszerint 41-et, először halálra ítélték, de azután a halálbüntetést várfogságra változtatták. Egy darabig különböző várakban tartották őket fogságban, de aztán eladták őket a nápolyi királynak gályarabokul. Tényleg harmincan

jutottak gályarabságra (11 ág. ev., 19 ref. 1675 május 7.), de rövid idő mulva, 1676 januárjában Ruyter Mihály, hollandiai tengernagy kiváltotta őket. A még netalán várfogságban maradtaknak 1676 márc. 20-án I. Lipót kegyelmet adott. A kötelezvények aláírói vagy külföldön vagy hazánk török hódoltság alatt levő részein nemsokára újra hivatalhoz jutottak.[208]

A kettős itélet és a mindent elnyomó katonai hatalom hatása alatt a király és a földesurak könnyen vették vissza a volt kath. templomokat tartozékaikkal együtt. Kassa, Bártfa, Lőcse, Sopron és a bányavárosok sok ideig protestáns kezekben volt templomai most visszakerültek s velök együtt a hivek ezrei is.

A protestáns megtorlás.

De csakhamar rémes visszatorlás következett. 1678-ban Thököly Imre állott a bujdosók élére és oly szerencsével harcolt, hogy először az ország északkeleti részét, majd 1682-ben az ország nyugati részét is elfoglalta s 1684-ig kezében tartotta.

1678-tól 1684-ig a kath. egyház hallatlan sokat szenvedett. Már 1681-ben az országgyűlésen a katholikusok nagyobb és borzalmasabb sérelmekkel állottak elő, mint a protestánsok. Nemcsak a visszafoglalt templomokat vették ujra birtokukba a protestánsok, hanem valóságos irtóháborút indítottak a kath. papok ellen. Megölték többek közt Dobisz István esztergomi kanonokot, Konaczki Tamás bodafalvi, Bohus György mosóci, Csernely Tamás puchói, Hunkai György ratkai (Gömör m.), Csepellényi György füzéri plébánost és még 16 eszterom-egyházmegyei papot. Megraboltak és megvertek 47 plébánost és szerzetest, száműzetésbe volt kénytelen menni 23 plébános. A 41 rabságra itélt protestáns papért és tanítóért tehát 22 kath. pap szenvedett halált, hetven kinzást, fogságot és megraboltatást.[209]

A vallási béke helyreállítása.

A pápai követ és a külföldi viszonyok arra késztették a bécsi kormányférfiakat, hogy Magyarországon a felkelést mielőbb megszüntessék. Ezért rászánták magukat, hogy felhasználják a békés eszközöket is. A békés eszközökhöz tartozott a protestánsok vallásgyakorlatának engedélyezése is. Evégből a király 1681-ben Sopronba országgyűlést hirdetett. Itt Eszterházy Pál nádorrá választatván, az ország alkotmánya helyreállítatott. Megkezdték egyúttal a vallásügyi viszonyok országgyülésileg történő rendezését. De egyrészről a protestánsok hallatlan nagy követelésekkel állottak elő, másrészről a többségben levő katholikusok, szenvedett sérelmeiktől ingereltetve, követelésük teljesítésére nem voltak hajlandók. A király tett ugyan némi engedményeket a protestánsoknak, de azok elégedetlenek maradtak s az engedmények törvényerőre való emelése miatt tiltakoztak. Tényleg az 1681-iki soproni országgyülés törvényei csak 1687-ben léptek életbe, mert addig a protestánsok jobban biztak Thököly fegyvereiben, mint Magyarország törvényeiben.[210]

Erdélyben e 16 év új vallásügyi állapotokat nem teremtett. A protestánsok 1672-ben tőlük telhetőleg segítették a bujdosókat, de azután visszavonultak.

A török hódoltságban sem változtak az állapotok. Azonban a váci püspöknek sikerült joghatóságát a törökökkel is elismertetnie és így 1675-ben egyházmegyéje papjait és licentiatusait Garamszentbenedekre hivta össze s ott velük zsinatot tartott.[211]

A vallási háború káros hatásai.

Az 1670—86. években dúló vallási viszályoknak sok szomorú és századokra szóló következménye lőn. Megszakítá, vagy legalább is nagyon bizalmatlanná tette a társadalmi összeköttetést a katholikusok és protestánsok között. A katholikus világi főurak

addig szivesen barátkoztak a protestáns urakkal, de most birtokaik megrablása és a katholikusokon elkövetett kegyetlenkedések őket is elidegenítették a protestánsoktól és kívánságaikat ép oly mereven elutasították, mint az egyháziak, protestáns jobbágyaikat éppen csak türték, protestáns tisztviselőket, iparosokat nem alkalmaztak.

Már maga az a körülmény, hogy a bujdosók éveken át portyázó háborut folytattak, elvadította a köznépet, de még inkább rajongóvá tette az, hogy papjaik és uraik belevonták őt is a vallási küzdelmekbe. Ettől kezdve szó sem lehetett arról, hogy egész községek a templommal együtt vallásukat is megváltoztassák, mert a nép rettentő gyülölettel fogadott minden kath. embert. Szobieszkinek Magyarországot a töröktől megszabadító lengyel katonáit ép oly kegyetlenül bántalmazták, mintha a magyar nép halálos ellensége lettek volna.[212]

A kath. nevelőintézetek kára.

A legnagyobb károkat a katholikus egyház iskoláinak, nevelőintézeteinek megsemmisítése által szenvedte. Mikor a Wesselényi-összeesküvés keletkezett, az esztergomi, nyitrai, egri egyházmegyék már szervezve voltak. Voltak papnevelőik, a jelesebb vidéki városokban gimnáziumaik, iskoláik, jeles tanítóik s mindezek fenntartására szép birtokaik vagy alapítványaik. Mindezek az 1678—84. években megsemmisültek vagy pótolhatatlan károkat szenvedtek. A jezsuitákat Kassa, Eperjes, Lőcse, Munkács, Besztercebánya, Selmecbánya városokból kiüzték, sőt még Gyönyösről is kikergették, pedig ott a török máskor megtürte őket. A prot. felkelők az iskolák és szerzetesek javait lefoglalták, a kamarai és megyei hivatalokból a katholikusokat elmozdították, sőt még a kath. főurak és főpapok jószágaiba is protestáns gazdatiszteket állí-

tottak. A katholikus iskolák romlása annál nagyobb szerencsétlenség volt, mert a következő évtizedben ezrével kellett volna küldeni a törököktől visszahódított területre tanult férfiakat és papokat, de emiatt nem voltak.[213]

Az önkényuralomnak az a tette, hogy a protestáns papokat százával fogta pörbe, de még inkább az a szerencsétlen lépése, hogy a várfogságra itélteket gályaraboknak eladta, fölkelté a külföldi protestánsok figyelmét is és mivel a franciákkal folytatott nagy háborúban a császár protestáns országokkal is szövetkezett, ez a körülmény alkalmat adott külföldi államok követeinek a felszólalásra. Ezáltal a magyarországi protestánsok mindinkább nagyobb bátorságra kaptak, mert a külföldi protestáns államokban bizakodtak.

A gyülöletes vádak.

Szomorú emléke végre az 1670—86-iki vallási viszálynak a hirhedt magyar átokminta. Ezt Lányi György, volt korponai ágostai-evangélikus gimnáziumi igazgató irta. Lányit 1674-ben a külön bíróság szintén elítélte, de midőn Nápoly felé vitték, útközben megszabadult, Lipcsébe menekült és ott a katholikusok iránt lángoló gyülölettel és elfogultsággal irta meg 1676-ban a «Narratio historica captivitatis papisticae» cimü művét. Ebben a 15—16-ik lapon egy költött, állítólag Magyarországon a protestánsok visszavételekor használt hitvallást közöl. Eszerint a visszatérőnek meg kellett volna átkoznia eretnek szüleit, tanítóit, sőt önönmagát is; meg kellett volna fogadnia, hogy a katholikus papot istentisztelettel fogja illetni és a Boldogságos Szüzet jobban fogja tisztelni, mint Krisztus Urunkat. De természetesen e hitvallás merő rágalom, mert Magyarországon sem használtak mást a visszatérők felvételénél, mint a trienti zsinat hit-

vallását, már pedig ebben a Lányitól felsorolt badarságokról szó sincs. Elég baj volt az a roppant elfogultság, amely kész volt hitelt adni Lányi rágalmainak s valónak tartani azt, hogy a magyar katholikus papság ezt az úgynevezett átokmintát használta volna. A magyar katholikus papság mind egyenként, mind összesen tiltakozott az átokminta ellen, (legutóljára 1822-ben a nemzeti zsinaton); de mégis több mint másfél századon át mindig akadtak olyanok, akik a katholikus egyház iránt való gyülöletet e magyar átokminta emlegetésével táplálták.[214]

VII. FEJEZET.

Országos vallásügyi állapotok 1686-tól 1711-ig.

A török uralom megdőlése.

Az isteni gondviselés úgy intézkedett, hogy a mohamedán török hatalom az 1683—97. években megtört, 1686. szept. 2-án hazánk fővárosa, Buda újra keresztény kezekbe került. A keresztény fegyverek győzelme vallási ügyekben is nagy változást idézett elő. Thököly kezéből kihullott a fegyver s azt protestáns magyar nem emelte fel többé.

A kath. egyház előtt az ország visszahódításával óriási tér nyílt meg. Esztergom, Kalocsa érsekei, Eger, Vác, Pécs, Várad, Diákóvár és Szerém püspökei visszakapták székhelyüket. Még a csanádi püspök is nyert egy kis darabot rengeteg megyéje területéből. Roppant nagy feladat volt már most az akkor élő püspökökre és papokra nézve a volt egyházi jószágok visszaszerzése, a püspöki székhelyek, az egyházmegyei központi hivatalok szervezése.

A töröktől visszafoglalt területeken ugyanis első sorban az udvari kamara emberei jelentek meg és

lefoglaltak mindent, még azokat a jövedelemeket is, amelyeket a püspökök a török uralom idején alattvalóiktól kaptak. Előbb minden jogot igazolni kellett s csak akkor, nagy nehezen vehették át tényleg a jószágokat. Még ekkor is meg kellett fizetniök a fegyverjog néven kivetett rendkivüli adót (a «ius armorum»-ot). Nyolc helyen kellett uj székesegyházat, papnevelőházat, iskolákat épiteni, káptalanokat, plébániákat szervezni. A török igától megszabadult katholikusokon kivül gondot kellett fordítaniok a kath. papoknak az idegenekre is, mert Pécs, Székesfehérvár, Esztergom, Nagyvárad, sőt maga Eger is megtelt különben igen szükséges és hasznos külföldi iparosokkal és ezeket a magyar kath. egyháznak kellett vigasztalnia, a magyarokkal megbarátkoztatnia és igy az egyesülést előkészítenie.

Kath. egyházi ügyek rendezése a visszahódított területen.

Nem csoda tehát, hogy a szerzeteseknek is ki kellett vonulniok kolostoraikból és segíteniök kellett a rettentő nagy paphiányon.

Az új állapotoknak megfelelően a királyi kormány 1690-ben és 1701-ben külön rendeletekkel szabályozta a kath. egyház jövedelmeit. Sajnos e rendeletek csak látszólag voltak kedvezőek a kath. vallásra. Igy a legfőbb jövedelmi forrást, a tizedet visszaadták ugyan az egyháznak, de kikötötték, hogy a tizedeket először is a királyi kincstárnak van joga kibérelni. Ez pedig a legjobb tizedeket kibérelte ugyan, de pl. a váci püspöknek 8000 forintot érő pestmegyei tizedeiért csak 800 forintot adott. A püspököknek és egykor katonák adására kötelezett apátoknak az összes tizedből gyült jövedelmük tizedét a királynak kellett fizetniök s ennek fejében a további katonatartás alól fölmenttettek. Az egykoron egyházi jószágok visszaszerzése végett a király a kamarai levéltárban levő irato-

kat kiadatta, de a felelősséget magára nem vállalta. A visszahódított részeken a király a katholikus földesuraknak kegyúri jogot s ennek fejében királyi haszonvételeket ajándékozott, de másrészről kötelezte a kegyurakat templomok építésére, plébániák alapítására és javadalmazására. A visszahódított részeken kegyurakká csakis katholikusok lehettek s azért a más vallású földesurak kötelesek voltak a kegyurságot kath. rokonaiknak átadni. Még e szabályozás mellett is tömérdek összeütközés támadt a püspökök és a kincstári tisztek között a birtokok elfoglalása és a tizedek visszatartása miatt, úgy hogy pl. Radnay Mátyás pécsi püspök, Olovoi Miklós diákóvári püspök éltük végét a kincstári tisztekkel való folytonos veszekedésben töltötték. Radnayt a bécsi kormány 4 évig fel is függesztette állásától s el is akarta mozdítani és csak az apostoli szék erős oltalma mentette meg őt a javadalomfosztástól.[215]

A protestánsok vallásügyei.

A protestánsokkal szemben, győzedelmes fegyverére támaszkodva, a kormány ép úgy járhatott volna el, mint 1670-ben, de most különböző okoknál fogva helyesebbnek találta a szelid bánásmódot. Különösen óhajtotta, hogy a magyar nemesség két nevezetes jogáról: a szabad királyválasztásról és az aranybullának fegyveres ellenállásra jogosító 31-ik cikkelyéről mondjon le. Ezt pedig nem lehetett volna elérnie, ha a protestáns nemességet újra elkeseríti. Evégből elhatározta a kormány, hogy nem erősíti ugyan meg az 1608-iki és 1647-iki törvénycikkeket, de megadja nekik mégis a soproni országgyülésen felajánlott, bár a protestánsoktól akkor visszautasított engedményeket. Ezt most a protestánsok elfogadták.

Igy lőnek az 1681-iki soproni országgyülési törvények 1687-től kezdve majd egy századon át a pro-

testánsok vallásgyakorlatára és az államhoz való viszonyára irányadók.

Ezek szerint a protestánsok szabad vallásgyakorlata megengedtetett ugyan, de csak a «földesúri jogok sérelme nélkül» és csak az 1681-iki 26-ik tc.-ben becikkelyezett helyeken. A számüzetésbe ment protestáns papok visszatérhettek, a kötelezvényt adók igéretük alól felmenttettek s újra vállalhattak lelkészséget. A protestáns főurak és nemesek a maguk számára istentiszteleti helyeket építhettek. A becikkelyezett helyek: Moson-, Sopron-, Vas-, Pozsony-, Nyitra-, Bars-, Trencsén-, Túróc-, Zólyom-, Liptó-, Árva és Szepes vármegyékben egyenként kijelöltettek. Az 1681-ben keresztény kézen levő húsz vármegyében az akkor tényleg birt templomokat megtarthatták. 16 véghelyen és a szabadkirályi városokban templomok építésére helyet nyertek.

A becikkelyezett helyek.

Alig pár évre az 1687-iki országgyülés után mindjárt kitünt, hogy a soproni törvények a gyorsan megváltozott állapotokra sok helyütt nem alkalmazhatók. Azért már 1691-ben és később 1701-ben királyi rendeletekkel kellett azokat módosítani és magyarázni. Az 1691. április 2-iki rendelet a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát egyedül a becikkelyezett helyekre szorította, de szabad volt a szomszéd falvak protestánsainak is odajárniok. A protestáns lelkészek is csak a becikkelyezett helyeken végezhettek lelkészi teendőket s a protestáns főurak vagy nemesek székhelyeiken csak magánistentiszteletet tarthattak prédikátor meghívása nélkül. Mivel az 1681-ben felsorolt véghelyek véghelyi minőségüket elvesztették, az 1701-iki rendeletben az ily helyeken s a visszahódított területeken a nyilvános vallásgyakorlatot a király eltiltotta s kimondja, hogy az 1681-iki engedmények

a visszahódított területre nem terjeszthetők ki, tényleg azonban kath. papok hiánya miatt az 1681-ben említett húsz vármegye területén a protestánsok vallásukat mindenütt szabadon gyakorolták.[216]

A vallásügy a Rákóczy-felkelés idején.

A megindult egyházi szervezkedést megakadályozta és hét-nyolc évre visszavetette a politikai okokból keletkezett Rákóczy-féle felkelés. E felkelés fővezérei és főemberei azonban majdnem mind katholikusok voltak, a seregek is részben katholikusokból állott. Ennélfogva e hatalmas mozgalom sohasem vált vallási háborúvá. Maga a kath. papság nem kötötte össze a kath. vallás ügyét a bécsi kormányférfiak ügyével. Nem hagyta el hiveit, hanem velük együtt csatlakozott a felkeléshez. Az egri püspök, Telekessy István és káptalana, a váci megyét kormányzó Berkes András nagyprépost, több esztergomi kanonok, Mérey Mihály szekszárdi apát, Bakó János váradi prépost, Sós Mátyás, a pálosok feje és mások beléptek a szövetkezett rendek közé. A Szepességben Zsigray János prépost elűzése után a szomorú emlékü Brenner János lőn Rákóczy-párti préposttá. Széchenyi Pál, kalocsai érsek és egyuttal veszprémi püspök, mint békeközvetítő szerzett nagy érdemeket. Kollonics Lipót esztergomi érsek s a fölkelést okozó önkényuralom egyik főtámasza, Keresztély Ágost szász herceg, győri püspök, Mattyasovszky László, nyitrai püspök s egyúttal kancellár, természetesen a bécsi udvarral tartottak.

A protestánsok természetesen nem mulasztották el az alkalmat vallásgyakorlatuk kiterjesztésére és templomaik visszaszerzésére. De a hazafias buzgalom mindkét részről mérsékelte az ellentéteket és így 1705 szeptemberében a szécsényi országgyülésen a katholikusok és protestánsok között a következő egyezség

jött létre: Az 1608-iki és 1647-iki törvénycikkelyeket újra elfogadták és megerősítették. Ennélfogva tehát a jobbágyok vallásgyakorlatát is biztosították. A vegyesvallású falvakban a templomot a többségnek ítélték oda, de a kisebbség is alkalmas helyet kapott s ott templomot építhetett. A protestánsokat felmentették a kath. szentszékek hatósága alól és az eskütételnél a Boldogságos Szűzet és a szenteket nem voltak kötelesek említeni.

A szerencsétlen ónodi gyűlés után azonban a szövetkezett rendek kormánya katholikusellenes irányban kezdett működni. A jezsuitákat több vármegye tiltakozása ellenére számüzte s a protestánsoknak mindinkább nagyobb befolyást engedett. Kevéssel azelőtt, 1707-ben az ág. evangélikusok felbátorodva, Rózsahegyen nevezetes zsinatot tartottak s abban az eddig náluk megmaradt kath. szertartásokat (gyertyák használata, a temetéseknél a kereszt elővitele, a latin ének stb.) eltörölték, egyházuknak új kerületi beosztást adtak.

Ezzel szemben a bécsi kormány is igyekezett a magyarokat az alkotmány igéretével visszahódítani. Evégre 1708-ban Pozsonyban országgyűlést tartatott, de a protestánsok itt sokat követeltek, a kormány pedig nem akart eltérni az 1681-iki és 1687-iki országgyűlések törvényeitől, ennélfogva célt nem ért.

Vallásügyek rendezése a szatmári béke után.

Nemsokára a pozsonyi országgyűlés után Rákóczy hadi szerencséje lehanyatlott, majd bekövetkezett a vesztett csatáknál is borzasztóbb döghalál és így 1711-ben a magyar nemzet kénytelen volt békére lépni és meghódolni a magyar királynak. A szatmári békekötés alkalmával azonban a vallásügyről csak azt határozták, hogy a király az ország elfogadott törvényeit a vallás dolgában meg fogja tartani, az ország törvé-

nyei, határozatai és cikkelyei szerint a vallás gyakorlását meg fogja engedni és a király szolgálatára visszatérők vallási sérelmeiket vagy Őfelsége, vagy az országgyűlés elé terjeszthetik. Látható ebből, hogy a szatmári béke az 1647-iki törvényt nem állította helyre és így a kormány minden törvényszegés nélkül az 1681. és 1687-iki törvények nyomán haladhatott a vallásügyek rendezésében.[217]

Erdélyi vallásügyek.

Erdély már 1686-ban meghódolt I. Lipótnak, de akként, hogy Apafy továbbra is fejedelem maradt. Ennélfogva a vallásügyben változás nem történt. A reformátusok továbbra is túlsúlyban maradtak. Méginkább megerősbült ez az állapot 1691-ben az u. n. «Diploma Leopoldinum» kibocsátása és kihirdetése után. Ezáltal maga a király biztosította a négy (róm. kath., ág. ev., ref. és unitárius) vallás szabad gyakorlatát, kinyilatkoztatá, hogy az elvett egyházi javakat, templomokat nem fogja visszakövetelni és az országot eddigi törvényeiben, állapotában fenn fogja tartani.

Ennélfogva a katholikusok megmaradtak régi elnyomott helyzetükben. 1693-ban a kolozsmonostori apátságot csak úgy kaphatták vissza, hogy azt 15.000 forintért a zálogból kiváltották. 1696-ban II. Apafy letétele után Illyés András erdélyi püspök képtelenségnek tartotta, hogy a magyar királytól kinevezett püspök a magyar királynak meghódolt országrészben ne működhessék s azért 1697-ben elment Erdélybe. De a jóformán csupa reformátusokból álló kormány a diploma betüszerinti értelmére hivatkozva kiparancsolta őt az országrészből. Mivel a volt püspökségi javak visszaadása lehetetlen vala, egyelőre a püspök, illetőleg helytartójának eltartására a király 1702-ben az alvinci uradalmat adta. Az 1698—1702-iki években roppant nagy mozgalmat idézett elő a görög-

keleti románoknak a kath. egyházzal való egyesülése. (L. a VII. szakaszt).

A további fejleményeket is megakadályozta a Rákóczy-féle felkelés. Ez annyiban is hatással volt Erdély vallásügyi állapotára, hogy mind a háború, mind az utána következő pestis leginkább a ref. magyarságot pusztította s így számbeli felsőségét megsemmisítette.[218]

Szlavóniára nézve az 1687-i országgyűlés 23-ik cikkelyével országos törvénnyé emelte, hogy ebben az országban más, mint katholikus vallású nem lehet birtokos. E törvény azonban csak a polgári közigazgatás alatt álló Zágráb, Varasd és Kőrös megyékben jutott érvényre, a Szlavóniához tartozó, de katonai közigazgatás alatt álló határőrvidékre nem. Már pedig Kőrös megyének négyötöde és Zágráb megyének a Kulpa-jobbparti része a határőrvidékhez került. (1699). Szlavon vallásügyek.

1687-ben Pozsega-, Veröce- és a régi Valkó- (most részben Szerém megye) megyék területe felszabadult a török járom alól. Ezek közül a régi Valkómegye egészen, a mai Pozsegának pedig keleti fele valaha a pécsi püspökséghez tartozott. De a pécsi püspök levelei elveszvén, nem tudta igazolni jogát és így e területen a zágrábi, diákóvári és szerémi püspökök osztoztak meg. Zágrábnak jutott Pozsega második fele, a szeréminek Szerém-Ujlak (Ilok) környéke, a legnagyobb rész a diákóvári püspöké lőn. A pécsi püspöknek csak egy pár (13) plébánia jutott Valpó körül.[219]

1689-ben a régi Horvátországból is visszafoglalták Lika és Korbava megyék területét. Két év mulva, 1691-ben e területre Hercegovinából bunyevácoknak hivott katholikus lakosok vándoroltak be. Ekként a zeng-modrusi püspök is visszakapta régi megyéjét és Horvát vallásügyek.

részben uj hiveket is nyert. Megyéje különben 1711-ben közigazgatási tekintetben a határőrvidékhez csatlakozott és így gör. keletiek is telepedtek meg benne, még pedig nagy számmal.

Ugyanebben az időszakban a zeng-modrusi püspök a magyar kath. főpapi karnak tagja lőn. A zengi és modrusi püspökségek a törökök folytonos pusztításai miatt annyira elnéptelenedtek és elszegényedtek, hogy már 1567-től kezdve a zengi püspök kormányozta egyúttal a modrusi megyét is. 1642-ben pedig a modrus-korbavai püspökséget végleg egyesítették a zengivel. Mivel pedig a zengi püspököt a magyar királyi kegyúri jognál fogva a magyar király nevezte ki és nem szivesen látták, hogy a velencei uralom alatt álló spalatói érsek felügyelete alatt álljon, a zengi püspökök a hozzájok legközelebb eső zágrábi püspök példáját követték és a kalocsai érsekséghez csatlakoztak.[220]

II. SZAKASZ.

Magyarország és az apostoli szék összeköttetése 1526-tól 1711-ig.

A mohácsi vész után az apostoli szék először azon fáradozott, hogy Magyarország függetlensége és különállósága megmaradjon. Evégből 1526. év december havában VII. Kelemen pápa elismerte Zapolyay Jánost magyar királynak és követet is küldött hozzá. Zapolyay Jánosnak hozzá küldött követét, Josephics Ferenc zengi püspököt elfogadta és közvetíteni akart János király és Ferdinánd közt, hogy békét kössenek. Csakhamar azonban Róma városának 1527 május 6-iki elfoglalása és a pápának fogságba ejtése által V. Károly császár és testvére, Ferdinánd a pápai udvart oly rettentő helyzetbe hozták, hogy Magyarországért semmit sem tehetett. A pápa kénytelen volt V. Károly császárral békére lépni, Ferdinándot magyar királyul elismerni, sőt midőn V. Károly a császári korona végett Bolognába jött, kénytelen volt Zapolyait, mint aki a törökkel szövetkezett, 1529 december 22-én az egyházból kiközösítettnek nyilvánítani.[221] A két király kibékítése.

Magyarországon e kiközösítő nyilatkozatra nem feleltek elpártolással, sőt még haraggal sem. Tudták nagyon jól, hogy a pápa kényszerűségből tette,

a szükséges alakiságokat e nyilatkozatnál előre nem bocsátotta s így azt érvényesnek sem tartották. Ferdinánd is hiába nyomatta ki e nyilatkozatot, azzal senkit sem hódított a maga pártjára.

A nemsokára megindult békekisérletekben az apostoli szék élénk részt vett. Maga Zapolyay János király is 1532-ben felkérte a pápát, hogy közte és Ferdinánd közt békét közvetítsen. A pápa már előbb elküldé követét, Pimpinella Vincét és ez 1532 január havában Magyaróvárt és Pozsonyban, 1532 április havában pedig ismét Pozsonyban jár a béke előmozdítása végett, csakhogy sikertelenül.

A nunciusi hivatal helyreállítása.

Három év múlva III. Pál pápa még nagyobb lelkesedéssel karolta fel János király és Ferdinánd kibékítésének ügyét. Evégből Rorario Jeromos nevű követét Nagyváradra, János király udvarához küldötte. Itt a követet, mint az apostoli szék kegyelmének jelét nagy lelkesedéssel fogadták. Midőn végre az 1538-iki nagyváradi béke sikerült, III. Pál 1539 május 15-én a János királytól kijelölt 5 püspököt megerősítette. Helyreállította a nunciusi hivatalt Budán s annak élére saját pápai kamarását, Rorario Jeromost helyezte. Rorario 1539 november hó 6-án csakugyan meg is érkezett Budára, de csak 2 hónapig tartózkodott ott.

A pápai segélyhadak.

János király halála után az apostoli szék eleinte tartózkodó álláspontra helyezkedett, mert a Jánospártiakat nem akarta elidegeníteni. Csak az 1541. év végén, Buda elfoglalásának hírére állott az apostoli szék határozottan I. Ferdinánd részére. Tényleg is megmutatta, mennyire óhajtja Magyarország fővárosának visszaszerzését, mert 1542-ben és 1543-ban Visconti Sándornak és Medici Jánosnak, a későbbi IV. Pius pápának vezérlete alatt jelentékeny pápai

segélyhadat küldött hazánkba. A pápai hadak vitézül harcoltak Pest 1542-iki ostrománál, de magukban diadalt nem arathattak.

A dúló külső és belső háborúk a hajdan oly gazdagnak tartott magyar püspökségeket annyira tönkretették, hogy a királytól kijelölt püspökök többé nem tudták megfizetni az apostoli széknek járó díjakat és emiatt sokáig nem is kérték felhatalmazásukat és megerősítésüket. Az 1548-iki országgyűlésen még a katholikus rendek voltak többségben s belátták, hogy pápai felhatalmazás nélkül nem lehetnek a katholikus püspökök; azzal a kéréssel fordultak tehát az apostoli székhez, hogy a magyarországi püspököknek a díjakat engedje el. A királyt is megkérték, hogy ebben az ügyben járjon közbe a pápánál. Két év múlva az országgyűlés rendjei ismétlik e kérésüket és azonkívül a várak fenntartására a pápától pénzbeli segítséget is kérnek. Az apostoli szék akkor meg is tette mindazt, ami tőle telhetett és 7 magyar püspököt erősített meg ingyen püspöki hivatalában, de pénzbeli segítséget ekkor nem nyújthatott. 1554-ben azonban a pápa 10 új magyar püspököt nevezvén ki, a fizetendő díjakat a magyar végvárak erősítésére ajánlotta fel. Az évdíjak elengedése.

IV. Pál pápa (1555—59) a Habsburg uralkodóházzal politikai okokból összetüzött s ennélfogva Magyarország érintkezése is rítkábbá vált az apostoli székkel.

De annál sürübb és melegebb lőn IV. Pius (előbb Medici János, 1559—64.) alatt. Ekkor az apostoli szék buzdítására nemcsak Ferdinánd magyar király küldött követet a trienti egyetemes zsinatra, hanem a magyar püspöki kar is. Ferdinánd, mint magyar király, Draskovich György pécsi püspököt, a magyar püspöki kar pedig Sbardellati Dudics András tinnini Követek a trienti zsinaton.

és Kolozsvári János csanádi püspököket küldte Trientbe. Ezek közül Kolozsvári 1562 november 14-én Trientben elhunyt, de addig is, követtársai pedig azután is majd két éven át élénk részt vettek a zsinat tárgyalásaiban s ekként Magyarországnak az egyetemes egyházzal és apostoli szentszékkel való összeköttetését nagyon megerősítették.

Sérelmek Miksa király részéről.

Sajnos, Miksa idejében Magyarországnak az apostoli székkel való összeköttetése ritkábbá vált. Az apostoli szék segítette ugyan Magyarországot 1566-ban 4000 zsoldos fizetésével, de — fájdalom — Miksa tétlensége miatt eredménytelenül. Nagy kárt okozott Miksa azzal is, hogy az apostoli szék követét, Delphino Zakariást, szolgálataiért a győri püspökséggel jutalmazta, pedig hazai törvényeink ezt tiltották. Olyan nagy lőn a felzúdulás az 1569-iki országgyűlésen, hogy a tized megvonásával fenyegetőztek a magyar urak és Delphinonak le kellett mondania. Ez az apostoli szék tiszteletét semmiesetre sem mozdította elő. Nagy elhidegülést vont maga után az apostoli szék és Magyarország közt az is, hogy a magyar királyi udvar az esztergomi érsekséget a nunciusnak minden sürgetése dacára sem töltötte be.

A római német-magyar kollegium.

Miksa halála után 3 évvel új és az eddigieknél áldásosabb kapocs létesült Magyarország és az apostoli szék között. A római magyar kollégium vagy papnevelő volt ez. Szántó István magyar jezsuita fáradozására XIII. Gergely pápa a régi magyar zarándokház és a magyar pálosok jövedelméből alapította. Egy év múlva e kollégiumot a német kollégiummal egyesítették. A benne nevelt ifjak nemcsak jámborságukkal és kiváló képzettségükkel, hanem az apostoli szék iránti tiszteletükkel és ragaszkodássukkal is kitüntek és Magyarországnak nagy javára váltak.[222]

Ugyancsak 1579-ben módját találta az apostoli szék annak, hogy a Magyarországtól elvált erdélyi fejedelemséggel legalább közvetve összeköttetésbe lépjen. IV. Pius pápa már 1561-ben összeköttetést akart létesíteni az erdélyi fejedelemmel, de azt akkor I. Ferdinánd megakadályozta. Báthory Istvánt az apostoli szék 1576-ban nemcsak elismerte lengyel királynak, hanem hathatósan támogatta is. Ezt Báthory nagy örömmel fogadta s így módjában volt az apostoli széknek az erdélyi katholikusokról is gondoskodnia. Abban, hogy Kolozsmonostoron a jezsuiták megtelepedhettek, az apostoli szék nunciusának is nagy része volt. Négy év mulva pedig az apostoli szék Erdélyben a maga költségén papnevelőházat állított fel és evégből a pápa rendkivüli követe, Possevino Antal, a híres pápai diplomata Erdélybe ment. Gyulafehérvárt és Erdély keleti részén a katholikusok nagy örömmel fogadták, Kolozsvárt a szemináriumot csakugyan felállította s visszajövet Váradon Pázmány Péter atyjától kieszközölte, hogy fiát katholikus papok nevelésére bizza.

Erdélyi papnevelő.

A szoros értelemben vett Magyarországon is 1582 után Bonomi Ferenc pápai nuncius sokat tett azért, hogy a katholikus hit végleg ki ne vesszen az országból. Meglátogatta a magyar püspököket, elment nemcsak Nagyszombatba és Szombathelyre, hanem Érsekujvárra és Szlavóniába, Lepoglavára is. Rábirta a pálosokat, hogy külön papnevelőt állítsanak fel.

Bonomi nuncius.

Kieszközölte, hogy Komáromban annyi protestáns után katholikus és magyar várkapitányt neveztek ki, Pálfy Miklóst, a híres keresztény hőst. Közremunkálkodott abban is, hogy a jezsuiták megkapják a túróci prépostságot.

Pápai segélypénz és hadak.

A 15 éves háború folyama alatt az apostoli szék ismét teljes erejéből közreműködött Magyarország megvédelmezésén. Már 1594-ben csakis a pápai követtől adott 50.000 forint segítségével lehetett a sereget rábirni, hogy Komárom felszabadítására induljanak. 1595-ben Aldobrandini János vezérlete alatt 8000 emberből álló pápai sereg jelent meg hazánkban és résztvett Esztergom, Visegrád megvívásában. 1597-ben 2000, 1601-ben 9000 pápai gyalogos katona harcolt Magyarország megmentéséért. Ugyanekkor a pápai külügyi politikának sikerült Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet a török ellen háborúra bírni és e dicsőséges háborúban sok pénzzel támogatta. VIII. Kelemen pápa 4 év leforgása alatt másfélmillió tallért küldött Magyarország védelmére.

Ennyi jótétemény nem maradhatott hatás nélkül a magyarok lelkületére. Igy történt, hogy lassan-lassan a balítélet és gyűlölet, amelyet a hítújítás emberei a pápa ellen Magyarországon is terjesztettek, oszladozni kezdett. Az a magyar országgyűlés, amely 1587-ben még a pápai befolyás ellen tiltakozva fogadta el a naptárjavítást, 1595-ben már hálát szavazott az apostoli széknek s igérte, hogy a pápa szerencsés kormányzásáért imádkozik és el nem mulasztja kegyelmességének emlékezetét az utókor számára megőrizni.

Viszály a kinevezett püspökök hatalmáról.

Már a XVI. században, de méginkább a XVII. században viszály támadt a magyar püspöki kartól támogatott királyi udvar és az apostoli szék közt a püspökök kinevezése miatt. A magyar püspöki kar a királyi kinevezésnek akkora hatást és terjedelmet tulajdonított, aminővel az jogilag nem bírt.

Az apostoli szék először is helyesen azt követelte a püspököktől, hogy addig, mig a felhatalma-

zást (megerősítést) a pápától meg nem kapják, ne tartsák magukat püspököknek, ne húzzák a püspöki jövedelmeket, mert ezáltal megsértik a pápa tekintélyét és olyan jövedelmet vesznek fel, ami törvény szerint nem az övék.

Ámde az akkori magyar püspöki kar Verbőczynek jóhiszemű, de roppant nagy botlása miatt, továbbá egy, Szent István életrajzába becsuszott, helytelen mondat miatt nagy tévedésben élt. Nem tudta, hogy Verbőczy négy század történetét sikkasztotta el, midőn a püspökök kinevező jogát állandóan a magyar királyok jogának vitatta. Nem tudta, hogy a Szent István egyházjogi felhatalmazásáról szóló mondat későbbi és olyan hazugság, amely ellen III. Ince pápa már 1201-ben tiltakozott. Igy félrevezettetve azt vitatta a magyar püspöki kar, hogy a magyar királynak mintegy szentelt joghatósága van a püspökségek felett. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy püspöki nevet és jeleket viselhetnek, püspöki jövedelmeket huzhatnak már a pápai megerősítés előtt. Igy is cselekedtek sokszor évek hosszú során át. Erre különben a szükség is kényszerítette őket, mert, hogy ha ők át nem veszik a püspöki javadalmat, ráteszi kezét a királyi kamara (az akkori pénzügyminisztérium) s annak kezéből az akkori körülmények között jóformán lehetetlen lett volna kiváltani.

Az apostoli szék nunciusai már 1589-ben, majd ismét 1592-ben és 1594-ben és ismét az 1610—1613-ik években folyton fáradoztak, hogy a magyar püspöki kart e rossz szokásától eltérítsék, de sokáig nem értek célt.

A királyi kinevező jog kiterjesztése.

Nemsokára az apostoli szék nehézségeket támasztott és pedig joggal, a királyi kinevező jog kiterjesztése ellen.

Az első nehézségeket könnyü volt legyőzni, mert oly névleges püspökségek körül támadt a vita, amelyekre 1403 óta tényleg a magyar király nevezett ki, de 1541 óta egészben vagy részben a török járom alatt nyögtek (csanádi, kalocsai, szerémi, tinnini, pécsi, váci). Mivel azonban a magyar kormányférfiak bebizonyították, hogy e püspöki székekre kinevezett főpapok nem merőben névlegesek, mert egyházmegyéjükből némi jövedelmet kapnak s azonkivül kineveztetésükből a kath. egyháznak nagy haszna van, mert az ekként kinevezett püspökök az országgyülésen hellyel és szavazattal birnak, a szentszék 1593-ban belenyugodott.

A második nehézséget a rég elenyészett, vagy más keresztény ország területén levő püspökségek adományozása okozta. 1624-től kezdve a magyar királyok nem elégedtek meg azzal, hogy az 1624-ig tényleg gyakorolt kinevezéseket folytassák, hanem oly püspökségekre is neveztek ki egyházi férfiakat, amelyek rég elenyésztek, vagy amelyekre kinevező joguk sohasem volt. Igy például 1624-ben a tábori főpapot kinevezték korbavai püspöknek, pedig tudniok kellett volna, hogy e püspökség székhelyét 1460-ban az apostoli szék Modrusba helyezte át s igy a korbavai és modrusi püspökség tulajdonképen egy; a modrusi püspökséget pedig a magyar királytól kinevezett zengi püspök kormányozta. Ezzel szemben az apostoli szék 1626. szept. 17-én kimondotta, hogy a magyar király kinevező joga csak a hatalmának alávetett területen fekvő püspökségre terjed ki, a merőben névleges püspökségekre pedig nem. Mivel pedig Erdély sem volt akkor a magyar király hatalmában, a királytól kinevezett erdélyi püspököt nem erősítette meg. Hiába szólalt fel maga Pázmány Péter is, sikert nem ért el,

mert a szentszék nem akarta az erdélyi katholikusok helyzetét súlyosbítani. Ennélfogva ott az egyházi joghatóságot apostoli helytartó utján gyakorolta. Hasonló nehézségek forogtak fenn a bosnyák püspök kinevezésénél is.

A megerősítésért járó díjak a XVII. században szintén félreértést és némi elhidegülést okoztak Magyarország és az apostoli szék között. Az apostoli szék e díjakat 1555 óta esetről-esetre elengedte, sőt 1626-ban határozottan kimondotta, hogy a magyar püspököknek, ha szegénységüket a császári udvarnál levő nuncius igazolja, az okiratokat ingyen kell kiállítani. De a magyar püspökök ezzel sem voltak megelégedve, hanem azt sürgették, hogy az apostoli szék általános szabályul mondja ki a díjak elengedését, anélkül, hogy folyamodniok kellene, vagy bizonyítványt szerezniök. Hogy e követelésüket elérhessék, a magyar kath. főurakat is segítségül hivták és 1639. szeptemberében Nagyszombatban közös értekezletet tartottak. Innen a királyhoz folyamodtak s kérték, hogy eszközölje ki az ő két kérésük teljesítését. Az egyik kérés az volt, hogy ismerje el a szentszék a magyar király kinevező jogát az összes, akkorig adományozni szokott püspökségekre (tehát az erdélyire és bosnyákra is). A másik kérés pedig abból állott, hogy egyszersmindenkorra engedje el az apostoli szék a megerősítésért járó díjakat. Az évdíjak ügye.

A király tett is lépéseket, de célt nem ért, sőt a pápai udvarnál nagyon rossz néven vették, hogy a magyarok mintegy követelőleg léptek föl s a pápák kegyelmi tetteiből maguknak jogot akartak kovácsolni.

Ekkor a magyar püspöki kar 1644-ben Jakusyth egri püspököt küldötte Rómába. Ez ott régi ismerősei és barátai segítségével megengesztelte a pápát

és a biborosokat s legalább a második tekintetben eredményt ért el, mert az apostoli szék a megerősítésért járó díjakat egyszersmindenkorra nagyon leszállította, pl. az esztergomi érsek díját 4000 aranyról 100-ra.

A hamis Szilveszter-bulla.

Hogy a magyar főurak és főpapok álláspontját igazolja, épen ebben az évben, 1644-ben jelent meg a II. Szilveszter pápa nevére hamisított bulla. Ez azt a képtelenséget akarta bebizonyítani, mintha II. Szilveszter 1000-ben Szent Istvánt és utódait felhatalmazta volna, hogy az alapított és alapítandó püspökségeket a pápa helyett igazgathatják és rendezhetik. Mellesleg a bulla a szabad királyválasztás jogát is biztosítani akarja a magyar főuraknak. E bullát Marnavics Tomkó János, a magyar királytól boszniai püspökké kinevezett, de az apostoli széktől boszniai működésében több fontos ok miatt megakadályozott horvát származású főpap készítette. Levákovich Ráfael a magyar királytól előbb samandriai (szendrei), majd korbavai püspökké kinevezett, de az apostoli széktől ilyenként el nem fogadott ferencrendi szerzetes pedig az egyházi bírálat kijátszásával Inchoffernek «Annales ecclesiastici regni Hungariae» című művében 1644-ben közzététette.[223] E hamisítvány aztán még nagyobb félreértéseket okozott; azzal egyes, érdemetlen egyházi férfiak, (mint pl. Ciculini Ferenc 1678-ban zengi püspökké kinevezett, de rossz magaviselete miatt az apostoli széktől el nem fogadott stájer pap), már a XVII. században visszaéltek.

Szeretet az apostoli szék iránt.

E félreértések dacára a feléledt, erős katholikus érzés módot talált benne, hogy a magyar katholikusok kimutassák tiszteletüket és ragaszkodásukat az apostoli szék iránt. Számosan jelentékeny kisérettel meglátogatták Rómát. 1625-ben a kath. főurak folyamodtak

a pápához, hogy Szent István és Szent Adalbert zsolozsmáját az egész kath. világra terjessze ki. 1627-ben és 1644-ben a püspöki kar azon fáradozott, hogy Magyarország a kardinálisok közt külön pártfogót nyerjen s ne foglaltassék a német császár örökös tartományai közé; sajnos sikertelenül.

A magyar püspöki kar és a papság 1682-ben megmutatta, hogy a kath. egyházjogban eléggé jártas. Ebben az évben a francia papság 4 pontból álló és az apostoli szék meggyengítésére, sőt megsemmisítésére célzó nyilatkozatot adott ki. A Thököly-pártiak Magyarországon a franciáknak szövetségeseik voltak s így e nyilatkozatot hazánkban is szivesen terjesztették. De Szelepcsényi érsek mindjárt 1682 aug. elején összehivta Pozsonyba a püspököket, apátokat, prépostokat, káptalani küldötteket és hittanárokat. E tanácskozásból a magyar papság 1682 augusztus 8-án nyilatkozatot állított ki, abban a francia papság tévedését kárhoztatta, az apostoli szék csalhatatlan tanítói tekintélyét hirdette és iránta való hűségét hangoztatta.

A pápák érdemei hazánk felszabadításában.

Az apostoli szék meg is hálálta ezt a hűségi nyilatkozatot Magyarország részéről, mert a következő évben megindult, 16 évig tartó és Magyarország felszabadításával végződő török háboruban annyit fáradozott a keresztény fejedelmek kibékítésén és összetartásán, továbbá annyi pénzbeli segitséget nyújtott, hogy nélküle hazánk a súlyos és pusztító török igától meg nem menekült volna.

Különösen elévülhetetlen érdemeket szerzett e tekintetben XI. Incze pápa (Odescalchi Benedek) és a bécsi császári udvarnál levő nunciusa, Buonvisi Ferenc. A pápai külügyminisztérium több évi nagy fáradozással tudta csak elvonni Lengyelországot a francia-szövetségtől és a Habsburg uralkodó-családdal

való szövetségre bírni (1683 március 31-én). Ugyancsak ez tartotta távol a francia királyt az új háború megindításától. XI. Ince pápa több mint négy és fél millió forintot küldött I. Lipót királynak a háború költségeire; azonkivül a szerzetesrendeket és a külföldi javadalmasokat is felszólította az adakozásra. Ő volt az első, aki tábori kórházak felállításáról gondoskodott s ezáltal csak 1686-ban 6000 ember életét mentette meg. Ő küldött pénzt a rommá lőtt Budavárának helyreállítására és amit 1625-ben a magyar kath. főurak hiába kérelmeztek, 1686-ban ő megtette magától: kiterjeszté Szent István zsolozsmáját az egész kath. világra, kitüzvén ennek napjául szeptember 2-át, Budavára visszavételének napját. Méltán örökítette meg tehát e nagy pápának emlékét az 1751-iki magyar országgyűlés a 40. törvénycikkelyben, mert jótetteinek sorozata örök hálára érdemes.

Utódai, VIII. Sándor, XII. Ince pápák éppen olyan érdeklődéssel és szeretettel viseltettek hazánk iránt, mint XI. Ince. Nem szüntek meg a királyt a háború folytatására buzdítani és segíteni. XII. Ince pápa 1692-ben Nagyvárad és Eszék erődítményeinek helyreállítására 110.000 forintot küldött

Az apostoli királyság.

Pedig Magyarország felszabadításával az apostoli szék hatalma vagy vagyona éppen nem nyert gyarapodást. Ami eddig csak egy-két jóhiszemü, de elfogult magyar tudósnak, vagy főpapnak volt titkos óhajtása, azt Kollonich Lipót (1685—1691-ig győri püspök, 1691—95-ig kalocsai érsek, 1695—1707-ig esztergomi érsek) életbeléptette és az uralkodó környezetébe is beleoltotta. Azt a meggyőződést t. i., hogy Magyarország apostoli királyság. E jelszó egyrészről azt jelentette, hogy a magyar király köteles a kath. vallást helyreállítani, de másrészről azt is jelentette, hogy

mindezt Magyarországon az apostoli szék beleavatkozása és felhatalmazása nélkül teheti és mindenféle egyházi ügyben szabadon intézkedhetik. Éppen ezért 1690-től 1711-ig Magyarországon a püspökök kinevezése s a visszatérők vallási állapotának rendezése tekintetében az apostoli szék egyebet nem tehetett, mint hogy a király intézkedéseit utólag jóváhagyhatta.[224]

III. SZAKASZ.

A szerzetesrendek

1526-tól 1711-ig.

Kolostorok a török hódoltságban.

A szerzetesrendek 1526 után hazánkban az enyészet elé néztek. A török hadjáratok, majd az állandó török-hódítás idején számos kolostor elpusztult, a monostorok várakká alakultak át, imádkozó szerzetesek helyett szilaj katonák tanyáztak bennük. Magyarország leggazdagabb vidékein, a török hódoltságban 1566—1686-ig mindössze négy-öt szegény, ferencrendi kolostor, (szegedi, gyöngyösi, kecskeméti, nekcsei másként nasici, velikei) nyomorgott s tagjai mindig készen lehettek a száműzetésre avagy a halálra.[225]

De a király kezén maradt Magyarországon a katholikus meggyőződés felébredésével gyorsan felvirágzott a szerzetes élet is. Uj meg új, a megváltozott viszonyokat szem előtt tartó szerzeteseket hivnak be hazánkba és a régieket is lassanként felélesztik és ujraszervezik.

Jezsuiták.

E korszak szerzetesei közt minden tekintetben a «Jézus-Társasága», vagy röviden jezsuita nevü szerzet érdemli meg az első helyet.

Először 1561-ben telepíté le őket Oláh Miklós esztergomi érsek Nagyszombatban. Akkor még csak

egy magyar volt köztük, azért sikerrel nem működhettek és 1567-ben elhagyták hazánkat. 1586-ban megkapták a túroci prépostságot s ettől kezdve Znióváraljján, majd 1598-tól kezdve Vágsellyén voltak szerzetházaik. 1604-ben Szepesegyházán, 1606-ban Zágrábban is letelepítik őket. Bár 1605—1614-ig, majd az 1620 és 1621. években csak mint világi papok tartózkodhattak hazánkban, mégis 1614-től kezdve ellenálllhatatlanul meghódították a magyar katholikusok szivét és egymásután épültek házaik hazánk nevezetesebb városaiban, u. m.: Homonnán (1614), Nagyszombatban (1615), Pozsony (1626), Győr (1627), Kassa (1631), Szatmár (1634), Ungvár, (1640-ben hozták át ide a homonnai társházat), Varasd (1649), Sopron (1650), Besztercebánya (1650), Rozsnyó (1659), Szakolca (1660), Sárospatak (1666), Lőcse (1673), Kőszeg (1679), Zsolna (1684), Buda (1687), Esztergom (1687), Eger (1689), Nagybánya (1691), Pécs (1694), Nagyvárad (1699) városokban. Nemcsak mint középiskolai és főiskolai tanítók, mint irók és hitszónokok, hanem mint lelkipásztorok is kitüntek.

Az erdélyi fejedelemségben 1579-ben Báthory István lengyel király telepítette le őket. Házaik voltak Gyulafehérvárt, Kolozsmonostoron, majd 1582-től kezdve Kolozsvárt és Nagyváradon. 1588-ban ellenségeik dühe elől távozni kényszerültek, de 7 év mulva visszamentek. 1607-ben újra és állandóan számüzik őket az erdélyi fejedelemségből. De mégis 1625 után eltürték, hogy egyesek mint lelkipásztorok működhessenek. Kolozsvárt 1581-ben gimnáziumot nyitottak, később akadémiai rangra emelték, úgy hogy a hittudományokat is előadták benne. 1588 végén ezt elvesztették, de 1595-ben újra megnyitották. 1603-ban ellenfeleik kegyetlenül és végleg elpusztították.

A nyomor és halálfélelme sem tartotta őket vissza attól, hogy a török hódoltságban sanyargó katholikusokat fel ne keressék. Budán, Temesvárt és Pécsett csaknem állandóan tartózkodott egy-két jezsuita hitterjesztő. Az utóbbiak Pécs környékén husz templomban végezték az istentiszteletet.[226]

Kegyesrendiek.

Egyenesen az ifjuság oktatása végett alakult a kegyesrendi (piarista) szerzet. Ennek első háza az akkor Lengyelországhoz tartozó Podolin városban keletkezett. 1666-ban Privigyére telepítette őket a gróf Pálffy-család. 1673-ban Breznóbányán, 1685-ben Pozsonyszentgyörgyön, 1701-ben Nyitrán alapítottak számukra új házakat. Mivel az első rendtagok Lengyelországból jöttek, 1695-ig a magyarországi házak a lengyelországiakkal együtt tettek egy tartományt. 1695-től kezdve a legközelebb eső német tartományhoz csatolták házaikat.[227]

Minoriták.

Mivel a régi, konventuális ferencrendieket Magyarországon 1517-ben a szigorú szabályok elfogadására birták, új szerzet volt Magyarországon a minoritáké, de tagjaik csak Magyarországnak keleti felében terjedtek el. Ezek Szent Ferenc szabályait tartják, de konventjük csekélyebb ingatlanokkal birhat s azért 1523 óta őket nevezik hivatalosan conventuales Franciscani-nak, Magyarországon pedig köznéven minoritáknak. 1617-ben telepítette át őket a Pethő-család Sztropkóra, (de ezt 1671-ben elhagyták), 1637-ben a Melith-család Radrá (Zemplén megye), 1668-ban a gr. Csáky-család Szepes-Csütörtökhelyre, 1673-ban pedig a király Eperjesre, 1679-ben Lőcsére. A török uralom megszüntével meghivták őket Egerbe 1688-ban, Nagybányára 1689-ben és Aradra 1702-ben. Az erdélyi fejedelemségben előbb 1691-ben Esztelneken, utóbb

Kézdivásárhely mellett Kantán építették számukra az első házat 1696-ban.[228]

Szintén a Szent Ferenc-rendnek volt egyik új hajtása a kapucinusoké. Ezek számára először Zágrábban építettek kolostort 1630-ban. 1674-ben keletkezett a bazini, 1676-ban a pozsonyi, 1692-ben a budai és 1695-ben a móri kolostoruk. E két utóbbi helyen a betelepített német lakosság vigasztalására honosították meg őket.[229] Kapucinusok.

Az új, 1526 előtt Magyarországon ismeretlen rendekhez tartoztak még a szerviták, az irgalmasok, a rabkiváltó trinitáriusok és a kamalduli remeték. A szervitákat 1644-ben a Stotzing-család telepítette be az ország szélén a mai Lorettomba. 1689-ben jöttek Pestre, ugyanebben az évben Egerbe és 1695-ben alapított számukra szerzetesházat az Eszterházy-család Fraknón.[230] Szerviták.

Az irgalmasokat 1650-ben az akkor Lengyelországhoz tartozó Szepesváralján a Lubomirszky család honosította meg. 1672-ben épült a pozsonyi házuk. Tudvalevőleg betegápolással foglalkoznak.[231] Irgalmasok.

A rabkiváltó trinitáriusokat 1694-ben a Brenner család Illavára, a Rákóczy-család Sárospatakra, Kolonich érsek pedig 1697-ben Pozsonyba telepíté. Trinitáriusok.

A kamalduli remetéket 1695-ben a régi zobori apátság helyén telepítették meg; 1701-ben pedig a sopronmegyei Lánzséren.[233] Kamalduliak.

A régi szerzetesek közül legjobban kiállták az idők viharát a ferencrendiek. Kolostoraik ez időszak vége felé már 5 tartományt (azaz külön-külön igazgatás alatt álló társulatot, csoportot) képeztek.

A Szűz Mária védelme alatt álló Marianus vagy reformált (helyreállított) csoport legrégibb, meg nem szünt kolostorai voltak a pozsonyi és soproni. A XVII. Ferencrendiek.

században új kolostorokat építettek számukra Győrött 1614-ben, Nahács mellett 1618-ban (Pozsony m.), Kőrösön 1626-ban, Érsekujváron 1629-ben, Kismartonban és Nyitrán 1630-ban, Szombathelyen 1633-ban, Németújváron 1641-ben, Malackán 1652-ben, Szentantalon (a Csallóközben) 1660-ban, Komáromban 1672-ben, Pápán és Boldogasszonyban 1680-ban, Esztergomban 1685-ben, Székesfehérvárt 1688-ban, Pesten 1690-ben, Szentlászlón (Zala m.) 1694-ben. Cserébe kapták 1689-ben az (1652-ben épült) sümegi és az (1681-ben épült) veszprémi kolostorokat.[234]

Közülük vált ki 1654-ben a Ladislaita vagyis Szent László pártfogása alatt álló csoport. Ez először csak a szlavoniai (zágrábi, varasdi, kőrösi, kapronca, krapinai, ivanicsi) kolostorokból állott, de azután a Drávamentén egymásután keletkeztek új kolostoraik u. m. 1659-ben Csáktornyán, 1687-ben Pécsett, 1688-ban Szigetvárt, 1689-ben Siklóson, 1690-ben Nagykanizsán.[235]

Az Üdvözítő védelme alatt álló Salvatorianus tartomány régi kolostorai közül a magyar király kezében levő területen a XVI. század végén jóformán csak az egy szakolcai maradt meg és a szécsényi épült fel újra 1596 táján. De fennállottak a török hódoltságban a gyöngyösi és szegedi kolostorok. Ezekhez járult a kecskeméti 1658-ban. A XVII. században ők is gyorsan terjedtek. 1612-ben Füleken, 1632-ben Pruszkán, 1635-ben Sebesen, 1638-ban Szendrőn, 1649-ben Körmöcbányán, 1656-ban Homonnán, 1668-ban Kassán, 1669-ben Nagyszőllősön, 1670-ben Bártfán, 1672-ben Eperjesen, 1677-ben Léván, 1686-ban Szolnokon, 1687-ben Egerben, 1690-ben Beckón, 1693-ban Szabadkán, 1694-ben Jászberényben, 1704-ben Zsolnán, 1700-ban

Okolicsnán és 1705-ben az aradi várban nyertek új kolostorokat.[236]

Az erdélyi fejedelemségben csak az egy csiksomlyói kolostor maradt fenn a régiek közül. 1630 táján épült a mikházi, 1639-ben a fehéregyházi, 1646-ban a szárhegyi (Gyergyóban) s végre 1706-ban az udvarhelyi kolostor. A fehéregyházit azonban I. Rákóczy György türelmetlensége miatt 1646-ban kénytelenek voltak elhagyni. 1640-ben e kolostorokat az apostoli szék elszakította a Salvatorianus tartománytól és külön apostoli megbizott felügyelete alá rendelte. Ebből fejlődött ki később a Szent István védelme alatt álló s azért Stephanita nevű tartomány.[237]

1688-ban a menekülő bosnyák katholikusokkal bosnyák ferencrendiek is futottak hazánkba és először Bácson alapítottak 1688-ban, majd 1691-ben Budán, 1703-ban Szerémujlakon (Ilokon), 1705-ben Eszéken, 1706-ban Sarengrádon (régen Atyavára), 1708-ban Bródon és Pozsegán kolostorokat s így megvetették a későbbi Kapisztrán-tartomány alapját. Velikai kolostoruk a török uralom alatt sem pusztult el. Nekcsén (Nasicon) pedig 1662 óta volt állandó lakásuk.[238]

1708-ban alakult meg 6 horvát és 6 krajnai kolostorból a Szent Keresztről elnevezett tartomány.[239]

Pálosok.

A pálosok is meg tudták menteni a XVI. században öt-hat kolostorukat u. m.: a lepoglavait, a Zágráb melletti remeteit, a szent-ilonait (Csáktornya mellett), a máriavölgyit (Pozsony m.) és elefántit (Nyitra m.). Az apostoli szék buzdítására a XVI. század végén egészen újjá alakúltak, készek voltak lelkipásztorkodást, tanítást elvállalni és a hittudományokat hathatósan művelni. Ettől kezdve gyorsan felvirágzottak. 1610-ben már helyreállítják a zoványfalvi (vandorfi, most hibásan bánfalvi, Sopron m.) és sátoraljaujhelyi

kolostoraikat. 1628-ban Pápára telepíti őket Csáky László az ifjuság tanítása végett. 1643-ban a sajóládi, 1650-ben a terebesi régi kolostoraikat kapják vissza. 1653-ban Nagyszombatban építenek ők maguk kolostort, hogy növendékeik a hittudományt az egyetemen tanulhassák. Ezután egészen új kolostorokat is alapítanak számukra és pedig 1655-ben Kőrösön (Szlavóniában), 1670-ben Késmárkon, 1672-ben Szakolcán, 1678-ban Varannón, 1686-ban Nezsideren és 1698-ban Pécsett. Buda visszafoglalása után az e tájon volt 5 pálos kolostor helyett Pesten építenek egyet 1688-ban. Erdély meghódolása után 1701-ben Apor István Tövisen, a Bialis-család pedig Illyefalván épített számukra kolostort.[240]

Domonkos-rendiek.

A domonkosrendiek a XVI. század végére egészen elenyésztek hazánkból. 1630-ban épített számukra a győri püspök új kolostort Szombathelyen, 1674-ben pedig egyik Erdődyné Sopronban. A török kiüzése után hivták őket Kassára (1678), Vácra (1699) és Pestre (1700 táján). Ez utóbbi helyen régi kolostoruk romjain építettek újat.

Ágoston-rendi remeték.

Az ágostonrendi remeték is elvesztették összes házukat s csak 1655-ben épített számukra új kolostort gróf Nádasdy Ferenc Lékán (Vas m.).[241]

Karmeliták.

A karmeliták szintén csak Buda visszafoglalása után jöttek vissza hazánkba s kaptak kolostorokat 1692-ben Budán, 1697-ben Győrött és 1699-ben Szakolcán.[242]

Benedek-rendiek.

Hazánknak hajdan első szerzete, a Benedekrend is az enyészet szélén állott a XVI. század végén. 1593—1639-ig még magán Pannonhalmán sem laktak benedekrendi szerzetesek; a többi monostorok pedig vagy mind elpusztultak, vagy világi papok eltartására szolgáltak. Végre 1639-ben Pálffy Mátyás, a ciszterci

szerzetből a Benedekrendbe átlépett szerzetes kapta meg Pannonhalmát és hozzáfogott rendje helyreállításához. 1701-ben az altenburgi benedekrendi apátság hadiköltségek fejében 20,000 forintot fizetett a királyi kincstárnak és ekként visszaszerezte a Benedekrend számára Tihanyt. Ez volt a második lépés a Benedekrend helyreállítására.[243]

Ciszterciek.

A ciszterci monostorok is mind elpusztultak. A zirci apátság 1660-ban legalább annyiban helyreállott, hogy nevét és birtokát ciszterci szerzetes kapta meg. A pásztói apátság Zsolnai András buzgólkodására 1696-ban állott helyre.[244]

Premontreiek.

A premontrei prépostságok szintén mind megszüntek. 1553—1699-ig magán Jászón sem voltak premontreiek. Buda visszafoglalása után tettek lépéseket az Ausztriában és Morvaországban lakó premontreiek, mert a királyi kincstár az elpusztult monostorokat nekik szivesen visszabocsátotta, ha a fegyverjog néven követelt adót lefizették. Igy 1693-ban a zabdrovici monostor kiváltotta a jánoshidit, 1697-ben pedig a pernekki monostor a jászói, leleszi, váradelőhegyi, 1699-ben a türjei s végre 1702-ben a csornai monostorokat.[245]

Apácák.

Az apácaszerzetek közül a ciszterci, premontrei és domokosrendi apácák 1640-ig mind kihaltak. A klarisszák csak nagyszombati és pozsonyi kolostoraikban maradtak fenn. Ezek helyett 1672-ben Pozsonyba, 1687-ben Kassára telepítették az Orsolyaszűzeket nőnevelés végett. Az ágostonrendi kanonissza apácák számára Eszterházy Pál épitett egy monostort 1678-ban Kismartonban.[246]

IV. SZAKASZ.

Az iskolák és hittudomány

1526-tól 1711-ig.

Mindamellett, hogy a török hódítás idején Magyarország olyan végtelen nyomorba jutott, a vallási meghasonlás arra kényszerité hazánk akkori fiait, hogy az iskolákra nagy gondot fordítsanak. De másrészről éppen a meghasonlás az iskolákat is megosztá s azért külön kell szólnunk a katholikus és külön a protestáns iskolákról. Magától érthető, hogy csak a főbb vonásokra szorítkozunk.

Kath. népiskolák.

Ahol plébánia volt, ott a katholikusok, ha csak lehetett, elemi iskolát állítottak fel. Az 1560-iki nagyszombati zsinat részletesen megszabja, miként építsenek a megyés-egyházhoz tartozó falvak iskolákat és miként viselje magát a tanító. Az írás, olvasás és éneklés tanításán kivül most már a legszükségesebb imádságok és a kis katekizmus tanítását is követelik tőle. Sajnos a XVII. században, kivált 1670-től kezdve a folytonos háborúskodás miatt nagyon kevesen járatták gyermekeiket iskolába. Számos helyen az iskolák is hiányoztak. A tanítók ebben az időszakban már mind világiak voltak, mert miséspap még plébánosnak sem jutott elég.

Az elemi iskolák hiányait némileg pótolják a középiskolák, gimnáziumok, mert ezekben az elemi ismereteket is előadták, ha kellett; csakhogy, sajnos, középiskolák tekintetében a XVI. század végén a katholikusok nagyon rosszul állottak. Mindössze a nagyszombati, nyitrai, egri, győri és zágrábi káptalani középiskolák maradtak kezükön. De az 1548. XII. t.-c. módot nyújtott nekik új gimnáziumok emelésére és a meglevők felvirágoztatására. E törvénycikkely ugyanis azt elrendeli, hogy az elhagyott monostorok, kolostorok és káptalanok jószágai kath. plébánosok javadalmazására, iskolák felállítására és tanítók tartására fordítandók. E törvény erejénél fogva kapta meg a nagyszombati gimnázium a széplaki és bényi monostorok jószágait 1558-ban. E gimnáziumot 1561-ben a jezsuiták vették át, 1567-ben elhagyták. Ettől kezdve ismét káptalani gondviselés alatt állott 1615-ig. Kath. középiskolák.

1586-ban állítá fel «Jézustársasága» első, önálló gimnáziumát Znióváralján, az 1548. XII. t.-c. alapján kapott túróci prépostság birtokán. Ezt 1598-ban áthelyezték ugyane prépostság másik birtokára, Vágsellyére s itt oly nagy kedveltségre tettek szert, hogy négy év múlva már 400 tanulójuk volt. Ettől kezdve főpapok, főurak, városok versenyezve állítottak számukra gimnáziumokat. Szepesegyházán 1604-ben, Homonnán és Nagyszombatban 1615-ben, Pozsonyban 1626-ban, Győrött 1627-ben, Szatmárt 1634-ben, Kassán 1638-ban, Varasdon 1649-ben, Trencsénben és Sopronban 1650-ben, Rozsnyón 1659-ben, Sárospatakon 1666-ban, Lőcsén 1673-ban, Kőszegen, Zsolnán, Szakolcán 1684-ben, Budán és Esztergomban 1687-ben, Egerben 1689-ben, Nagybányán 1691-ben, Pécsett 1694-ben, Nagyváradon 1699-ben. A szepesegyházit 1673-ban Lőcsére, a homonnait 1640-ben

Ungvárra helyezték át. Tanításmódjukat az 1599-ben kiadott szabályzat élénkké és egységessé tette. A tanulók serkentésére gyakran tartottak versenyeket, nyilvános vitatkozásokat. A nevelést nagyban előmozdította az, hogy ha csak lehetett, minden gimnázium mellé «convictus»-t, azaz együttes nevelőházat szerveztek s itt a tanulók nem úgy, mint régen, magukban, hanem hozzáértő felügyelők irányítása alatt növekedtek. Pázmány Péter 1614-ben vetette meg az első ilyen convictus alapját Nagyszombatban.

A jezsuiták mellett a XVII. század vége felé a piaristák is vezettek gimnáziumokat és a pálosok 1654-től kezdve Pápán.[247]

Kath. akadémiák.

Felsőoktatásra szolgáltak az akadémiák. Ezekben a gimnáziumi tárgyakon kivül bölcseleti tárgyakat és a teológiát, hittudományt is tanítják. Ilyenek voltak Zágrábban 1606-tól kezdve és Kassán 1658-tól kezdve. Egyetemet — mint tudjuk — 1635-ben Nagyszombatban alapított Pázmány Péter, de eleinte csak hittudományi és bölcseleti karral. A jogtudományi kart Lósy és Lippay érsekek alapítványából 1667-ben nyitották meg.[248]

Papnevelőházak.

Mig az egyetem fel nem állott, a hittudomány tanítása csakis a papnevelőházakban, szemináriumokban történt, több-kevesebb eredménnyel. E papnevelőházak alapítására szintén Oláh Miklós érsek tette meg az első lépést, de egészen külön papnevelőházat, ahol már csupán papnövendékek tanultak, csak 1566-ban alapíthatott Nagyszombatban. 1578 után e papnevelőház egyideig megszünt, mert az esztergomi érsekség javadalmát a kir. kamara lefoglalta és a papnevelőház fenntartására rendelt jövedelmet nem szolgáltatta ki. 1590-ben újra megnyilt e papnevelőház, de nagyon kevés növendéket fogadhatott be. Azért Pázmány Péter

1632-ben megalapította a Szent István-szemináriumot s annak fenntartására megszerezte a budafelhévizi prépostság jószágait. Az egész püspöki kar fáradozásával és adakozásával 1649-ben megalapittatott az «országos papnevelőház» Nagyszombatban. Ebbe minden magyarországi egyházmegye küldhetett növendéket. Fenntartására szolgált egyes alapítványokon kivül az óbudai prépostság jószága. Hivatalosan e papnevelőházat «seminarium generale»-nak, közönségesen «seminarium rubrorum»-nak hivták, mert növendékei veres reverendát hordtak. 1678-ban Szelepcsényi primás is alapított szemináriumot ugyancsak Nagyszombatban s fenntartására rendelte a bozóki prépostságnak tőle kiváltott jószágát. Nagyszombaton kivül papnevelőházak keletkeztek még Zágrábban 1574-től kezdve, Győrött 1665 táján és az egri egyházmegye részére Kassán 1665-ben. Buda visszafoglalása után Széchenyi György primás Budán alapított papnevelőházat 1687-ben, Telekessy István egri püspök pedig Egerben 1699-ben s annak fenntartására kieszközölte az apátfalvi apátság jószágát.

Külföldi papnevelőházak.

Ezenkivül külföldi egyetemeken is tanultak a magyar ifjak, hogy tudós papokká lehessenek. A római egyetem mellé evégből alapított magyar collegiumról már fentebb a II. szakaszban szóltunk. A bolognai egyetemen tanuló magyar ifjak számára Szondy Pál, esztergomi és zágrábi nagyprépost alapított társházat (collegiumot) 1557-ben. A bécsi egyetemen tanuló növendékek számára Pázmány Péter 1624-ben alapította a Pázmáneum nevü papnevelőházat. Ugyancsak Bécsben a zágrábi egyházmegyének is volt 1610 táján alapított szemináriuma. 1590—1610 közt sokan látogatták a gráci egyetemet is.[249]

Mint igyekeztek a katholikusok az erdélyi feje-

Erdélyi kath. iskolák.

delemségben az 1579—1607. években közép- és főiskolákat alpítani, a jezsuiták történetében (III. szakasz) érintettük. 1607-től kezdve itt ilyen iskolákat nem tarthattak fenn. 1690 után volt szabad gimnáziumokat állítaniok. Igy tett aztán alapítványt Apor István 1698-ban a Gyulafehérvárott, Udvarhelyen és Kolozsvárt felállított és jezsuitáktól vezetett gimnáziumokra, 1699-ben pedig a minoriták kezén levő kantai gimnáziumot állította jobb módba.[250]

Protestáns nép- és közép-iskolák.

A protestánsok a kath. egyházból való kilépésükkor magukkal vitték a volt kath. iskolákat és azokat vallásuk terjesztőivé tették. A városokban levő elemi iskolákat épp azért csakhamar középiskolákká, gimnáziumokká avatták. E gimnáziumokban azonban csak egy tanító működött egy, legfeljebb két segédtanítóval és az idősebb tanulók bevonásával. A latin és görög nyelveken kivül főleg a vallási tételekre, továbbá a vitatkozás módjára és az ékesszólásra tanították a növendékeket. Igy keletkeztek a bártfai (1539), selmecbányai (1540), sárospataki (1549), lőcsei (1543), körmöcbányai (1550 táján), eperjesi (1550), kassai (1557), késmárki (1558), besztercebányai (1560), soproni (1565), csepregi (1565), neérei (1578) és pápai (1580 táján) gimnáziumok.

Protestáns főiskolák.

Főiskolát az ág. evangelikusok 1667-ben alapítottak Eperjesen. Mivel a király engedélye nélkül építtették, csak az 1667—73, 1684—86 és 1705—11. években működött.

Erdélyi protestáns iskolák.

A reformátusok főiskolái voltak: 1575-től kezdve a sárospataki és 1585-től kezdve a pápai.

Az erdélyi fejedelemségben először a brassói tanács alapított prot. gimnáziumot 1544-ben Honter János utasítása szerint. 1547-től kezdve eszerint alakították át a többi evangelikus, szász iskolákat is

Nagyszebenben, Besztercén és egyebütt. A reformátusoknak gimnáziumaik voltak Váradon (1566—1660), Debrecenben (1552-től kezdve), később Kolozsvárt. 1622-ben alapitotta számukra Bethlen Gábor a gyulafehérvári főiskolát, de ezt 1662-ben Nagyenyedre helyezték át. A debreceni és később a XVII. század második felében a kolozsvári is főiskolai rangra emelkedett. Az unitáriusoknak Kolozsvárt volt főiskolájuk 1567-től kezdve és Tordán gimnáziumuk.[251]

Protestánsok külföldi iskoláztatása.

Mind a szoros értelemben vett magyarországi, mind az erdélyi protestánsok legnagyobbrészt külföldön képezték ki magukat. Az evangelikusok Wittenbergbe és Jénába jártak. A reformátusok eleinte szintén a wittenbergi egyetemet keresték föl, de 1592-ben távozniok kellett onnan, mert a «liber concordiae»-t nem irták alá. Számosan tanultak továbbá 1552-től kezdve a báseli, 1560 tájától a heidelbergi, 1574 tájától a leydeni, 1585-től a franekeri, 1636-tól az utrechti egyetemeken is. Vezetőik mind ilyen külföldi egyetemeket végzett papok (akadémikusok) voltak. Főtanítókul (professoraikul) is gyakran külföldieket alkalmaztak.[252]

A török hódoltságban a katholikusoknak Gyöngyösön volt a jezsuiták vezetése alatt álló gimnáziumuk 1633-tól kezdve. A reformátusoknak pedig Kecskeméten 1608 óta.

Hittudomány.

A protestánsok kilépése a kath. egyházból és támadása a kath. egyház ellen, továbbá egymás közt folytatott torzsalkodásaik kizökkentették a hittudományt régi, csendes haladásából és a megtámadott részek védelmére kényszerítették.

Szentirásfordítások.

A tiszta evangélium cégére alatt történt a kath. egyházból a kilépés, tehát először is a szentirás értelmezése körül forgott a hittudomány. Nem elégedtek

meg a régi, kéziratban maradt fordításokkal, hanem új, nyomtatott fordításokat készítettek. Komjáthi Benedek lefordította a rómaiakhoz irt levelet (megjelent 1533) még nem Luther, hanem Rotterdami Erasmus szerint. Pesti Misér Gábor kath. iró ajándékozta meg nemzetét először a négy evangelium fordításával (1536). Ezt öt év mulva követte az egész újszövetség fordítása Sylvester Jánostól (1541). Heltai Gáspár még mint ág. ev. mind az ó-, mind az újszövetség könyveinek többektől készített fordítását egy kötet híjján kinyomatá (1551—65). A reformátusok részéről Félegyházi Tamás debreceni pap az újszövetséget (1586), Károlyi Gáspár gönci pap pedig az egész szentirást fordítá le (1591). Ez utóbbit aztán sokszor újra nyomtatták s napjainkig használják azért is, mert az új fordítás, melyet Komáromi Csipkés György debreceni tanár és lelkész († 1678) eredetiből készített, nem került forgalomba.

A katholikusok részéről új fordítást Káldi György készített (1626). Sokáig készült, de oly jeles volt, hogy kis igazítással napjainkig használható.

Ugyancsak Káldi foglalta össze a szentirás helyes magyarázatának szabályait. Ezt később Szentiványi Márton bővebben kifejtette és külön könyvben is kiadta (latinul 1691).[253]

Katekizmusok.

Mivel gyorsan változó és eltérő hitrendszerek támadtak, gombamódra szaporodtak a protestánsok részén a katekizmusok (káték) is. Dévai Biró Mátyás, Gálszécsi István, Székely István, Batizi András, Heltai Gáspár stb. készítettek katekizmusokat. Lefordították a heidelbergi kátét is (1577), de csak 1648-ban tették kötelezővé. A gör. kel. románok megnyerése végett mind az ág. evangélikusok, mind a reformátusok le-

fordították az ő kátéikat román (oláh) nyelvre is (1544 és 1638).

A katholikusok részéről Telegdi Miklós 1562-ben Canisius Péternek, a hírneves és tudós jezsuitának katekizmusát fordította le: «A kereszténységnek fondamentomiról való rövid könyvecske» néven. A kath. hittételek állandóságánál fogva aztán e mellett maradtak a katholikusok e korszak végéig. Ezt fordíttatták le 1634-ben szlovén és 1703-ban román (oláh) nyelvre a román gör. katholikusok számára. 1696-ban a gör. kath .szerbek részére cirill betükkel kinyomtatták Nagyszombatban a szlovén nyelvre fordított Cansius-katekizmust. Az orosz gör. katholikusok részére apostoli helytartójuk, Cameli József készített katekizmust latinul. Ezt Koniczki János lefordította orosz (ruthén) nyelvre és 1698-ban Nagyszombatban kinyomtatta.[254]

Vitázó művek.

Nyomban a hitújítás terjedése után megkezdődött a vitássá tett hitágazatok védelme. A katholikusok és evangélikusok közt 1535 táján megindult vita csekély hatású volt. Nagy irodalmi harc tulajdonkép 1567-ben keletkezett a reformátusok és unitáriusok között. Ebben különösen a református Melius Péter († 1572) és az unitárius Dávid Ferenc († 1579) heveskedtek. Dávid halála után egy ideig e harc abbamaradt, de a XVII. században megújult és Geleji Katona István erdélyi református püspök († 1649) az unitáriusok ellen intézte temérdek vastagságú könyveit.

A katholikusok részéről a védelem tulajdonképen csak 1580 táján indult meg. Telegdi Miklós pécsi püspök († 1586-ban) 1580-ban adta ki hitvédelmi munkáját az evangélikus Bornemissza Péter, volt semptei prédikátor ellen. Majd 1588-ban Monoszlai

András, utóbb veszprémi püspök († 1601-ben) nyomtatá ki «Apologiá»-ját s abban a kath. hitnek összes megtámadott ágazatait oltalmazza. 1593-ban ugyanő a galántai zsinat tételeit cáfolá.

A következő században Pázmány Péter († 1637.), különösen 1603-tól 1613-ig bámulatos elmeéllel s akkoriban gyönyörü magyarsággal nemcsak védelmezte a kath. hit tételeit, hanem átment a támadásba s mind az evangélikus, mind a református vallás tételeit ostromolta. Segítő társai voltak: Balásfi Tamás bosnyák püspök († 1625.), Vásárhelyi Gergely jezsuita († 1623-ban), Veresmarti Mihály pozsonyi kanonok († 1645-ben). Pázmány Péter ellen főleg az evangélikusok harcoltak, mert maga Alvinczy Péter, a hires kassai magyar pap († 1634-ben) is az volt, (csak vádolták a kálvinistasággal, mert azokkal is barátságban volt). Irtak még Pázmány ellen Zvonarics Imre csepregi, Nagy Benedek kőszegi tanítók. Pálházi Göncz Miklós evangélikus szuperintendens pedig egy fordított munkával lépett fel. De Pázmánynak «Igazságra vezérlő Kalauz»-a csakhamar három kiadást ért (1613., 1623., 1637.) és ez a vitát a katholikusok javára döntötte el.[255]

Ujra heves irodalmi vita folyt le most már a katholikusok és reformátusok között az 1665—72. években. A reformátusoknak nagyon zokon esett, hogy Báthory Zsófia 1662-ben megvonta a sárospataki ref. főiskolának addig nyujtott segítséget s irodalmi téren a Báthory Zsófiától Sárospatakra hivott jezsuiták támadásával igyekeztek kárpótolni magukat. A mindkét részről nagy indulatossággal és gorombaságokkal folytatott vitában résztvettek a katholikusok részéről Kiss Imre jezsuita († 1683.), Sámbár Mátyás, a hires vándor szónok, jezsuita († 1685-ben) és Illyefalvi

István egri kanonok, a reformátusok részéről pedig Pósaházi János sárospataki tanár († 1686-ban), Czeglédi István kassai ref. pap († 1671-ben), Matkó István felsőbányai majd zilahi ref. pap (mint kolozsvári pap † 1693-ban).[256]

Hitvédelmi művek.

A XVII. század vége felé már a hitvédelmi munkát folytatták a katholikusok részéről: Szentiványi Márton, a nagy tehetségü és sok oldalu jezsuita († 1704-ben), és Otrokocsy Fóris Ferenc előbb ref. pap, utóbb nagyszombati kath. jogtanár († 1718-ban). Szentiványi Márton még a görög-katholikusok számára is írt egy hitvédelmi munkát, hogy a görög-keletiek ellen tudják magukat védelmezni (megjelent 1703-ban). De persze kevesen voltak még a görög-katholikusok között olyanok, akik latin betükkel tudtak olvasni, még kevesebben olyanok, akik a latin nyelvet értették.

Szentbeszédek.

A protestáns hithirdetők a szószéken is támadták a kath. hit ágazatait, mert így akarták igazolni kilépésüket a kath. egyházból. Ennélfogva a katholikusok kénytelenek voltak szintén a szószéken védeni magukat szentbeszédekben. Uj tárgyu szentbeszédeket kellett tehát készíteniök s innen van, hogy a jeles hitvédők egyuttal jeles, az akkori kivánalmaknak megfelelő szentbeszédeket is készítettek. Maga Telegdi Miklós először szentbeszédeivel lépett a hitvédelem terére (Evangeliumok magyarázata 1. kötet 1577—1580), Pázmány Péter mint egyházi szónok is kitünt (prédikációi megjelentek 1636-ban). Jeles szentbeszédeket irtak még a katholikusok részéről: Vásárhelyi Gergely (1618.), Káldi György (1636.) és Viszocsányi Tamás (1690.) jezsuiták. Az evangélikusok részéről először Bornemissza Péter adott «Postillá»-nak nevezett szentbeszédeket (1573—79.). Hasonló mű volt Kulcsár György, egyideig alsólendvai prédikátoré

(1574.). Református részről Keresszegi Hermán István, tiszántuli ref. püspök (1640.) és Komáromi Csipkés György, debreceni ref. pap adtak ki terjedelmes szentbeszédgyűjteményeket. Csipkés gyűjteménye öt kötetben latinul jelent meg (1659—69. Concionum sacrarum centuria.) ép úgy, mint Viszocsányié.[257]

Erkölcstudomány.

A XVII. század vége felé a katholikusoknál az erkölcstudomány (moralis) tanítása nagyon fellendült s azért több hires külföldi tudósnak, mint pl. Busenbaumnak és Segnerinek e szakba vágó műveit Magyarországon is többször kinyomatják. A lelkipásztorkodásra vonatkozó szabályokat pedig a «Manuale Parochorum» nevű könyvbe gyűjtik össze s először 1675-ben, másodszor 1696-ban Nagyszombatban nyomatják ki. Illyés István esztergomi kanonok, előbb plébános, 1701-ben a katekizmus megértésére szükséges magyarázatokat írt «Catecheses» néven. Az evangélikusok részéről a XVII. század második felében Háner György, segesvári gimnáziumi igazgató és Zabani Izsák, nagyszebeni teológiai tanár; a reformátusok részéről id. Köleséri Sámuel, debreceni ref. pap és Szatmárnémeti Mihály, kolozsvári ref. pap fejtettek ki nagyobb teologiai működést.[258]

Mindez csak pár nagyon halvány vonás e korszak lelki küzdelmeiből, amelyben a hittudomány művelése a magyaroknál is a legkedvesebb foglalkozás volt.